

*Booyage ghedaen te synay etc.
Hieten by m' d'olm' addeuere*

1469

Ine Jaer in oec hag des maerda
ghes des re dar day spor hul
tror by te san ny h und god st de van
gruy ny had du lums ad u u u u
rid die had day co th ny ij st l ant
lan dr icht van de ly bal te pr od ky ph ny
ij ay de gh an ny ny de vo er se h ed ny ra
mo ry ny te de st de van pa ny ny te wo t
me est ay ad u u u u ny de h ed ny ou de st
zu we ny te san ny te tr or by ny he ly g ny
lan de te he re ny te h ed ny ij te st ny ay

1470

Ibbelke booyage by byd grans gods thans
vulquam, sy quame thans alre gny
te up sint ambrosius etc. d'breide
dary day april iurawe lre door paeffte

Iij on booyage te veldumy, teoche by day
te veldumy sprake met lre

**Op bedevaart naar Jeruzalem:
een praktische reisgids door
Rombout De Doppere**
OCMW-archief Brugge, Reg. 1 van 'Stukken van onbekende herkomst'
Bronnen in context 10

COLOFON

Titel

Op bedevaart naar Jeruzalem: een praktische reisgids door Rombout De Doppere (OCMW-archief Brugge, Reg. 1 van 'Stukken van onbekende herkomst')

Auteurs

Hendrik Callewier
Martine Eeckhout
Noël Geirnaert
Piet Leupen
Paul Trio
Ludo Vandamme

Jaar van uitgave

2022

Verantwoordelijk uitgever

Colin Beheydt, algemeen directeur Stad en OCMW Brugge
Burg 12, 8000 Brugge

Wettelijk depot

D/2022/0546/10

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Unported licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0> om een kopie te zien van de licentie.

Omslagillustratie

Handschrift De Doppere, f. 1r (OCMW-archief Brugge, Reg. 1 van 'Stukken met onbekende herkomst').

Inhoud

Voorwoord	4
Inleiding	5
Rombout de Doppere (Brugge, circa 1432–8 juni 1502) <i>Hendrik Callewier</i>	6
Anselm Adornes en zijn Jeruzalembedevaart. Basis en inspiratie voor het werk van Rombout de Doppere <i>Noël Geirnaert</i>	10
Een Brugs handboek uit 1491–1492 voor pelgrims naar Jeruzalem <i>Paul Trio</i>	13
Het aardse en hemelse Jeruzalem voor joden, christenen en moslims <i>Piet Leupen</i>	19
Een codicologische en paleografische kijk op het vademecum-handschrift van Rombout de Doppere <i>Martine Eeckhout en Ludo Vandamme</i>	29
Korte toelichting bij de werkwijze voor de tekstuitgave <i>Paul Trio</i>	34
Tekstuitgave	37
Index	93

Voorwoord

De teksten in deze publicatie kwamen tot stand binnen het project Historische Bronnen Brugge. Dit project zorgde tussen 2003 en 2014 voor de digitalisering van dertien belangrijke historische documenten uit de collecties van het Stadsarchief Brugge, Openbare Bibliotheek Brugge, Musea Brugge, het Grootseminarie Brugge en het Rijksarchief te Brugge. De coördinatie was in handen van Erfgoedcel Brugge.

Bij elke bron schreven onderzoekers en conservatoren artikelen die de inhoudelijke, vormelijke of codicologische aspecten van het document uitdiepen of de ontstaanscontext schetsen. Voor sommige bronnen werd een teksteditie of vertaling bezorgd of werden regesten opgesteld.

De bronnen, artikelen en tekstedities waren aanvankelijk beschikbaar op *historischebronnenbrugge.be*. In 2018 kregen ze een nieuwe thuis op het portaal *erfgoedbrugge.be*. Deze digitale publicatie zorgt ervoor dat de teksten op langere termijn beschikbaar blijven voor onderzoekers en geïnteresseerden.

De teksten in deze publicatie werden oorspronkelijk gepubliceerd in 2014. De teksten en bibliografische verwijzingen zijn naar aanleiding van deze nieuwe digitale publicatie niet geactualiseerd.

Inleiding

In het Brugse OCMW-archief bevindt zich een bescheiden maar boeiend 15de-eeuws handschrift. Auteur is Rombout de Doppere (Brugge, circa 1432–1502), clericus en notaris, van wie ook (of: vooral) een kroniek van de periode 1482–1498 bekend is. Het gaat om een praktische reisgids voor de Rome- maar vooral Jeruzalembedeваarder, geschreven in het Middelnederlands.

De gids bevat vier delen. Een reisverslag van de bedevaart van Anselm en Jan Adornes naar Jeruzalem (1470–1471) vormt het grootste deel (f. 1r–53r). De reisroute van de bedevaarders wordt nauwkeurig beschreven, met aandacht voor de lokale bevolking en haar gewoonten, fauna en flora en de verhoudingen tussen de verschillende godsdiensten. Uiteraard is er ook veel aandacht voor de beschrijving van de heilige plaatsen die bezocht worden in en rond Jeruzalem. Het verslag eindigt met een korte samenvatting van de reis.

In een tweede deel noteert De Doppere een aantal praktische tips voor wie een bedevaart naar Jeruzalem wil aanvatten vertrekkend vanuit Venetië (f. 54v–56v). Nuttige wenken voor de onderhandelingen met de kapitein en voor het aankopen van de reisuitrusting en proviand staan netjes opgelijst, samen met tips over de te kiezen plaats op de boot en het geld dat men moet voorzien.

Het derde en het vierde deel sommen de aflaten op die men kan verdienen met een bedevaart naar de heilige plaatsen in Palestina en de kerken in Rome. Het was een pelgrim immers te doen om zijn zielenheil (f. 57r–61v en f. 62r–72r).

Er zijn heel wat middeleeuwse verslagen van pelgrimsreizen overgeleverd, maar het handschrift van De Doppere is zeker een van de interessantere. Er is veel aandacht voor wat er tijdens de reis te zien is en ook de moeilijkheden onderweg worden beschreven. De lezer kan de reis als het ware mee beleven. Tegelijk biedt het handschrift ook een blik op de politieke situatie en op het samenleven van de drie godsdiensten in en om het Heilig Land.

Rombout de Doppere

(Brugge, circa 1432–8 juni 1502)

Hendrik Callewier

FAMILIE EN OPLEIDING

Rombout de Doppere werd circa 1432 in Brugge geboren. Hij was de zoon van Jan de Doppere (†1497) en Cornelia Govaert. Zijn vader was een vrij vermogende ambachtsman. In 1473 maakte hij als ‘vinder’ deel uit van het bestuur van het oude grauwwerkersambacht (bontwerkers). Antheunis de Doppere, zoon van Jan en een van de broers van Rombout, was ‘vinder’ van hetzelfde ambacht in 1483 en 1488. In de 16de eeuw speelde de familie nog een belangrijke rol in het Brugse ambachtsmilieu. Eind 16de eeuw emigreerden enkele familieleden naar Antwerpen, en in de 17de eeuw vinden we de familie terug in Diksmuide. Een van de laatste telgen van de familie in het Brugse was Philips de Doppere, kapitein van de cavalerie, schepen en burgemeester van het Brugse Vrije tussen 1607 en 1629.

Wellicht genoot Rombout de Doppere een eerste opleiding in een Brugse parochieschool, of ging hij in de leer bij een priester. Zelf schrijft hij dat hij vanaf circa 1444–1445 verbonden was aan de Sint-Donaaskerk. Mogelijk studeerde hij toen aan de kapittelschool, als voorbereiding op zijn universitaire studie. Die universitaire studie moet wellicht in Parijs gesitueerd worden circa 1450. De Doppere wordt in diverse bronnen aangeduid als *magister in artibus*. Deze betiteling wijst op een studie aan een *artes*- of letterenfaculteit, maar niet noodzakelijk op het behalen van het magistersdiploma.

KERKELIJKE LOOPBAAN

In 1457 ging de kerkelijke loopbaan van Rombout de Doppere van start. Die speelde zich volledig af in de Sint-Donaaskerk. Op 14 februari werd hij kapelaan aan het altaar van Sint-Katharina. Als bedienaar van deze kapelanie *extra chorum* (buiten het koor) was hij enkel gehouden enkele vaste missen te vieren, deelname aan de koordienst werd niet verondersteld. Zijn benoeming had hij te danken aan de familie Van der Banc. Als nakomelingen van de stichter van deze kapelanie bezaten zij het benoemingsrecht. Op het moment van zijn benoeming was Rombout de Doppere niet tot priester gewijd. Dat gebeurde pas enkele maanden

later. Op 26 juni droeg hij zijn eerste mis op aan het hoogaltaar van de Sint-Donaaskerk.

Op 7 augustus 1469 kreeg Rombout de Doppere een bijkomende functie in de Sint-Donaaskerk: hij werd *capellanus prochie*, een soort onderpastoor. In 1474 kreeg De Doppere het aan de stok met de eigenlijke pastoor. Die kon het niet verkroppen dat zijn parochianen liever bij De Doppere dan bij hem zelf te biecht kwamen. Ondertussen had De Doppere op 22 december 1470 zijn kapelanie geruild voor een andere in de Onze-Lieve-Vrouwekapel. Aan deze kapelanie was de verplichting verbonden om dagelijks een mis op te dragen. De kapelanie was pas gesticht door de vrouwe van Varsenare, die ook het benoemingsrecht bezat. De Doppere zou dit beneficie behouden tot 17 november 1501. De gezondheidstoestand van de bejaarde De Doppere moet op dat moment al sterk achteruit zijn gegaan. De reden om zijn kapelanie op te geven was dus wellicht ouderdom en/of ziekte. Ter compensatie werd De Doppere de kosterij van de Onze-Lieve-Vrouwekapel in de kapittelkerk toegewezen. Dit beneficie bezorgde De Doppere een bescheiden inkomen, wellicht zonder tegenprestaties. Lang zou hij het ambt echter niet waarnemen, want op 8 juni 1502 verwisselde hij het tijdelijke voor het eeuwige. Een kanunniksambt heeft De Doppere, in tegenstelling tot wat bepaalde auteurs beweren, nooit verworven.

NOTARIS EN SECRETARIS

Rombout de Doppere bekleedde het ambt van openbaar notaris en was bovendien gezworen notaris van de officialiteit van Doornik. Ten laatste in 1464 bezat hij de keizerlijke machtiging om als notaris op te treden, en vanaf 1487 ook de duurdere pauselijke machtiging. Hij was de belangrijkste notaris in Brugge tijdens de tweede helft van de 15de eeuw. Hij huurde een 'scryfcamere' of scriptorium op de Burg, het centrum van schrijfactiviteit in de stad.

Een van de meest belangrijke akten die hij verleed was ongetwijfeld de translatie van de relikwieën van het oude naar het nieuwe Sint-Ursulaschrijn in het Sint-Janshospitaal. Verder maakte De Doppere akten op voor diverse kloosters, waaronder dat van Sint-Trudo, voor de kartuizers, de kartuizerinnen, voor de Brugse kerken, voor de familie Adornes en voor diverse ambachten (visverkopers, smeden, librariërs, ...). Rombout de Doppere kreeg herhaaldelijk opdrachten van het bestuur van de stad Brugge en het Brugse Vrije in de periode 1477-1500. Zo inventariseerde hij in 1483 de inhoud van de koffers van de overleden hertogin Maria van Bourgondië.

Zeker in de periode 1482-1491 was Rombout de Doppere als secretaris in dienst van Gillis de Baerdemakere. Deze Brugse minderbroeder was vanaf 3 april 1476 tot aan zijn dood op 28 maart 1494 hulpbisschop van het bisdom Doornik, met de titel van Sarepta, en residerend te Brugge. In zijn kroniek laat De Doppere zich

erg lovend uit over De Baerdemakere, die als suffragaan-bisschop fungeerde gedurende het zogenaamde ‘Schisma van Doornik’. Tijdens dit conflict waren er meerdere prelaten die de bisschopszetel ambieerden en daarbij weinig stichtend gedrag vertoonden, tot grote ergernis van De Doppere. In zijn kroniek velt hij een vernietigend oordeel over deze op geld beluste geestelijken. De Doppere trad ook op als testamentuitvoerder van enkele geestelijken van de Sint-Donaaskerk. Hij speelde daarnaast een actieve rol bij de vestiging in 1486 van de zusters van het Gemene Leven uit Biervliet in Moerkerke (Sarepta- of Sint-Elisabethklooster).

AUTEUR

Slechts twee werken van De Doppere bleven bewaard. Het bekendste is wellicht het zogenaamde ‘Vademecum voor de Jeruzalemvaarder’ uit 1491. Het tweede, gedeeltelijk overgeleverde werk van De Doppere is zijn kroniek of ‘dagboek’ over de periode 1482–1498. In tegenstelling tot het ‘vademecum’ schreef De Doppere dit op basis van zijn eigen ervaringen. De kroniek bestond uit vier delen, maar enkel de laatste twee bleven bewaard. Het derde boek werd opgenomen in de ‘Excellente cronike’ van Vlaanderen. In de bibliotheek van Douai vinden we het terug in handschrift. Rombout wordt er verkeerdelijk als ‘Roelant’ aangeduid. Aan dit handschrift werden ook twee gedichten toegevoegd, die wellicht niet aan De Doppere mogen toegeschreven worden. Een bewerkte versie van het derde boek verscheen in de gedrukte editie van de ‘Excellente cronike’ van Vorsterman uit 1531. Het vierde deel van de kroniek bleef bewaard in een 16de-eeuwse Latijnse vertaling en bewerking door Jacobus Meyerus. Deze kroniekschrijver slaagde er tot zijn grote spijt niet in de eerste twee boeken terug te vinden. Nicolaas Despars heeft zich enkele decennia later voor zijn kroniek waarschijnlijk wel op het volledige werk van Rombout de Doppere gebaseerd.

Mogelijk legde Rombout de Doppere zich na het overlijden van zijn broodheer Gillis de Baerdemakere meer toe op literaire activiteiten. In een akte van 21 december 1494 wordt hij vermeld als lid van de rederijderskamer van de Heilige Geest.

OVERLIJDEN EN NALATENSCHAP

Op 8 juni 1502 overleed Rombout de Doppere op een leeftijd van circa 70 jaar. Nog dezelfde dag werd zijn lichaam processiegewijs naar de Sint-Donaaskerk gebracht en op het kerkhof begraven. De relatief bescheiden uitvaart ging gepaard met vigiliën en koorgezang. Rombout de Doppere had geen directe nakomelingen. De nalatenschap werd verdeeld onder zijn zus Antoinette en zijn neven (de kinderen van zijn broer Antheunis). Beide partijen kregen de helft van de goederen toegewezen. Uit de beknopte staat van goed blijkt dat Rombout niet onbemiddeld was: hij bezat onder andere twee huizen. Het ene, genaamd ‘ten Hoorne’, was gesitueerd in de ‘Ghelthuustraete’ (tegenwoordig Geldmunstraat

nr. 15). Het andere stond voor het klooster van de minderbroeders, in de 'Freren muerstraat' (wellicht ter hoogte van huidig adres Park 6) en had diverse achterhuisjes en een poortje in de Waalsestraat. Van een huis in het Eekhoutstraatje, bij de Oude Gentweg, vermeld in 1494, is er dan geen sprake meer. Verder bezat hij twee grondrenten en wat zilverwerk. Zijn bibliotheek telde 57 boeken.

LITERATUURLIJST

H. Callewier, 'Brugge, 15de-eeuwse centrum van het notariaat in de Nederlanden', in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 67 (2009), p. 74–102.

H. Callewier, 'Leven en werk van Rombout de Doppere', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 150 (2013), p. 219–244.

J. De Mey, 'Doppere, Rombout de, magister artibus en notarius publicus te Brugge', in: *Nationaal biografisch woordenboek*, 16 (2002), k. 301–305.

J. De Mey, 'Geschiedenis van het notariaat. Notaris Rombout de Doppere en schilder Hans Memling', in: *Notarius*, 29 (1994), afl. 7, p. 33–35.

Rombout De Doppere, *Fragments inédits de Rombout De Doppere découverts dans un manuscrit de Jacques De Meyere*, H. Dussart ed. (Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre. Série 3), Brugge, 1892.

www.narrative-sources.be

Anselm Adornes en zijn Jeruzalembedevoort. Basis en inspiratie voor het werk van Rombout de Doppere

Noël Geirnaert

De Bruggeling Anselm Adornes (1424–1483) was een man met vele facetten: aristocraat en vermogend zakenman, politicus, bestuurder en diplomaat, hoofd van zijn familie en vader van een groot gezin, diepgelovig christen en humanist, Vlaming en kosmopoliet. Op 19 februari 1470 vertrok hij met een klein gezelschap op bedevaart naar Jeruzalem. Kort daarvoor, op 10 februari, had hij in het vooruitzicht van de lange en gevaarlijke reis, zijn testament opgesteld, met allerlei bepalingen inzake zijn eventuele uitvaart, in verband met schenkingen aan kerken en kloosters, maar vooral in verband met de door hem beheerde Jeruzalemstichting, met kapel, godshuisjes en herenhuis. Hij vertrok overigens vanuit de toen nog niet afgewerkte Jeruzalemkapel, na daar eerst de sacramenten te hebben ontvangen.

BESTUURDER EN DIPLOMAAT

Anselm Adornes was toen op het toppunt van zijn carrière. Hij had verscheidene functies in het stadsbestuur vervuld. Hij speelde al sinds zijn jeugd een belangrijke rol in het mondaine leven in Brugge. In 1468 organiseerde hij het toernooi naar aanleiding van de Blijde Inkomst van hertog Karel de Stoute. In hetzelfde jaar leidde hij met succes een diplomatieke missie naar Schotland in opdracht van de stad Brugge, hertog Karel de Stoute en de Vier Leden van Vlaanderen (de steden Gent, Brugge en Ieper en het Brugse Vrije, een volksvertegenwoordiging *avant la lettre*). Anselm Adornes werd door de koning van Schotland tot ridder geslagen. Hij verkreeg allerlei voorrechten en hij mocht in Brugge en in de hele Bourgondische Nederlanden de belangen van Schotland verdedigen. Sinds 1443 was hij getrouwd met de patriciërdochter Margareta vander Banck, met wie hij zestien kinderen kreeg.

OP BEDEVAART

De verering voor Jeruzalem, het Heilig Graf en de overige heilige plaatsen in Palestina was een traditie binnen de familie Adornes. Toch waren Anselm Adornes en zijn zoon Jan de eersten uit de familie die een bedevaart naar Jeruzalem zouden ondernemen. Anselm Adornes en zijn gezelschap volgden niet de gewone reisweg. Eerst bezochten ze Genua, de bakermat van de familie Adornes. Vervolgens ging de reis naar Pavia, waar Jan Adornes, de oudste zoon van Anselm, zijn universitaire rechtenstudie onderbrak om mee op reis te gaan. Het nu volledige gezelschap trok daarop naar Rome voor een bijzondere audiëntie bij paus Paulus II om toestemming te vragen voor een bezoek aan het Heilig Land. In Genua scheepten ze ten slotte in. Via Tunis, Egypte en de Sinai bereikten ze Palestina. Na een bezoek aan alle Heilige Plaatsen, met Jeruzalem als hoogtepunt, werd de terugreis aangevat. De terugkeer liep over Damascus, Beiroet, Cyprus, Rhodos en Brindisi. Op 4 april 1471, na bijna veertien maanden, was Anselm met zijn gezelschap in Brugge terug.

Anselm Adornes' reis was in de eerste plaats een bedevaart, begonnen op eigen initiatief uit persoonlijke devotie, in de traditie van zijn familie. Toch was door die reis ook de sociale status van Anselm Adornes aanmerkelijk toegenomen. Zijn vele contacten maakten hem tot de geschikte figuur om als raadsheer en diplomaat van hertog Karel de Stoute diens – nooit uitgevoerde – kruistocht-plannen verder uit te werken.

HET REISVERSLAG

Anselms zoon Jan (1444–1511) heeft van deze reis een gedetailleerd verslag opgemaakt. Het is geschreven in een middelmatig Latijn, doorspekt met Franse en Vlaamse uitdrukkingen. Echt literair begaafd was Jan Adornes allicht niet. Toch is het reisverslag duidelijk het werk van een cultureel hoogstaande persoonlijkheid met een vrij uitgebreide eruditie. Van het verslag zijn slechts twee handschriften bewaard. De tekst is in 1978 gepubliceerd, met een Franse vertaling.

Rombout de Doppere heeft voor zijn Middelnederlandse reisgids de tekst van Jan Adornes gebruikt. Naar alle waarschijnlijkheid gaat De Dopperes tekst zelfs niet terug op het bekende verslag van Jan Adornes, maar op de eerste versie, het nu verloren oorspronkelijke dagboek van de reis. Het is typerend dat De Doppere voor zijn gids een beroep gedaan heeft op het reisverslag van Jan Adornes. Dit is een aanwijzing voor de invloed die Adornes' expeditie in Brugge heeft gehad. Toch is het ook mogelijk dat De Doppere zijn Middelnederlandse bewerking in opdracht van de familie Adornes heeft gemaakt (meer hierover in de tekst van Paul Trio). In elk geval vermeldt de gedeeltelijk bewaarde catalogus van de bibliotheek van Jan Adornes 'noch een ander bouc daer tbewijs van den helegghen

lande ende diversche pardoenen van vlaemsche in staen'. Hebben we hier te doen met het nu nog bewaarde handschrift van Rombout de Doppere?

LITERATUURLIJST

J. Heers en G. De Groer (ed.), *Itinéraire d' Anselme Adorno en Terre Sainte (1470–1471)*, Parijs, 1978.

N. Geirnaert en A. Vandewalle, *Adornes en Jeruzalem. Internationaal leven in het 15de en 16de-eeuwse Brugge*, Brugge, 1983.

A. Derolez, *Corpus Catalogorum Belgii. The Medieval Booklists of the Southern Low Countries, Volume 1: Province of West Flanders*, Brussel, 1997.

Een Brugs handboek uit 1491–1492 voor pelgrims naar Jeruzalem

Paul Trio

Het handschrift van De Doppere werd destijds door de Brugse priester–historicus Viaene als een ‘Brugs vademecum voor de Rome- en Jeruzalembedevaarder’ omschreven. Is dat terecht? Alvorens op die vraag in te gaan, wordt dit werk eerst geplaatst ten opzichte van de oorspronkelijke tekst en ook bekeken in het licht van de populaire praktijk van het op bedevaart gaan en de literatuur die daaruit voortkwam.

DE PELGRIMAGE VAN DE BRUGSE ADORNES IN 1471–1472 EEN EERSTE MAAL TE BOEK GESTELD

Het grootste deel van het handschrift van De Doppere wordt ingevuld door een verslag van de reis die Anselm Adornes, zijn zoon Jan, en enkele anderen in 1470–1471 maakten met als hoofdbestemming het Heilig Land. Het gezelschap vertrok op 19 februari 1470 vanuit Brugge, scheepste op 5 mei in Genua in om pas op 4 april van het jaar erop opnieuw te arriveren in thuisstad Brugge (voor de volledige reisroute, zie de bijdrage over Anselm Adornes).

De tocht wordt algemeen als avontuurlijk tot zelfs gevaarlijk beschouwd wegens het vijandige karakter van de bevolking. Het was inderdaad de periode na de val van Constantinopel (1453), toen de Turken binnen het Middellandse Zeegebied aan een sterke offensieve beweging bezig waren. Daarnaast maakten de bedoeïenen het gezagsloze koninkrijk Tunesië onveilig. Ze vielen de pelgrims die naar het Heilig Land trokken lastig en plunderden Egyptische karavaans. De auteur heeft het vaak over deze dreiging en de successen van de oprukkende Turken. Zo bereikte de reizigers het nieuws van de overwinning van de Turken tegen de Venetianen met het verlies van Negropont toen ze in Alexandrië vertoefden. De Egyptische sultan zag de auteur dan weer als een bondgenoot die voor de veiligheid van handelaars en pelgrims zorgde. Ten opzichte van degenen die via Venetië in groep naar Jeruzalem reisden of ten opzichte van de pelgrims die nog ten tijde van de bezetting van het Heilig Land door de christenen hadden gereisd, was deze tocht veel minder voorspelbaar en niet alleen avontuurlijker

maar ook niet zonder gevaar. Wegens deze wat andere route krijgt dit verhaal een unieke positie binnen de pelgrimsliteratuur naar het Heilig Land.

Het was meer bepaald de zoon Jan die op basis van zijn nota's in de eerste zes maanden na de terugkomst te Brugge een uitvoerig reisverslag in het Latijn schreef. Een luxe-exemplaar met deze tekst werd door Anselm aan de Schotse koning, James III, overhandigd maar bleef niet bewaard. Van deze Latijnse tekst, is een versie overgeleverd die thans berust in de Stedelijke Bibliotheek van Rijsel. De tekst hiervan werd in 1978 uitgegeven door Jacques Heers in samenwerking met Georgette de Groer. Ten opzichte van de tientallen verslagen van pelgrimsreizen uit de middeleeuwen, waarvan er al heel wat zijn uitgegeven, is de beschrijving die hier wordt geboden, zeker een van de meest interessante omdat het een zeer uitgebreid relaas biedt van wat er tijdens de reis te zien was, met een nadruk natuurlijk op de heilige plaatsen. Opmerkelijk is ook de interesse voor plaatselijke gewoonten en zeden van de bevolking. De auteur focust ook op de moeilijkheden die het gezelschap onderweg ondervond. Op die manier reist men als het ware mee met de auteur die als medereiziger een bevoorrechte getuige was.

DE FUNCTIE VAN HET OORSPRONKELIJKE REISVERSLAG VAN JAN ADORNES

Sommigen hebben beweerd dat Adornes' reis en de beschrijving een soort politiek reisverhaal was, ter voorbereiding van een eventuele nieuwe kruistocht door de Bourgondische hertog. Feit is dat Anselm Adornes kort daarop de opdracht kreeg om in Azië tot in het gebied van de Perzen naar een mogelijke vijand tegen de Turken te zoeken, wat het idee heeft gevoed dat zijn bezoek aan het Heilig Land een soort verkenningsarbeid was ter voorbereiding van een eventuele kruistocht. Toch zijn andere historici zoals Heers hier niet van overtuigd. Zo wordt het werk duidelijk opgedragen aan de koning van Schotland en niet aan de Bourgondische hertog. Bovendien wordt nergens in het werk gezinspeeld op een eventuele reactie op bijvoorbeeld het verlies van Constantinopel en de toegenomen dreiging van de Turken, zoals dat wel het geval was in reisverhalen die ontstonden na de val van Akko (1291). Heers schrijft: *'Le livre d'Adorno n'est pas un livre de combat; ni un pamphlet; ni un compte rendu des ressources militaires ou diplomatiques de l'ennemi ... Ce récit est bien d'abord une narration d'un voyage aux sources de la Foi'*. Bovenaan prijkt de devotie voor het Heilig Land met zijn diverse cultusplaatsen waarbij de Jeruzalemdevotie met centraal de Heilig Grafdevotie er bovenuit torent. Dat de familie Adornes deze verering ook te Brugge sterk cultiveerde, wordt hierna en in de bijdrage over Anselm Adornes voldoende aangetoond. De ongewone route zou zich ook kunnen verklaren door de wens om zoveel mogelijk heilige plaatsen aan te doen. Dat de auteur met graagte de vele legenden en mythen aangaande deze heilige plaatsen opnam, getuigt van een nog steeds niet al te kritisch en onbevangen geloof in het wonderbaarlijke, waarvan de laatmiddeleeuwse volksreligie in die tijd sterk doordrongen was.

De aandacht voor gewoonten, politieke situaties en geschiedenis houdt wellicht verband met de studie van de zoon en de politieke bezigheden van de vader. Ook de belangstelling voor het stedelijke leven, de handel en de munt heeft wellicht te maken met de oorspronkelijke afkomst van de familie Adornes, namelijk die van handelaars uit Genua die zich te Brugge hadden gevestigd. Dat verklaart ook de centrale plaats die Genua in de reisroute innam. Toch is het reisverslag geen echte handleiding geworden voor eventuele handelaars. Daarvoor ontbreekt de precisie van het cijfermateriaal. Het pelgrimsgehalte met aandacht voor het heilige rijst hoog boven de andere interessegebieden uit. Daarnaast is ook opvallend de focus op de mens in zijn verleden en in zijn omgeving. Een grote belangstelling voor het vreemde en zijn bewoners getuigt van een grote open blik op de wereld. De tijd van humanisme en renaissance zat er aan te komen.

DE DOPPERES WERK UIT 1491–1492: VADEMECUM ...

De Doppere heeft in 1491 – maar eventueel ook (nog) in 1492 wanneer we rekening houden met het gebruik van de paasstijl – vrij getrouw maar wel sterk ingekort het 'Itinerarium' naar een Dietse versie omgezet. Twee zaken zijn weggelaten, enerzijds nogal wat personalia van Anselm Adornes en zijn vier reisgezellen; anderzijds de reis die door Berberland liep. Volgens bepaalde historici zou De Doppere naast het 'Itinerarium' ook gebruik gemaakt hebben van een niet teruggevonden dagboek dat door de kapelaan van Anselm Adornes werd bijgehouden. Toch is hiervan geen overtuigend bewijs geleverd, laat staan dat zo'n dagboek ooit zou hebben bestaan.

Hierna volgen nog enkele afzonderlijke teksten, te beginnen met een soort inhoudstafel van het reisverslag. Na deze samenvatting geeft De Doppere nog een reeks tips die kunnen dienen voor iemand die in tegenstelling tot Anselm en zijn gezelschap niet vanuit Genua maar via het meer gebruikelijke Venetië richting Jaffa naar het Heilig Land reisde. Er worden gegevens verstrekt omtrent het contract met de galeipatroon of kapitein, de aankoop van uitrusting en proviand, welke plaats men best kiest op de galei, de betalingsmiddelen, iets over de maaltijden aan boord zoals over wijnen en druiven, de winden en allerlei kwakkels die verteld worden. Er wordt aangeraden om niet achteraan te zitten vermits men daar de stank van de keuken ondervindt. De wijn van Cyprus is een drank die men moest versnijden omdat hij anders het hoofd op hol brengt. Van te veel druiven krijgt men buikloop, enzoverder.

In de volgende teksten gaat het om een opsomming van devote plaatsen waar aflaten te verdienen zijn, zowel in Rome als in Jeruzalem en daaromtrent. De omvang van de aflaten in Rome wordt precies weergegeven terwijl voor de plaatsen in Jeruzalem en omgeving ook telkens de op te zeggen gebeden worden genoteerd. Waar De Doppere zich voor het reisverhaal sterk baseerde op het reisverslag van Jan Adornes (eventueel op zijn basisnotities), wist hij voor de

andere onderdelen ook Middelnederlandse of anderstalige teksten te gebruiken. Gezien de aard van deze teksten was zijn mogelijkheid tot bewerking wellicht veel minder groot dan bij die van het meer prozaïsche reisverhaal. Rombout de Doppere had er in elk geval de kwaliteiten voor. Zijn universitaire scholing en een opleiding als notaris leverden hem ongetwijfeld voldoende schrijfvaardigheid en intellectuele kwaliteiten, terwijl zijn werk als kroniekschrijver getuigt van ruime bekwaamheid om bepaalde wederwaardigheden uit het verleden boeiend te beschrijven.

Dat De Doppere uiteindelijk de bedoeling had om met zijn herwerking een soort van pelgrimsgids of 'vademecum voor de Rome- en Jeruzalembedeваarder' te maken, zou ook moeten blijken uit zijn toevoeging "tRegement van de Jeruzalemvaarder'. De reden was dat Adornes via Genua was gereisd, wat in pelgrimsmiddens in die tijd eerder ongebruikelijk was. Met zijn omwerking van Adornes' verhaal gaf De Doppere dus niet alle info waarover een doorsnee bedevaarder moest kunnen beschikken. Daarom deze aanvulling met nuttige inlichtingen voor wie de gebruikelijke reis vanuit Venetië met een galei naar Jaffa zou aanvatten.

In deze periode vertrokken vanuit Venetië gemiddeld minimum twee galeien per jaar, een op Pasen en een op Ons Heer Hemelvaart. Op zo'n galei of vrachtschip was er plaats voor circa 250 ton koopwaar en een veertigtal pelgrims. Naast de driemaster was er ook een aantal galeiroeiers aan boord die bijvoorbeeld bij het aanmeren hun handen uit de mouwen moesten steken. Uit veiligheids-overwegingen vaarde men vooral langs de kust en ging men vaak aan wal. De normale route verliep via Korfoe, Modon (Morea), Cyprus tot in Jaffa. Vandaar begeleidde de patroon van de galei dan de bedevaarders over land tot in Jeruzalem. In het Heilig Land deden de pelgrims dan een beroep op Saraceense gidsen en muildrijvers. Door de aanvullingen met de beschrijving van de tocht via Venetië met de galei die in Adornes' relaas ontbrak, en de te winnen aflaten in het Heilig Land en te Rome was de normale reisroute compleet beschreven en aangeduid welke spirituele verdiensten een pelgrim er kon bemachtigen. Daar was het de bedevaarder natuurlijk allemaal om te doen. Op die manier kunnen we bevestigen dat De Doppere een reële leemte invulde. Reisgidsen naar het Heilig Land in het Diets waren niet overvloedig beschikbaar. In andere talen bestonden die wel. Eén van de oudste, het 'Itinerarium van Bordeaux naar Jeruzalem', dateert al uit 333. Voor andere landstalen zouden dergelijke itineraria snel volgen, maar voor de Dietse gebieden bleven dergelijke werkinstrumenten in de volkstaal lang achterwege.

... OF/EN DEVOTIELITERATUUR ?

Daartegenover staat natuurlijk dat er van deze Dietse reisgids slechts één handschrift bekend is, terwijl ook geen druk nadien voor een verdere verspreiding heeft gezorgd. Daarom moet er voor het initiatief tot deze Middelnederlandse bewerking en het publiek dat men daarmee wenste te bereiken naar de lokale omgeving gekeken worden. En dat is het Brugge van het einde van de 15de eeuw waar de familie Adornes terug te vinden is als stichter, bouwheer en behoeder van de Jeruzalemkapel.

De devotie voor Jeruzalem en het Heilig Graf stond zeer hoog aangeschreven in de familie zoals blijkt uit de bouw van de Jeruzalemkapel door de vader van Anselm, Pieter Adornes. Deze nog altijd goed bewaarde kapel waarvan de bouw begon in 1427, kreeg haar voltooiing in 1435. Aan de Jeruzalemkapel was ook een hospitaal en een broederschap verbonden. De broederschap van het Heilig Graf of van Jeruzalem was ten laatste in 1430 actief. Uiteraard was het zo dat de broederschap in principe mensen groepeerde die de pelgrimage naar Jeruzalem hadden ondernomen of dat in de nabije toekomst wensten te doen, terwijl de Heilig Grafcultus de centrale devotie vormde. Voor een dergelijk publiek kon een pelgrimsgids natuurlijk ideaal voorbereidingsmateriaal vormen. Het is niet uitgesloten dat een eventuele opdracht daartoe afkomstig was van een lid van de Adornesfamilie. In elk geval moest de familie Adornes op een of andere manier daarvoor de toestemming geven want ze moest immers het oorspronkelijke handschrift of een kopie van het reisverhaal uit 1471–1472 ter beschikking stellen. We weten ook dat Jan Adornes aan een aanvulling en herwerking van zijn eerste reisverhaal in 1501 werkte. Dus lijkt het logisch dat Jan in 1491 (1492 nieuwe stijl) zijn Latijnse tekst of de daaraan voorafgaande notities aan De Doppere heeft gegeven. Het is daarom heel goed mogelijk dat Jan De Doppere met deze opdracht heeft belast. Gezien zijn kwaliteiten leek deze de ideale persoon om dergelijke tekstbewerking en -aanvulling tot een goed einde te brengen.

Lijkt dit 'Vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder' een handige pelgrimsgids dan durven we toch nog een andere functie aan het handschrift van De Doppere toeschrijven. Het kan ook als een vorm van devote literatuur gezien worden voor zij die de pelgrimage niet persoonlijk konden aanvatten. Niet iedereen had materieel of fysisch de mogelijkheid om zo'n verre pelgrimstocht te financieren of te ondernemen. Dergelijk reisverslag samengebundeld met enkele aanvullende teksten bood de mogelijkheid om door middel van lezing en overpeinzing de bedevaart virtueel te beleven. In vrome middens en zeker bij een beweging als de Moderne Devotie kende deze vorm van spirituele literatuur een ruime verspreiding. En het is best aannemelijk dat ook (toekomstige) broederschapleden dergelijke literatuur wisten te appreciëren.

LITERATUURLIJST

E. Feys, 'Voyage d'Anselme Adornes au mont Sinaï et à Jerusalem', in: *Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire & des antiquités de la Flandre*, 41 (1893), p. 135–222 (inleiding en tekstuitgave van het reisverslag en 'tregement', de praktische tips voor de bedevaarder).

J. Heers en G. De Groer (ed.), *Itinéraire d' Anselme Adorno en Terre Sainte (1470–1471)*, Parijs, 1978.

R. Houthaeye, 'Pelgrimstochten uit de Nederlanden naar het Heilig Land (16de–18de eeuw)', in: *Franciscana*, 36 (1981), p. 3–22 en p. 83–104.

A. Viaene, 'Een Brugs vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder samengesteld door Rombout De Doppere 1491', in: *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge*, 100 (1963), p. 301–322 (inleiding en tekstuitgave van de afdrukken van Jeruzalem, het Heilig Land en Rome).

A. Viaene, 'Informatie voor Jeruzalembedevaarders in Dietse versie 1491', in: *Biekorf*, 64 (1963), p. 1–8 (inleiding en tekstuitgave van 'tregement').

<http://gtb.inl.nl/> (woordenboeken oud Nederlands)

Het aardse en hemelse Jeruzalem voor joden, christenen en moslims

Piet Leupen

Jeruzalem is een heilige stad voor drie wereldgodsdiensten. Dit heeft alles te maken met het ontstaan en de ontwikkeling van het beeld van het hemelse Jeruzalem.

HET VISIOEN VAN EZECHIËL

Wanneer precies dat beeld ontstond is onduidelijk. Zeker bestaat het in de periode van de Babylonische ballingschap van de Judaëers (586–538 voor Chr.). De Babyloniër Nebukadnezar liet een grote groep vooraanstaande joden naar het gebied van Eufraat en Tigris deporteren. Daar kreeg de priester Ezechiël visioenen van een herbouwde stad Jeruzalem met haar tempel. Hij schildert een hemelse stad, waarin Jahweh woont. Nadat hij de omtrekken van de stad met zijn poorten heeft beschreven, zegt hij aan het slot van zijn visioen: ‘Voortaan heet de stad: ‘De Heer is daar!’ (Ezech. 48:35)

Er wordt in het Oude Testament blijkbaar een verband gelegd tussen het aardse Jeruzalem en wat we ons hierboven of hierna moeten voorstellen. In het jodendom wordt zelfs gezegd dat het hemelse Jeruzalem gebouwd is naar het voorbeeld van het aardse Jeruzalem, omdat God zoveel van het aardse Jeruzalem houdt. In het christendom werd dit ten tijde van de kruistochten, zoals we nog zullen zien, omgedraaid: het aardse Jeruzalem was gebouwd naar het voorbeeld van het hemelse Jeruzalem.

In het Hebreeuws betekent heilig (*kadosj*): het afgezonderde, het andere. Dat wat zich onderscheidt van het wereldlijke, het profane. Het is een ruimte die in direct verband kan worden gebracht met God of de goden. De nabijheid van het goddelijke geeft voor gelovigen ook de stad waarin zich die heilige ruimte bevindt een aparte status. De gelovige ziet meer dan een aardse stad van steen en hout; hij ziet tegelijkertijd de meerwaarde ervan. In die aardse stad zijn voor de gelovigen van de drie grote godsdiensten talloze aanknopingspunten met het heilige, niet alleen concrete plekken, maar ook de vele mythen rond die plekken.

DE TERUGKEER EN DE BOUW VAN DE TWEDE TEMPEL

Pas met de terugkeer van de Judaëers naar Jeruzalem en de bouw van de tweede tempel komen we op vaste grond. We weten dat met toestemming van de Perzische koning Cyrus, die de Babyloniërs verslagen had, een belangrijke groep Judaëers uit de Babylonische ballingschap (538/7 voor Chr.) terug kon keren – volgens het bijbelboek Ezra 2:64–67 alles bijeen 42.360 personen. Daarna begonnen zij in 515 met de opbouw van een nieuwe tempel, die overigens lang niet zo mooi was als de eerste tempel van koning Salomo. Er ontstond vervolgens in Jeruzalem interne problemen, over de positie van later terugkerenden, over gemengde huwelijken en over de economie. Na de bouw van de tempel komt de profeet Ezra met de Wet van Mozes naar Jeruzalem; het volk wordt weer tot deze wet verplicht. Wanneer dat allemaal geregeld is en de cultus en de Thora (de eerste vijf boeken van het Oude Testament) weer zijn ingevoerd komt de stadhouder Nehemia (445–433 voor Chr.) naar Jeruzalem, om de veiligheid van Jeruzalem te garanderen door een grote stadsmuur te laten bouwen en tegelijkertijd om cultische en sociale misstanden te verhelpen. De heiligheid van de tempel kan niet gegarandeerd worden als de stad niet beveiligd is.

De tweede tempel nam een veel belangrijker plaats in het leven van het volk in dan de eerste tempel, omdat hij het godsdienstige en rituele centrum werd van alle joden, zowel van de Judaëers, als van die in de diaspora. Uit alle landen stroomden er pelgrims naartoe. In de daaropvolgende eeuwen worden nog belangrijke werkzaamheden aan de tempel verricht. Het allerbelangrijkste moment was ongetwijfeld de groots opgezette reconstructie van Herodes de Grote. Het project werd in 20 voor Chr. begonnen en het meeste werd in tien jaar tijd voltooid. De verdere afwerking duurde nog jaren.

De tempel werd bezocht door een grote schare pelgrims, vooral tijdens de joodse feesten. Flavius Josephus schat het aantal op drie miljoen, maar dat is overdreven; misschien is dit wel het totale aantal joden dat in de antieke wereld leefde. Ze bleven voor langere tijd en hun bezoeken betekenden een belangrijk economisch voordeel voor de stad. De Misjna (de commentaren op de Thora, circa 200 verzameld en gecodificeerd) beschrijft de tocht van de pelgrims met Pinksteren.

De hele wereld was als het ware omheen de tempel en Jeruzalem gegroepeerd. Zelfs na de vernietiging van de tweede tempel door de Romeinen in 70 na Chr. moedigen de wijzen de bedevaart naar Jeruzalem aan als een middel om sterke banden te smeden tussen de verschillende gemeenschappen van de diaspora en het Palestijnse jodendom. Het gevoel van de noodzaak om op de plaats van de tempel te bidden bleef vele generaties na de vernietiging ervan bestaan. Altijd leefde bij vrome joden het verlangen om deze plaats te bezoeken en er te bidden, speciaal op het Loofhuttenfeest. Pas sinds de Zesdaagse Oorlog (1967) is dit weer mogelijk.

HET JODENDOM ZONDER TEMPEL

De tempel van Herodes hield het dus uit tot 70 na Chr., toen hij door Titus' legioenen verwoest werd. Deze apocalyptische ramp was veroorzaakt door een opstand tegen de Romeinen. Onder Bar Kochba (132–135 na Chr.) werd nogmaals een poging ondernomen om het Romeinse juk af te schudden. De Romeinse keizer Hadrianus verwoestte toen de oude stad en bouwde op de ruïnes een nieuwe, Romeinse kolonie: Colonia Aelia Capitolina. De toegang tot de stad werd voor joden (en joodse christenen) verboden.

De rabbijnen uit de eerste en tweede eeuw na Chr., geconfronteerd met het verlies van de tempel, begrepen dat die op een of andere manier vervangen moest worden. Een verplaatsbaar heilig centrum, dat én de tijd én de plaats heiligde, kon evengoed in ballingschap dienstdoen, maar mocht geen gevaar betekenen voor de altijddurende betrokkenheid op Jeruzalem. Op ingenieuze wijze verbonden zij de sjabbat met de tempel door op deze dag min of meer dezelfde rituele handelingen die in de tempel plaatshadden, toe te passen. Daardoor bouwden zij een heilige ruimte en creëerden zij een heilige tijd in de beslotenheid van hun eigen huis. De sjabbat werd zo dus een verkleind spiegelbeeld van de tempel. Het Pesach-feest is met zijn Séder-avond dé sjabbat bij uitstek. Bij het slot van die avond grijpen de joden hun bekers voor de laatste toast, kijken elkaar in de ogen en zeggen: 'Het volgend jaar in Jeruzalem' en drinken daar vervolgens op.

HET AARDSE EN HEMELSE JERUZALEM

Het is het joodse paasfeest geweest, gevierd in die beslotenheid van het eigen huis, dat maakte dat het aardse Jeruzalem als heilige stad in de gedachten van de joden bleef voortbestaan. Maar het aardse Jeruzalem was zeker géén voorafschaduwning van het hemelse Jeruzalem. Het jodendom kent naast de aardse, heilige stad wel een hemels Jeruzalem: dat is door God gebouwd, maar daalt niet af op aarde. Rabbi Jochanan (eerste eeuw na Chr.) zegt het met de volgende woorden: 'Daarom vind je het Jeruzalem hierboven gebouwd naar het model van het Jeruzalem hierbeneden. Aangezien God zoveel van Jeruzalem hierbeneden houdt, bouwde hij een ander Jeruzalem hierboven.'

De aardse stad diende als model voor de hemelse stad. De derde en laatste tempel (die van de Eindtijd) zal niet door mensenhanden gebouwd mogen worden: dat doet God zelf.

In de tijd van grote messiaanse verwachtingen, vanaf de tweede eeuw voor Chr. tot het einde van de eerste eeuw na Chr., zijn er joodse stromingen geweest die dicht aanleunen of zelfs overeenkomen met wat in de Openbaring van Johannes – in essentie ook een joodse Apocalyps – staat over het hemelse Jeruzalem dat wel op aarde nederdaalt. In een tijd van zulke verwachtingen groeit blijkbaar ook het aantal mythen rond de aardse stad Jeruzalem.

De verwoesting van de tweede tempel in 70 en vervolgens van Jeruzalem in 135 leidde naar een nieuwe en ditmaal vele eeuwen durende intensivering van deze oriëntatie. Hoe meer men zich bewust was van de onmogelijkheid ooit nog eens Jeruzalem te betreden, hoe sterker de droom en de mythe. Telkens wanneer de stad in de handen van een nieuwe heerser kwam, flakkerde de hoop op, om iedere maal gelogenstrakt te worden. Verlossing voor Israël was niet mogelijk zonder de vestiging van een joodse heerschappij over Jeruzalem.

Op 7 juni 1967 namen de Israëli's de oude stad in. Voor velen in Israël werd de weder-inbezitname van de Klaagmuur gezien als een gebeurtenis uit de geschiedenis van God met Zijn volk. Ook werd de continuïteit van de toenmalige generaties met het verleden hersteld en zelfs gesacraliseerd. Er kwam een hernieuwde belangstelling op gang voor de godsdienst en voor het verleden, waardoor een proces van re-sacralisering van de heilige stad Jeruzalem plaatsgreep. Natuurlijk moeten deze concepties vooral in verband gebracht worden met de orthodoxen en religieuze zionisten en niet met de overgrote meerderheid van de bevolking van Israël. Maar aangezien het aantal orthodoxe Israëliërs nog steeds groeiend is en daarmee ook hun politieke invloed, krijgt het Israëliëse nationalisme steeds meer religieuze trekken. Een ontwikkeling met niet-onschuldige consequenties.

HET CHRISTELIJKE JERUZALEM

De kerkvaders van de christelijke kerk hadden aanvankelijk niet veel op met Jeruzalem. Die stad bestond in hun ogen eigenlijk niet meer, ze was door keizer Hadrianus in 135 verwoest. In de brieven van Paulus lijkt het aardse Jeruzalem ook al niet meer mee te tellen. Christenen hebben wel een Jeruzalem, maar dat is de hemelse stad van het bijbelboek Openbaring, niet het Jeruzalem hierbeneden. Die hemelse stad heeft niets van doen met de aardse stad, zij is een ideale afspiegeling van de kerk van Christus. De kerkvaders Hiëronymus (circa 347–420) en Augustinus (354–430) zaten op deze lijn. Augustinus plaatste kanttekeningen bij het toenemend verlangen van veel christenen om naar het Heilige Land te gaan en daar de plekken waar Jezus met zijn leerlingen had rondgewandeld te zien, aan te raken en zelfs te kussen.

Toch werd deze opvatting niet door alle gelovigen gedeeld. Bisschop Ireneus van Lyon (circa 140–circa 202) prees Jeruzalem als stad waar het allemaal begonnen was. Bovendien geloofde hij dat het Laatste Oordeel in Jeruzalem zou plaatshebben. Het hemelse en het aardse Jeruzalem zouden dan samenvallen.

Toen het christendom onder keizer Constantijn in 313 een aan andere religies gelijkwaardige positie kreeg, veranderde er wel iets aan de afkeurende houding van de kerkelijke bovenlaag. Op instigatie van deze keizer begon men met het

graafwerk op de plaats waar Christus was begraven en verrezen. Men ‘vond’ de plekken en daarmee werd voor het eerst een tastbare en aanwijsbare plaats als component van het christelijke geloof in Jeruzalem en Palestina geïnstitutionaliseerd. Vervolgens werd er een grote basiliek gebouwd, de Heilige-Grafkerk. Constantijns moeder, Helena, kwam zelfs naar Jeruzalem om de werkzaamheden te inspecteren (326). Zij ‘ontdekte’ daar de drie kruisen, begraven aan de voet van Golgotha. Daarmee was ook de toestroom van christelijke pelgrims naar Jeruzalem verzekerd, een stroom die tot op de dag van vandaag aanhoudt.

HET KERKGEBOUW ALS HET HEMELSE JERUZALEM

Natuurlijk wisten de meer ingewijden dat God niet aan één plaats gebonden was, want Gods wezen was immers onbegrensd. Maar men kon zich aan de zuigende werking van deze plek (en spoedig daarna ook van andere plekken in Palestina) niet onttrekken. Hoe belangrijk deze heilige plaatsen in Palestina ook werden, ze zijn in wezen niet heiliger dan andere gewijde plaatsen elders, met name de christelijke kerken en speciaal het altaar in het koor. Voor de christen zijn de kerk en vooral het altaar symbolen van het nieuwe hemelse Jeruzalem. De kerk werd ook wel gezien als het voorportaal van de hemel, van het hemelse Jeruzalem en van het Koninkrijk der hemelen – allemaal beelden die hetzelfde boven-natuurlijke willen uitdrukken. In de kerk wordt immers door de priester tijdens de eucharistie brood en wijn veranderd in lichaam en bloed van Christus. Jezus Christus is dan werkelijk aanwezig en dus kon dat moment gezien worden als de kortstondige aanwezigheid van de hemel op aarde.

Op het einde van de renaissance, in de kunst van de barok en rococo (17de en 18de eeuw), ontstond zelfs een spectaculaire iconografie van de hemel. Overal in de katholieke wereld, in Italië, de Duitstalige landen, in Frankrijk, Polen, Bohemen, Mexico en Peru verrezen kerken met koepels, die de gelovigen dwongen om de blik naar de hemel van de uitverkorenen te richten. Het gebruik van de trompe-l’oeil, van het perspectief, van de duizelingwekkende wentelingen van klapwiekende engelen en van bijzondere materialen (marmer) maakten van de kerk een plaats, waar je werkelijk recht in de hemel keek, het volstreekte tegenbeeld van de grijsheid van iedere dag.

Aangezien in de kerk de misviering plaatsvindt en dus dat moment in het bijzonder, en het gebouw in een ruimere betekenis als hemel (het hemelse Jeruzalem) beschouwd konden worden, werd de Heilige-Grafkerk in het aardse Jeruzalem gezien als het nieuwe, hemelse Jeruzalem bij uitstek. En daarmee was bij de christenen de identificatie van de aardse en de hemelse stad Jeruzalem toch op weg een feit te worden. Dit kreeg ook een neerslag in de promotie van de kerk van Jeruzalem op het concilie van Chalcedon in 451 tot zetel van een patriarch, de vijfde, in het christelijke gemenebest. Juvenalis, de bisschop van Jeruzalem

(circa 422–458, bisschop, 451 patriarch) kreeg dit voor elkaar door een beroep te doen op het feit dat Jeruzalem de moederkerk was van alle christelijke kerken. Bovendien bezat zij de belangrijkste relieken: de doornenkroon en een stuk hout van Christus' kruis. Zelfs Hiëronymus ging overstag en verkondigde de opvatting dat het christelijke Jeruzalem uniek was omdat het kostbaar bloed van Jezus er vergoten was. De stad en ook heel Judea was de ideale plaats voor een monnik om te leven naar het voorbeeld van de vroegchristelijke gemeente in Jeruzalem.

We constateren dus dat het christelijke geloof ambivalent is ten aanzien van de verering van heilige plaatsen, Jeruzalem in het bijzonder. Enerzijds worden zij erkend, anderzijds geven ze geen enkele doorslag.

DE KRUISTOCHTEN

In de 11de eeuw sloeg de balans evenwel door naar een haast volledige identificatie niet slechts van de Heilige-Grafkerk, maar ook van de aardse stad met het hemelse Jeruzalem. De oorzaak hiervan moeten we zoeken in het doordringen van het christelijke geloof in de harten en hoofden van de mensen. De aanwijzing van de hemel op aarde in heilige plaatsen, in het bijzonder in Jeruzalem, stond dichtbij het volksgeloof. Belangrijk was ook dat het aardse Jeruzalem bedreigd werd door de Seldjoekse Turken en dat zelfs een kalief, al-Hakiem, in het begin van de 11de eeuw bevolen had om de Grafkerk af te breken. Zover was het bij eerdere veroveringen van de stad nooit gekomen.

Het verhaal van de eerste en belangrijkste kruistocht is bekend. Paus Urbanus II wilde in 1095 een goed uitgerust ridderleger naar Palestina sturen; dit laatste gebeurde ook, maar waar hij en zijn raadgevers niet op hadden gerekend, was dat zijn oproep veel meer weerklank kreeg dan hij voor mogelijk had gehouden. Aantallen mensen die op weg gingen, zijn niet exact bekend, maar het moeten er tienduizenden geweest zijn (bij vertrek zo'n 100.000 man), behalve circa 7000 ridders ook grote groepen boeren, ambachtslui en ook marginalen, die allemaal hoopten in het Heilige Land een nieuw glorieus bestaan te vinden in afwachting van de wederkomst van Christus.

In tegenstelling tot de joodse visie gingen de toenmalige christenen dus uit van de idee dat het aardse Jeruzalem gesticht werd naar het voorbeeld van het hemelse Jeruzalem. De kruisvaarders claimden daarom de stad en het land zoals daarvoor nooit eerder gedaan was. Ze zagen zich als de erfgenamen van het oude Israël en ze meenden dat God hun daarom bij de belegering te hulp zou komen. De westerse, Latijnse christenen beschouwden het aardse Jeruzalem als de navel van de wereld; hiermee volgden zij een joodse traditie. Voor de christenen bevond die navel zich in de Heilige-Grafkerk op Golgotha, voor de joden onder de platte top van de berg op het tempelplateau, de plek waar volgens de traditie eens de ark des verbonds stond en het heilige der heiligen was: de plek ook waar Abraham Isaac

van plan was te offeren. Vanwege de analogie (zoals Abraham Isaac wilde offeren, heeft God Jezus werkelijk geofferd – let op het verschil!) meenden de christenen dat Isaacs offer op Golgotha had plaatsgehad.

Interessant is ook dat het tempelplateau met de islamitische heiligdommen, de Rotskoepel en de al-Aksamoskee, na de verovering door de kruisvaarders werd ingepast in hun westerse beeld. De Rotskoepel werd gezien als de joodse tempel – of wat daar van over was; de al-Aksamoskee zag men als het paleis van Salomo en de onderaardse ruimten als de paardenstallen van deze Israëlitische koning. Beide gebouwen werden christelijke kerken: templum Domini en templum Salomonis. Dit alles in volkomen tegenstelling met de christelijke Byzantijnen die het plateau met wat er nog restte aan overblijfselen van de tempel als mestvaalt gebruikten. De Latijnse christenen gaven dus de joodse lotgevallen en het Oude Testament een plaats in hun eigen heilsgeschiedenis.

Na 1187, toen het, afgezien van een korte onderbreking onder keizer Frederik II, voorgoed gedaan was met de Latijnse overheersing, sloeg de schaal weer door naar de oriëntatie op het hemelse Jeruzalem ten koste van die op het aardse Jeruzalem, zonder dat die aardse oriëntatie overigens geheel verdween. De stroom pelgrims richting Jeruzalem zou tot in onze dagen aanhouden.

DE MOSLIMS EN AL-KUDS

Met de verovering van Jeruzalem door kalief Omar in 637/8 op de Byzantijnen kwam de stad onder moslimbewind en dat zou, met uitzondering van de verovering door de kruisvaarders, zeer lang zo blijven, tot 1967. De moslims namen niet de kerken van de christenen over. Na de verovering deelden zij die gebouwen, afgezien van de Grafkerk, aanvankelijk met elkaar. Het verschil tussen de islam en het door de meesten beleden christendom leek ook niet zo groot: in Jeruzalem waren de meeste christenen monofysieten, die geloofden dat Christus slechts één, goddelijke, natuur had. Zij hadden grote moeite met het vanuit de hoofdstad Constantinopel geleerde orthodoxe standpunt van de twe-naturenleer ('waarlijk God, waarlijk mens'). In hun ogen stond de islam niet zo ver af van hun eigen interpretatie van het geloof. Natuurlijk, er was een essentieel onderscheid: de moslims zagen Jezus niet als God, maar als een messias en belangrijk profeet. Maar de doorslaggevende overeenkomst was dat beide religies vasthielden aan een streng monotheïstische conceptie.

DE ROTSKOEPSEL EN DE MI'RAJ

De bouw in de 9de eeuw van de Rotskoepel, de al-Aksa-moskee en andere gebouwen op de Tempelberg onder de kaliefen Abd al-Malik en al-Walid laten al een zekere evolutie zien in de leer van de islam: Jezus is evenals Mohammed een dienaar en gezant van God, op de tweede plaats achter de profeet. Niettemin zijn

de banden met de twee 'oudere religies van het boek' nauw. Het waren christelijke architecten en ambachtslieden geweest die de koepel bouwden. Christenen en joden kregen tot taak om de Rotskoepel te onderhouden en te verlichten. Niet voor niets werd de Rotskoepel gebouwd op een plek waaraan een bijzondere waarde gehecht werd door de joden. Zij verrees boven de platte top van de berg Moria, waar ooit Abraham Isaac (in de islam: Ismaël) moest offeren en waar ooit het heilige der heiligen zich had bevonden. En ook al hadden de Byzantijnse christenen de plek verwaarloosd, de moslims namen deze plek over, volgens de legenden op aanraden van de patriarch Sophronius, en ze hechtten er hun eigen mythen aan vast. Daarbij werden ze stellig geïnspireerd door het verhaal over Jezus' hemelvaart op de Olijfberg. De plek werd de sakrah, waarheen Mohammed, gedragen door een wit gevleugeld paard met mensengezicht, 's nachts vanuit Mekka naartoe was gevlogen. Vervolgens zou hij in een bundel van licht tot in de zevende hemel zijn geklommen om daar Abraham, Mozes, Elia en Jezus te ontmoeten: de mi'raj. Dit verhaal is vroeg ontstaan, wellicht al circa 700, en werd gekoppeld aan een tekst in de Koran, de 17de soera (vers 1).

De profeet zelf had na zijn vertrek naar Medina (de hegira, 622), waarschijnlijk onder invloed van de joodse godsdienst, aangegeven dat de gelovigen vijfmaal per dag hun gebeden in de richting van Jeruzalem moesten verrichten (de kibla). Toen zijn relaties met de joodse kooplieden verslechterden, keerde hij terug naar Mekka en koos hij voor een gebedsrichting naar Mekka. En ook al vroeg werd de heilige moskee met Mekka en de verste moskee met Jeruzalem (al-Kuds, 'de heilige') geïdentificeerd. Het is evident dat Mohammed volgens de islam het hemelse Jeruzalem gezien heeft.

DE PLAATS VAN HET LAATSTE OORDEEL

De plek is dus heilig omdat zij een toegangspoort tot de hemel is en andersom: als God terugkeert op aarde voor het Laatste Oordeel dan zal hij door deze poort de aarde betreden. De hemel bevindt zich dus boven het aardse Jeruzalem. Voor alle duidelijkheid: ook Christus zal hier uit de hemel neerdalen voor het Laatste Oordeel. Islamitische legenden volgen daarbij de Talmuedische Midrasj over Jeruzalem als de plaats van het Laatste Oordeel. Daarmee werd het plateau met de rots heilig: *haram al-sharif* ('het nobele heiligdom') en werd vervolgens ook de aardse stad Jeruzalem heilig. Niet voor niets liggen er vlak bij de Gouden Poort in Jeruzalem talloze graven van joden en moslims: via deze poort zal immers de messias terugkeren op aarde voor de voltrekking van het Laatste Oordeel.

HET HUIS VAN VREDE

In tegenstelling tot de joodse en christelijke interpretaties wordt niet het beeld van het hemelse Jeruzalem gebruikt om de hemel voor te stellen, maar dat van de paradijsstuin, waarvan de poorten openstaan voor hen die geloven en deugdelijke

daden op aarde verricht hebben. ‘Men komt er ... in een hooggelegen tuin, waarin je geen onzin hoort. Daar is een stromende bron. Daar zijn verhoogde rustbedden, klaargezette bekers, rijen van kussens en uitgespreide tapijten’ (88:10-16).

Deze ommuurde tuin is dus in de islam de parallel van het hemelse Jeruzalem; het is de Dar-Es-Salaam en betekent Huis van vrede, paradijs. De kleur groen, de kleur van de islam, is in feite de kleur van de paradijstuin.

DE CONSEQUENTIES VAN JERUZALEM IN NIET-ISLAMITISCHE HANDEN

Tijdens en in reactie op de laatste kruistochten ontstond er onder de Arabieren een vorm van ‘islamitisch zionisme’ met lofliederen op de glorie van Jeruzalem als *paradise lost* en *paradise to be regained*. Toen zij Jeruzalem weer hadden heroverd in 1187 bleven deze lofliederen een tijdlang naklinken, maar op den duur verstomde dit en daarna was de stad vele eeuwen marginaal voor de moslims. De overname door de Israëliërs in 1967 maakte Jeruzalem voor hen weer een machtig heilig symbool. Door deze inlijving in Israël is Jeruzalem weer een potentieel oorlogsgevaar geworden, hoewel het tegelijkertijd ook symbolische waarde als vredesgebied uitstraalt.

In onze dagen staat het oorlogsgevaar iedereen meer voor ogen dan het vredesideaal. Toch is dit laatste ideaal niet vervlogen; een voorbeeld van het voortleven van de vredesfunctie tot op de dag van vandaag is een jonge islamitische legende over het beeld van het hemelse Jeruzalem met een hemelse boom boven de aardse stad, waarvan de wortels als drie rivieren, die staan voor het jodendom, christendom en islam, uitstromen.

SLOT

De status van heilige stad en de nauwe betrokkenheid op het hemelse met het aardse Jeruzalem en andersom, bij drie wereldreligies, maakt niet alleen dat de stad voor hen heilig is, maar ook dat zij Jeruzalem nooit zullen opgeven, zodat het probleem onoplosbaar blijft. Dat is een gegeven waarmee nog steeds onvoldoende rekening wordt gehouden door de mogendheden bij het uittekenen van het vredesproces.

LITERATUURLIJST

A. van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus. De theologie van de kerk en de Heilige Geest*, Zoetermeer, 2012.

'Al-Kuds', in: H.A.R. Gibb en J.H. Kramers, *Shorter Encyclopaedia of Islam*, Leiden etc., 1985, 4e dr., p. 269–271.

P. Leupen, *Het meetlint over Jeruzalem. De fatale mythe van een heilige stad*, Amsterdam, 2001.

P. Leupen, 'Bezet of bevrijd? Jeruzalem, 1099', in: *Belaagd en belegerd*, Amsterdam, 2011, p. 79–100.

M. Poorthuis en C. Saffrai (red.), *The Centrality of Jerusalem. Historical Perspectives*, Kampen, 1996.

N. Rosovsky, *City of the Great King. Jerusalem from David to the Present*, Cambridge Mass., 1996.

U. Tworuschka (red.), *Heilige Stätten*, Darmstadt, 1994.

R. Wilken, *The Land Called Holy. Palestine in Christian History and Thought*, New Haven-London, 1992.

Een codicologische en paleografische kijk op het vademecum-handschrift van Rombout de Doppere

Martine Eeckhout en Ludo Vandamme

Historisch onderzoek brengt Rombout de Doppere en zijn vademecum tot leven. Maar er zijn meer wegen die iets kunnen bijbrengen over de auteur en zijn tekst. In deze tekst staat het handschrift zelf centraal. Deze ‘autopsie’ van het manuscript als materieel object kon terugvallen op het restauratierapport van het handschrift uit 2011.

PAPIER

In de late middeleeuwen nam in onze gewesten papier hoe langer hoe meer de plaats in van perkament als schriftdrager. De introductie en het toenemend gebruik van papier voor Brugse overheidsdocumenten tijdens de 14de eeuw werd in 2003 uitstekend aangetoond door Pieter Santy. Papiergebruik tijdens de 15de eeuw en dit binnen verschillende gebruikersgroepen wacht nog op onderzoek. Niettemin lijkt het er sterk op dat kronieken, artesteksten en andere handschriften in de volkstaal overwegend op papier werden geschreven. Dit geldt ook voor het vademecum van Rombout de Doppere.

Het handschrift omvat 18 ½ bladen papier (formaat: ca. 43,6 × 29 cm). De 18 volledige bladen werden alle in vier gevouwen (quarto formaat); elk blad leverde met andere woorden vier bladen of folio's, of acht bladzijden op. Drie gevouwen bladen werden vervolgens in elkaar geschoven om een katern te vormen. Een dergelijke katern telt bijgevolg 12 bladen, of 24 bladzijden. Het boekblok van het vademecum is opgebouwd uit zes katernen, samen 72 bladen. De bladen werden door een moderne hand in potlood gefolieerd, van 1 tot 72. Omheen dit blok werd een dubbelgevouwen half blad als eerste omslag aangebracht. Het formaat van het handschrift is 21,8 × 14,5 cm.

Alle bladen papier dragen hetzelfde watermerk dat verwijst naar de fabrikant of papiermolen. In principe betreft het twee identieke watermerken, want in een papiermolen werd telkens met twee schepramen gewerkt waarop eenzelfde merk was aangebracht. Dit merk bestaat uit een grote gotische letter P, waarvan de letterstaart uitloopt op een dubbele staart. Dit watermerk verwijst overwegend naar Frans papier en maakt deel uit van een groep dichte varianten (Briquet, 8527–8537), ook in gebruik in Brugge (1473–1499). Een watermerk werd bijna steeds aangebracht middenin één helft van het schepraam. Dit verklaart waarom in dit handschrift, waarbij elk blad papier tweemaal werd gevouwen, het watermerk in de plooi steekt, en dus moeilijk te identificeren valt (het duidelijkst op f. 19r). Mogelijks zette dit eerst Eusèbe Feys en vervolgens Antoon Viaene op het verkeerde been; Viaene identificeerde het watermerk verkeerdelijk als Briquet 8087, een gotische B waarvan het gebruik enkel werd geattesteerd in 1466 in Koblenz.

Papier was in de late 15de eeuw overvloedig aanwezig in Brugge, weliswaar steeds als importproduct uit Italië en hoe langer hoe meer uit Frankrijk. Een lokale gebruiker zoals Rombout de Doppere kon zich bevoorraden bij de lokale papierhandelaren, dit waren overwegend ‘cruydeniers’ die in tal van exotische waren handelden, of librariërs. Deze laatsten leverden meestal klaargemaakte schrijfboeken, in de vorm van registers of minstens in de vorm van geplooid en gelinieerde bladen of katernen.

SCHRIJVEN

De Doppere was een professional die voor het vademecum papier gebruikte dat hij bij de lokale papierhandelaar betrok. Het schrijfklaar maken behoorde tot zijn expertise, maar veel liet hij hier niet aan gelegen. De bladen werden niet bijgesneden en vanuit hun oorspronkelijke vorm in vier gevouwen en opengesneden, waarna onmiddellijk tot het schrijven werd overgegaan. De vier tekstonderdelen beginnen telkens op een rectozijde (f. 1r, 54r, 57r, 62r), ook al diende daartoe tot anderhalve pagina papier blanco te blijven. Ook het identieke watermerk doorheen het boekblok laat veronderstellen dat het schrijven zich in één beweging of toch minstens in een korte tijd voltrok.

De afschrijving of het uitzetten van de schrijfspiegel van elke pagina liet geen sporen na, al zal hier wel een hulpmiddel zijn gebruikt. Evenmin zijn er sporen van prikkingen en liniëringen en dat laat zich zien: de geschreven regels lopen niet steeds horizontaal en het aantal regels verschilt van pagina tot pagina (gaande van 23 tot 27 regels). Dat er nauwelijks correcties of doorhalingen aan te wijzen zijn, verwijst naar een degelijke legger die voor deze schrijfbaarheid beschikbaar was. En dit alles laat ook de mogelijkheid open dat de tekst werd geschreven vooraleer de bladen werden opengesneden (zie bijvoorbeeld tekst die doorloopt over de plooi, f. 24r; inktvlek op f. 42r én f. 43v). Voor dit ‘werken op

onopengesneden vellen' werd in 1978 voor het eerst door Pieter Obbema op een systematische manier aandacht gevraagd.

De inkt waarmee in de late middeleeuwen werd geschreven was ofwel ijzergallusinkt ofwel roetinkt, gebaseerd op koolstof (bijvoorbeeld: lampzwart). De inkt oogt als een ijzergallusinkt, maar het testen (f. 10 en 71) op de aanwezigheid van Fe²⁺ ijzerionen leverde een negatief resultaat op. Een roetinkt liet zich, anders dan op perkament, probleemloos gebruiken bij het schrijven op papier.

SCHRIFT

Algemeen wordt aangenomen dat het vademecum een autografisch handschrift is, met andere woorden een handschrift geschreven door de auteur zelf, Rombout de Doppere. Het gerubriceerde colofon waarmee het handschrift op f. 72r afsluit, luidt overigens: '*Scriptum per me Rumoldum de Doppere presbiterum in artibus magistrum anno 1491*'. Rombout was een geoefend schrijver. Schrijven behoorde niet alleen tot zijn dagelijkse praktijk, als notaris was het bovendien zijn belangrijkste professionele activiteit. Beroepsschrijvers beheersten uiteenlopende schrifttypes en pasten die toe naargelang de schrijfo opdracht.

Voor dit handschrift hanteerde Rombout de Doppere een *cursiva*. Het was het meest verspreide schrift in onze gewesten in de 15de eeuw. De cursieve schrijffletter vormt een brede groep die zich door enkele heel bijzondere kenmerken onderscheidt van de *textualis*, die andere grote groep van verwante schrifttypes uit de late middeleeuwen (12de–15de eeuw). De drie meest opvallende kenmerken van de *cursiva* zijn de 'moderne' vorm van de 'a' (niet in twee verdiepies, zoals bij de *textualis*), de lange vorm van de 'f' en 's', die doorloopt onder de schrijflijn en de lussen aan de schachten van de 'b', 'h', 'k' en 'l', die bovendien van rechts worden aangezet. Al deze kenmerken zijn duidelijk herkenbaar in de autografische hand van het vademecum. Daarmee onderscheidt deze hand van Rombout zich van variante vormen binnen de grote familie van de *cursiva*, en vooral van de *hybrida*. De *hybrida* is een cursief zonder lussen aan de genoemde letters. Het was een schrifttype dat beroepsschrijvers graag als boekschrift hanteerden, zeker in Brugge en andere schrijfcentra in de Nederlanden. De meest bekende *hybrida*-vorm is de zogenaamde *bastarda*, in gebruik in Bourgondische luxehandschriften.

Dat Rombout de Doppere opteerde voor een vlotte, cursieve letter houdt wellicht verband met zijn beroep. Als notaris schreef hij overwegend officiële documenten zoals gerechtelijke vonnissen en testamenten, een genre dat haast per definitie een oorkondenschrift vereiste, een *cursiva* dus. Het schrijven van het vademecum gebeurde bijgevolg in het verlengde van zijn professionele activiteiten. Het is een

treffende getuige van de wijze waarop een bij uitstek oorkondenschrift zich opwerpt als boekschrift.

In dit vademecum hanteert de scribe de *cursiva* op een bijzonder vlotte manier, met letters, soms ook woorden die aan elkaar geschreven worden, en een veelvuldig gebruik van afkortingen en ligaturen. Dit wil zeggen dat De Doppere opteerde voor een losse hand, voor een lopend schrift, met andere woorden voor een *currens* en niet voor een stijve *formata* (zoals het schrift van de notariële akte die als omslag van het vademecum werd gebruikt). Subjectiviteit in deze benadering is nooit ver weg, maar besluitend kan het schrift waarmee Rombout de Doppere zijn vademecum op papier vastlegde, als een *littera cursiva currens* worden omschreven.

DECORATIE

Het manuscript is een uitgesproken teksthandschrift en illustraties ontbreken. Daarentegen werd het handschrift uitvoerig gerubriceerd. Rubriceringen gebeurden door eenzelfde hand, door Rombout de Doppere dus. Ze laten toe reliëf aan te brengen in een vlakke tekst, en dit is hier op een oordeelkundige manier gebeurd. In rood staan: de titel van het tekstonderdeel waarmee het handschrift opent (f. 1r), het onderstrepen van tussentitels, het uitlichten van plaatsnamen in de linkermarge, paragraaftekens, tekstonderstrepingen, leestekens, lijnvullingen (bijvoorbeeld f. 14r) en het colofon. Alhoewel dit niet werd onderzocht, mag er worden van uitgegaan dat voor het rubriceren het pigment vermiljoen werd gebruikt, algemeen beschikbaar in werkplaatsen van schilders en schrijvers.

BAND

Reclamanten (het noteren van de beginwoorden van de volgende katern onderaan een folio, zie f. 12v, 24v, 36v, 48v, 60v) zorgden ervoor dat de zes katernen in de correcte volgorde bleven op het moment dat ze samen werden gebonden. Daartoe werd geopteerd voor een eenvoudige bindstructuur, aangepast aan het sobere papieren handschrift en de perkamenten omslag. Dat wil zeggen dat de katernen niet op bindingen werden genaaid, wel met elkaar verbonden via twee strengels; de strengels van de eerste en zesde katern werden ook door het perkamenten omslag geregen dat op deze manier aan het boekblok werd bevestigd. De 2 × 2 naaigaten in de vouw van elke katern werden verstevigd met smalle strookjes perkament. Deze strookjes hebben een drievoudige oorsprong: strookjes onbeschreven perkament en twee soorten strookjes maculatuur met Latijnse tekst van een verschillende oorsprong. Dergelijke restjes beschreven perkament zal een notaris als Rombout de Doppere wel steeds bij de hand hebben gehad. Wellicht diepte hij ook uit die voorraad de oorkonde op perkament die als omslag werd gebruikt en daartoe op maat van het boekblok

werd ingevouwen. Het betreft een testament van een kapelaan van Sint-Donaas dat als een notariële akte in 1453 werd opgetekend, een stuk recht uit de leefwereld van Rombout. Net zoals het boekblok draagt ook de band bij tot de eenvoud van deze codex.

LITERATUURLIJST

C.M. Briquet, *Les filigranes: dictionnaire historique des marques du papier*, Parijs [e.a.], 1907, 4 vol.

A. Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books from the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge, 2003 (Cambridge Studies in Paleography and Codicology).

M. Eeckhout, *Restauratieverslag Adornes reisverslag naar Jeruzalem 1470–1471*, onuitgegeven rapport, Brugge, 2011.

P. Obbema, 'Een bijzondere manier van schrijven: werken op onopengesneden vellen', in: Id., *De middeleeuwen in handen: over boekcultuur in de late middeleeuwen*, Hilversum, 1996.

P. Santy, 'Een papieren revolutie? De introductie van het papier in Brugge (13de–14de eeuw)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 140 (2003), p. 202–268.

Korte toelichting bij de werkwijze voor de tekstuitgave

Paul Trio

DE TEKSTUITGAVEN VAN FEYS EN VIAENE

Voor de uitgave van het handschrift *De Doppere* werd in eerste instantie vertrokken van de bestaande uitgaven. Dit betekent dat voor de eerste tekst, die het volledige reisverhaal bevat (lopende van folio 1r tot en met folio 53r), uitgegaan werd van de uitgave die enkel gemaakt werd door Eusèbe Feys in een artikel voor de *Brugse Emulatie* uit 1893. Folio's 50r tot en met 53r geven evenwel een beknopte samenvatting van het voorafgaande reisverslag. Voor de resterende folio's (54r–72r) konden we gebruik maken van de uitgave die Antoon Viaene in de tijdschriften *Biekorf* en *Brugse Emulatie* anno 1963 heeft gemaakt. Hier zijn vier tekstgedeelten te onderscheiden, telkens voorafgegaan door een titel die door ons in de tekstuitgave in vet is gezet:

1. f. 54r–56v: richtlijnen voor wie van Venetië naar Jeruzalem vaart met de galei
2. f. 57r–61v: gebeden en daarbij te verdienen aflaten voor devote plaatsen in Jeruzalem
3. f. 62r–69r: te verdienen aflaten in en buiten de zeven kerken te Rome
4. f. 69r–72r: te verdienen aflaten in verscheidene kerken en kapellen te Rome

Feys heeft hiervan alleen de tekst voor de galeivaarders uitgegeven. Van de gebeden hebben we in navolging van Viaene alleen de beginwoorden van die gebeden overgenomen.

Aanvankelijk dachten we dat beide uitgevers hun werk zeer naar behoren hadden uitgevoerd, maar bij het opmaken van de indexen, bleek toch al vlug dat beide heren iets te slordig waren geweest. Uiteraard is het zo dat de huidige wetenschappelijke vereisten van een goede tekstuitgave, zoals bijvoorbeeld de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis van België die thans voorschrijft, door Feys nog niet gekend waren. Maar los van de strengere normen op dat vlak, merken we toch dat zowel Feys als Viaene het niet altijd even nauw namen met een correcte transcriptie. Heel regelmatig treffen we verkeerd getranscribeerde

letters aan, terwijl toch ook af en toe wel eens een woord en in enkele gevallen zelfs een volledige zin vergeten is. Zo dateerde De Doppere helemaal op het einde zijn redactie of transcriptie door naast zijn handtekening '1491' te schrijven. Bij zijn uitgave maakte Viaene hier echter '1490' van. Om die redenen waren we genoodzaakt alle evidente transcriptiefouten eruit te halen. Wel moeten we toegeven dat het niet altijd gemakkelijk is om bij bepaalde woorden van De Doppere, ook al is het handschrift relatief verzorgd, bijvoorbeeld het onderscheid tussen een 'e' en een 'o' of tussen een 'e' en een 'i' te maken. In geval van twijfel hebben we de keuze die Viaene of Feys maakten, behouden indien dat vormelijk (bijvoorbeeld via vergelijking met de schrijfwijze van hetzelfde woord elders in de tekst) of inhoudelijk (vanuit de betekenis van het woord) verantwoord was. Het feit van het niet bestaan van een vaste spelling waardoor middeleeuwse auteurs en kopiïsten binnen eenzelfde tekst, ja zelfs soms binnen eenzelfde regel, diverse schrijfwijzen voor een zelfde woord hanteerden, maakt het er niet eenvoudiger op. Uitgangspunt is natuurlijk dat we de oorspronkelijke schrijfwijze van de auteur, zelfs al is die (op het eerste gezicht) niet correct, behouden.

DE NIEUWE TEKSTUITGAVE

De manier van uitgave waarvoor hier geopteerd is, namelijk een editie die ook voor een ruim publiek bedoeld is, zorgt ervoor dat hier geen uitgebreid voetnotenapparaat kon toegevoegd worden met betrekking tot onzekere lezingen, bewuste of onbewuste fouten van de auteur, doorhalingen etc. Bij op en top wetenschappelijke uitgaven, die veel meer tijd vragen, wemelt het dan ook van de voet- of eindnoten zowel van beschrijvende als identificerende aard. Voor de onderverdeling in alinea's hebben we altijd gekozen voor deze die De Doppere in zijn handschrift zelf heeft voorzien. Alleen Feys heeft die praktisch altijd overgenomen. In het handschrift staan nogal wat onderstrepingen van zinnen en woorden in het rood (rubricering). Sommige woorden, vooral plaatsnamen, worden in de marge als een soort eyecatcher herhaald. Dergelijke markeringen en woordherhalingen – Feys zette de onderstreepte woorden of zinnen uit de doorlopende tekst in cursief –, hebben wij bewust niet overgenomen.

Ook allerlei tekens, die De Doppere gebruikte met mogelijk de bedoeling te wijzen op rustpauzes bij het lezen van de tekst of om bepaalde woorden of het begin van een zin te benadrukken, werden eveneens hier niet weergegeven. Zeker Feys en in mindere mate Viaene hebben die wel gebruikt om de uitgegeven teksten te voorzien van iets dat min of meer aanleunt bij ons huidige punctuatiegebruik. Aan hun gebruikte punctuatie hebben wij niets gewijzigd, al moet gezegd dat hun keuze niet altijd de onze zou zijn. Ook het aanbrengen door hen van een meer modern hoofdlettergebruik, dat vaak afwijkt van het systeem dat De Doppere zelf hanteerde, – dit had ons inziens vooral de bedoeling om bepaalde woorden of het begin van een zin te beklemtonen – hebben wij overgenomen. Ook hier zou men kunnen aanvoeren dat Feys en Viaene niet altijd

consequent zijn geweest. In zijn handschrift maakte naar onze mening De Doppere ook een duidelijk onderscheid tussen 'ij', 'y' en 'ii' of tussen 'i' en 'j'. Feys heeft, meer dan Viaene dat deed, die schrijfwijze van de auteur overgenomen, al kan men hem af en toe op een fout betrappen. Toch hebben we hier niets aan gewijzigd omdat het niet direct iets aan de betekenis van het woord verandert. Zowel Feys als Viaene hebben de door De Doppere gebruikte 'u', daar waar die letter thans als een 'v' gelezen wordt, omgezet naar een 'v'. Ook hierin hebben we de omzetting van Feys en Viaene gevolgd. Filologen zoals de overleden Maurits Gysseling, de vermaarde uitgever van het *Corpus Gysseling*, hadden ons daarvoor willen excommuniceren. Afkortingen werden altijd opgelost al hebben onze voorgangers dat niet systematisch gedaan. Wat we eveneens van Feys hebben overgenomen, en ook systematisch hebben toegepast bij de teksten die Viaene heeft uitgegeven, is de toepassing van isolatiepunten bij de aanduiding van getallen. Voor cijfers gebruikte De Doppere zoals de meeste middeleeuwen nog in die tijd het Romeinse annotatiesysteem. Door de verlettering van deze Romeinse cijfers tijdens de middeleeuwen zorgt dat evenwel voor verwarring met de rest van de tekst. Vandaar dat middeleeuwse auteurs met behulp van twee punten de getallen als het ware isoleerden ten opzichte van de omringende tekst. De Doppere gebruikte dat systeem maar paste het niet systematisch toe. Tenslotte zijn er nog de woordverbindingen die in de oorspronkelijke tekst niet altijd corresponderen met ons huidig gebruik. Feys en Viaene, door ons hierin nagevolgd, hebben meestal de woordverbindingen van de auteur overgenomen.

De beschikbaarheid thans op het internet van enkele belangrijke woordenboeken voor oud Nederlands (<http://gtb.inl.nl/>) zoals het *Oudnederlands woordenboek* (ONW), het *Vroegmiddelnederlands woordenboek* (VMNW), het *Middelnederlandsch woordenboek* van Verwijs en Verdam (MNW) en het *Woordenboek van de Nederlandsche taal* (WNT), hebben ons toegelaten geen woordverklaring op te nemen.

Tekstuitgave

1 recto

Tvoyage ghedaen te Synay ende te Jherusalem by mer Ancelmus Adournes etcetera.

Int jaer .m.cccc.lxix., des maendaghes den .xix^{en}. dach van sporkele, trocken te samen huuter goeder stede van Brugghe mijn heere Ancelmus Adournes, ruddre, heere van Corthuy in Scotlant, Lambrecht vanden Walle, Pieter Reyphin ende Jan de Ghausy, mijns voorseits heeren camerlijnc, tote der stede van Pavyen, om te samen te trecken ten helighen lande, te wetene te Jherusalem ende te Synay.

Twelke voyage wij bijder gracie Gods tsamen vulquamen, ende quamen thuus alte Brugghe up sinte Ambrosius dach, den vierden dach van april, int jaer .lxx. voor paesschen.

Ende om tvoyage te vulcommen, trocken wij van Pavye te Geneuen, daer wij spraken met Loys Inghelberti, de welke was patroon van eender crake, die men aldaer ghereede om zeylen. Ende de patroon zeyde tot ons, hoe dat hij consent hadde van onsen helighen vader den

1 verso

Paeus voor hem ende al zijn gheselschip, om over zee te treckene in Sarrazijns landen, ende elders daer zij wilden; aldus wast van noden dat wij ooc te Roome zenden om consent. Doe vraechden wij hoe verre dat was van Geneuen te Roome; hij zeide acht dachvaerden. Doe spraken wij te gader, ende droughen over een, dat wij tsamen reden van daer toot onsen helighen vader den Paeus om consent; twelke wij creghen te Rome.

Vander stede van Roome trocken wij wederomme duer Pijze te Geneuen. Daer sceipten wij den .vij^{en}. dach van meye, int jaer .lxx., int tscip van Loys Inghelberti ten helighen lande waert; ende zeylden voorbij een yle, dats een eylandt gheheeten Corska; daer naer zeilden wij dat wij quamen jn een yle, dats een eylandt gheheeten Sardeynia, ende es een conincrijke toebehoorende den coninc van Aragon, daer wij ariveerden den .xvii^{en}. dach van meye int jaer .lxx. voorseit, ende trocken jn eene stede gheheeten Algheria, ende men vischter tcarael.

2 recto

Den .xxj^{en}. dach van meye int jaer .lxx. zo zeylden wij van daer ende zeilden zo dat wij quamen, den .xxvij^{en}. dach van meye int jaer .lxx., jnde gulfe van Tunest jn Barbarie, de welke gulfe men plach te heeten tpoort van Cartaige, ende bleven inde stede van Tunest tot den .xiiij^{en}. daghe van wedemaent verbeydende scepinghe. Ende wij versceipten aldaer int scip van missire Cosma de Nigroen, ende ghijnghen tzeyle den .xvij^{en}. dach van wedemaent. Ende zeylden naer Sussa, daer wij quamen ten .xix^{en}. daghe van wedemaent. Ende daer zo vantmen den tonnijn, ende wij rusteden daer .viij. daghen.

Den .xxvij^{en}. dach jn wedemaent, zeylden wij van Sussa ende zeylden voorbij een yle, dats een eylant gheheeten Panthanalìa, staende ter lichter hand, ende behoort den coninc van Aragon, ende alzo voorbij een ander yle, Maltam gheheeten, ende hoort ooc toe den coninc van Aragon, ende es ter rechterhand, ende daer groyt jn cattoen, tonnijn ende was. Ende mids den contrarie wijnd up commende,

2 verso

zeylden wij voor Cecile, ende zaghent van verre, ende de patroen ne wilde daer niet landen om de Mooren die hij jn zijn scip hadde, die wel .ij^c. waren of meer. Mids welken wij zeilden zo diepe in de zee, dat wij gheen landt en zaghen wel .vj. daghen lanc, zo dat wij jn verdriete waren, ende zonghen alle avende de letanien, anroupende diversche pelgrimagen, elc naer zijn ghelove, zo dat wij, ten .xj^{en}. daghe van hoymaent int jaer .lxx., int upgaen vander zonnen, vernamen tland vander Morye, daer wij voorbij zeylden ende voorbij .j. ander yle ofte eylandt Sapiencia gheheeten, twelke es onbewoent. Ende mids der fortune van wijnde, zo zeilde ons patroon, ter lichter hand latende Moddon, daer hij meende te havene, ooc latende ter zelve handt Corroon, Mayne ende andre steden den Venecianen toebehoorende, ende quamen ten .xij^{en}. daghe jn wedemaent ande cost van Candy, ooc toebehoorende den Venecianen, ende zeijlden alzo voorbij tot int poort van Alexandrie, daer wij quamen ten .xvij^{en}. daghe in hoymaent. Aldaer vonden wij andre scepen van Venecianen, Gene

3 recto

uoysen ende van Turken, ende bleven altoos in ons scip, daghelicx gaende tAlexandrie jnde stede, ons beradende anden consul vanden Geneuoysen ende an andre van dies wij voort hadden te doene jn onse reyse, want wij al voort te lande trecken moesten met ezels ende mulen altoot Rocheto, met mameluken, trusman, met provancie van wine, bescute, case ende anders dies ons van noden was duer de desert te lijdene. Aldaer vercleeden wij ons naer tmoorssche, ende zouden wij lijden, wij moesten betalen voor vijf hoofden den admirael .xliij. ducaten, den scribe van Alexandrie .j. ducaet ende een guyde die met ons ghijnc tot Alkaire, ende j mammeluc .vij. ducaten, den officiers vander eerster poorte

.iiij. ducaten .xj. medinen, den trusman vanden admirael .j. ducaet, ende den anderen officiers jnt ghemeene een ducaet.

Item ons trusman ofte interpreteur, was .j. juede sprekende italiaens ende moorsch, om te convoyeerne tot Alkaire gaven wij .iiij. ducaten. Item voor ons mulen, ezels ende kemel daer wij up reden toot Rocher, van tsnavens betrent de clocke .vj. toot tsanderdaghes de clocke twee naer noene, costede ons .iiij. ducaten

3 verso

een quaert. Item .v. mammeluucken die ons convoieirden tot Rocheto, jn bewarensse van den Araben die als doe grote menichte laghen omtrent Alexandrien, costede ons .v. ducaten. Item den interpretateur Admoraldi Petro jn Alexandria, ende was een renegaet veneciaen, ghaven wij .iiij. ducaten. Wij moesten ooc contenteren den poortier van den feodico, den poortier vander poorte daer wij huut reden ende andere .ij. ducaten .x. medinen, zo dat wel bedrouch ter somme .lxxvj. ducaten .iiij. medinen die wij daer lieten.

Alexandrie es eene scoone stede van buuten te ziene, maer van binnen zeere vervallen ende lettelt bewoont. Aldaer zo ziet men noch de pilaren daer Sinte Katheline metten wielen ghemartelizeirt zoude hebben ghesijn. Daer zijn kerken van griecxschen Kerstenen ende van eene maniere van Kerstenen ghenaemt Centuriones, vanden lande ghebooren, draghende blaeuwe dwalen omtrent thoof, onderscheidende hem vanden Mooren witte dwalen draghende. Vele Jueden wuenen ooc daer, ende draghen een gheluwe dwale up thoof, ende zijn meer ghehaet dan de Kersten. Onse Kerstenen laetinen

4 recto

wonen in diversche fondicons : Gheneuoysen int eene, Venecianen in een andre, Kathelanen ende Fransoysen in een andre, slutende ende wel bewaert vanden Mooren.

Ende aldaer wezende int poort, hoorden wij de eerste mare dat Nigrepont ghewonnen was bij den Turck; waer bij die turke coopliden daer zijnde jnt poort grote feeste bedreven, met pijpen, bombaerden, schietende met looze bussen, krijsschende ende anders ons Kersten te scanden, ende principalic den Venecianen; twelke wij al hooren moesten ende verdraghen, met meer andre onghelijcx ende onredelicheit, die zij ons deden daghelicx ende meer ghedaen zouden hebben jn te ghevene ende te betaelne den eenen ende den anderen, hadden wij daer langher ghebleven. Maer neen wij ende schieden zo van Alexandrien den .ij^{en}. dach jn ougst, snavens te clocke .vj. met onsen trusman, mameluken ende muliteeren; ende zaten up buten der poorte vander stede, want gheen Kersten rijden mach achter de stede. Daer wij onderzocht waren vanden poortiers, wat ghelde dat wij met ons droughen, daer of de coopliden

4 verso

geneuoyſen ons excuseerden ende delivereerden, zo dat wij onſer verde reden, ende reden zo al dien nacht tot tſanderdaechs .ij. naer noene met j. ſtic broods ende met dat ons paerden een lettſel haten, al tot Rocheto. Daer wij voort .j. ſcip huerden om .v. ducaten, om mede neffens de Nyle, dats een riviere die huut den eerdschen paradise comt, te treckene tAlcaire. Ende trocken alzo, dien dach totten avende jn goeden voorspoede, ende quamen ſnavens metter zonne onderganc in een village, daer wij ſnachts bliven wilden, gheheeten Fua, om aldaer ons te ſtoffeirne van broode ende van andre nootsakelichede ; twelke ons niet ghebueren en mochte, mids des Souldaens lieden, die ons ſcepen ende ons met crachte namen, ende ontvoerden toot tSouldaens baerche, niet verre van daer ligghende; ende waeromme zij ons ontvoerden, wij niet gheweten en conſten, want wij ze niet en verſtonden nochte oec onſe mameluuc, de welke hem zeere gram gheliet, om tonrecht dat men ons dede ; de juede ons interpreteur ne wilde ons huerlieder meenijnghe niet zegghen, maer wilde ons habandoneren zo hij

5 recto

hem geliet, zo dede oec ons mameluut, daer wij ons al up verlieten, als waer bij wij worden desperaet, ende waenden al huut vercocht ghehadt hebben, ende dat zij tonze zouden hebben ghenomen, ende met ons hueren wille ghedaen. Bij den welken, wij ons gaven jn handen Gode, zijner Moedre ende der weerdigher maecht ſinte Katheline, die ons noyt en bezweec ; want als wij bijder baerge quamen ende zij onſe provancie jn Souldaens baerge laden ende onſe personen, zo verſtonden wij, bij eenighe Mooren van Thuneſt, die met ons commen waren tot Alexandrien italiens ſprekende, oec jnſghelijcx ghearreſteert zijnde in deſe baerge, dat tSouldaens recht ware, dat zijn baerge voor alle andre ſcepen laden moeſte, ſo dat de ſommeghe daer jn ghezijn hadden wel .xiiij. daghen, verbedende vulle vrecht, al was zoe zo vul, dat wij niet eenen voet verzetten en conſten, zonder yement na te commen, oec om dat wij Kerſten waren, ende wij wijn met ons brochten, muermureirden up ons, zegghende tonſwaert: “Honden, hoe zijt ghij zo crove jn onſe landen wijn te brijngghen, ende tonſer preſencie die te drijnckene?”, hemlieden zeere gram makende, zo dat wij heten noch drijncken en mochten met

5 verso

ghemake. Maer ſnavens naer de zonne, int donckere, begheerden zij wel van onſen wine, ende van onzen caze, twelke wij hemlieden gheven moeſten, of zij zouden ons ghenomen hebben, zo dat wij gheen en hilden, maer warens quite eer wij huuter baerge ſchieden, ende eer wij tAlcaire quamen, daer wij mede al de deſerten meenden te theerene.

Ende quamen jn de stede van Alkaire den .vij^{sten}. dach van ougst int jaer .lxx., met der zonnen up ganc, ende leeden onze bagagen up ezels die wij daer vonden, ende reden elc een tot den huuse toe vanden trusman. Ende vonden onder weghe drie Mooren up ezels, die ons wellecomden ende leeden ons toot den zelve huuse zonder gheroupen te zijne. Daer commende begheerden van ons .j. ducaet voor huerlieder pijn, want costume was, wanneer eenighe Francken dats te verstane, Kerstenen daer in stede commen, dat zij bij hemlieden daer toe ghestelt gheconvoieirt zijn of gheleet waer zij wesen willen, ten hende, dat niemant hemlieden molestacie doe jn eenigher

6 recto

maniere, als waer bij moesten hemlieden contenteren bij rade vanden trusman daer wij ten huuse logierde, gheheeten Canibe, ende was de .ij^{ste}. trusman vanden Souldaen ; dewelke ons wel lieflic ontfijnc, vele scoons beloofde hij ons te doene, jn ons te helpen den zekersten wech ende maniere te vindene in ons voyage te vulcommene. Wij waren wel achte daghen jn zijn huus ende binden zelve .vij. daghen reed hij met ons in diverschen plecken toghende ons vele wonders.

Te wetene tSouldaens hof, daer de balseme groyt, gheheeten Matalcam, .ij. milen buten der stede, int welke hof, wij wel vele wonders zaghen, want het es de stede daar Maria Gods moeder vloot met hueren zone huut vreesse van Herodes, ende aldaer es eene fonteyne bij mirakle sprutende zeere zoete, daer mede dat alle die balseme ververscht wordt.

Ende daer bij es een viercantede gat, daer Maria haren zone jn doet als de Jueden hueren lieven

6 verso

zone zochten om te dooden bij bevel van Herodes.

Aldaer zaghen wij oec eenen figheboom figen noch draghende, de welke ghespleten es jn twee, daer haer oec Maria berchde met hueren zone voor de Jueden die, ende den verwarers van den zelve hove ghaven wij eenen ducaet jn cortezie.

Item up onser Vrouwen dach alf ougst, zo trocken wij met onzen weerd te Babiloine, daer ons ghetoocht was, vanden kerstenen van Centurions aldaer wonende, diversche scone kerken, te wetene, een kerke daer Maria menighen tijt woende met hueren zone, als zoo ghevloon was van Herodes; eene kerke van Sinte Baerble, daer tlichame van Sinte Baerble was, zo zij zeiden, twelke wij zaghen, ende andre plaetsen daer zanten ghemartirizeirt ghezijn hebben, de welke plaetsen bezitten de kerstenen vanden Centurioenen.

Babiloine es eene scone stede, staende up de reviere van Nijl, neffens Alkaire, scheidende met scoonen poorten ende mueren teen

7 recto

vanden anderen.

Alkair es de grootste stede boven allen andren daer wij jn waren ende daer naer oec ghevolct, want waer wij ghijnghen achter de stede, alomme wast even vul van volke, hoewel nochtan dat tjaer voorleden sterven jn de zelve stede wel .xx^m. personen, zo men ons zeide, ende lettelt of niet en wort mens gheware; daer slapen daghelicx zo vele lieden up de straten buuten den huusen, dat wonder es om gheloven; men zouder de meeste stede van onser lande mede pueplieren; de zelve stede es zo groot, dat men ze binnen eenen daghe niet omme gaen of rijden en can. Meest houd hem de Souldaen jn dese stede jn een casteel dat zeere groot es, want daer staen jn wel .iij^c. huuzen, daer zijn mammeluken jn wonen ter bewarenesse vanden Souldaen. Wij kerstenen en mochten daer jn niet gaen, ten ware dat wij Gode almachtich ende zijne ghebenedide Moeder loochenen wilden, twelke niet en ghelie-

7 verso

ve dat wijt zouden bestaen.

Aldaer jn stede ende jn Babiloine wonen Kerstenen van ouds ghebooren van den lande, ende oec Jueden jn grooter menichten, ende onderscheeden hen bij den dwalen die zij draghen, van Mooren of Sarrazijnen.

Onbemuert es de stede streckende neffens eene riviere gheheeten de Nyle, dalder soonste riviere die ic noyt en zach, trouble nochtans van watre, maer het beste om drijncken dat men vinden mach, alst .j. lettelt gestaen heift te verclaersene jn een jarne of jn een kanne. Ende wast dese riviere alle jare, omtrent ougstmaent, zo hooghe, dat men al dat landt daer mede ververscht, alzo wij wel zaghen. Want up onser Vrouwen dach talf ougst, die Sauldaen met grooter feeste ende triomphe met groter menichte van gernieren ofte baergen, present alle meest die vander stede, cam ten huuse ofte pilare, daer men twassen of tontwassen angheware word, zo dat hij als doe die reviere zo hooghe

8 recto

ghewassen vand, als toten teekene ghecostumeirt; ende de Souldaen neimt zelve .j. ghulden spade, ende steict metter hand zelve jn den dijc, eenen cand vander riviere duere; dan zijnder groten menichte van delvers diet voort delven, zo dat twater loopt dan al te lande watert jnne, ende ververschet landt wijde en zijde, zo dat mer dan vruchten jn mach zaijen ende winnen, daer zij alle tjaer bij leven. Dese riviere comt huuten eerdschen paradijze, zo zij zegghen, duer pape Jans land, diet gedoocht om .j. somme van penninghen die hij daer vooren ontfaet vanden Sauldaen.

Met deser riviere commen dicwijle ghevloten papegajen met hueren nesten ende jonghen lancx der riviere.

Daer zijn oec eenighe manieren van beesten, gheheeten naer heurlieder tale quockedrullen, zeere groot, gescepen als .j. drake met .viij. voeten zonder fundament, ende heten de visschen huuter riviere, zo vele dat zij niet meer en meughen, want daer menichte van vissche in es. Daer gapen zij zo wijde ende ghedoghen, dat

8 verso

een maniere van vueghelkins met eenen scerpen pinne up hoofd, die ghecostumeirt zijn achter hemlieden te vliegghen lancx der riviere, in huerlieden kinne backen ende halen ende heten den visch huut huerlieder balghe ; ende van desen voghelen zijn groote menichte omtrent der riviere. Al lancx der zelve riviere groyt suker, rijs, commijn, cattoen, menichte van dadelboomen, fighen ende zonderlinghe een maniere van frute paelken gheheeten, dewelke zeere ghezont zijn gheheten, ende zijn zeere groot, vul van zape binnen zoete als melc, zo dat men ze den zieken lieden raet thetene, alzo vele alst hemlieden ghelieft, ende ghesesen bij dies. Wij dexperencie van dien ghehadt hebben jn ons gheselscip, het was tbeste voetsels dat wij hadden in die landen. Oec leven de Moren meest daerbij. Wij cochter grote menichte om duer de deserten mede te lijdene.

Oec cochten wij jn Alkaire andre provancie om mede te lijdene, als amandelen, rosijnen, fijsen, dadelen, cappers, olie, azijn, anjunnen, bescuyt ende caes. Aldaer zo huerden wij .vj. kemels omme ons up

9 recto

te rijden, ende omme daer up onse provancie te ladenen, met drien mukeren ofte leetsmannen, Mooren vanden lande, den kemels toebehoorende, die ons voerden tsinte Katheline ende voort toot Ghaser om de somme van .xxxiiij. ducaten waer of wij eenen brief namen ter presencie vanden gardiaen van Sinte Katheline, aldoe zijnde tAlkaire, ende vanden trusman oec onsen weerd, ten presencie oec van eenen andren kalogert van Sinte Katheline, siere Laureyns gheheeten, den welken wij ooc huerden ende namen met ons tot Ghasers als dandre, om de somme van .xx. ducaten ; dewelke ons interpreteur was sprekende italiaens ende moorisch.

Voort omme te bet of te zekerer te lidene duer de wildernessen van Egipten, zonderlinghe vanden Araben, namen wij noch tonser bewarenesse eenen andren Arabe gheheeten Beneto, de welke kennesse hadde met alle den Araben, jn de maertse van Sinte Katheline, ende was oec van huerlieder gheslachte, wetende van dat hijs plach jn zijn jonghe daghen, ende costede ons .ij ½.;

9 verso

ducaeten waer of wij oec eenen brief namen; zij .iiij. Sarrazijnen trocken met ons thueren coste naer tbesprec.

In Alkaire zagen wij menighe vreemde beeste, sonderlinghe een toebehoorende den Souldaen gheheeten graf, zeere hooghe van stature, grooter dan .j. kemel, met eenen langhen halze, thooft hebbende ghelijc eenen hert, met .ij. hooren, rood van coluere, gestrijpt losanghewijs van witte, de achter beenen ofte voeten zeere nederst hebbende, gherijnghelt an de nuese met eenen grooten gouden rijnghe, daer men se mede bedwanc ghelijc een paert, met zijnen breydele, goedertiere ghenouch in haer schijnen. Ende was den Souldaen ghesonden huut pape Jans lande.

Wij zaghen daer oec papegayen met rooden vlercken, ende oec witte papegayen ende leeuwen. Ende wij zaghen oec babinen hebbende aenschiin gelijk .j. mensche hebbende thaer lanc vanden hoofde toot up de borst, staende ghelijc een houtxkin. Anders zaghen wij vele

10 recto

dijnghen, die te lanc ware te scriven.

Item zouden wij lijden tAlkaire, wij moesten den trusman vanden Souldaen jn Alkaire gheven voor elc hooft .v. ducaten.

Van Alkaire schieden wij up onser liever Vrouwen dach assumptie, den .xv^{en}. jn ougst int jaer .lxx., snavens omtrent vespertijt, ende zaten up buuter stede, twee ende twee up .j. kemele, jn cassen verdect hanghende an beeden zijden vanden kemele, twelke goet rijden genouch es; ende dandre kemelen droughen onse provancie, al ons heten, want jn vellen van gheeten was ons drijncken, ende andre noodsakelichede die ons behoufde, want wij voordan niet meer huusen noch logijsten en vonden tot Sinte Katheline toe.

Ende men reket voor .xj. dachvaerden van Alkaire tot Sinte Katheline, ende reden dien havent omtrent .v. milen buter stede van Alkaire ; daer wij neder slougen ende ontleeden onse kemelen, ende sliepen daer alle den nacht up deerde, inde lucht onder den hemel, niet zonder vreesse vanden Araben, want wij daer vele van dien vonden, jn tenten ofte pauwelyoenen huerlieden wuenste makende.

10 verso

Maer wij wrochten bij rade van onsen interpretateur messiere Laurencio, calogere van Sinte Katheline, expert jn zulc voyage, mids dat hij procurator was van Sinte Katheline cloostre, daghelicx gaende ende keerende dien wech. Ende was een gouden man voor ons, want hij dicwijle de wildernessse ghepasseirt hadde. Wij en haten noch en droncken noch en sliepen zonder zijn bevelen; wij en mochten oec niet tooghen dat wij eenighe provancie hadden van noodurste, van vare dat zijt ons zouden ghenomen hebben; wij moesten slapen alle nachte

bij ordonnancie rondsomme onze bagage in bewarenesse van dien, ende altoos wasser yement wakende.

Tsanderdaghes omtrent der noene schieden wij van dier plecke voord treckende onsen wech, ende doe quam ons tjeghens een van dien Araben dat up tvelt laghen, fingierende hem zijnde gardiaen van alle den anderen Araben daer ligghende, ende quam met eenen paerde, met een langhe wisse jn zijn hand, ende hiesch van ons, als gardiaen, voor elc hooft .j. ducaet zonder reden of recht. Ende bij avijze van siere Laurencio ghaven wij hem om beters wille .vj. medinen, ende es een quaert van .j. ducaet, ende spraken

11 recto

scone, om paysivelic van daer te gheraken; mids welken hij te vreden was ende liet ons henen rijden, zo dat wij reden toten donckeren avent, snachts slapende onder den hemel int zant.

Tsanderdaechs tielken metten mane ende alle dien dach zo reden wij zeere groten wech of legghende, om tachterhalene .j. carvane om onse verzeketheyt, ende reden al toten avende, ende sliepen dien nacht met groten vreesse int zand; want de Araben laghen in de ghebachten, zo ons mukeren zeiden ; want huut ducht van den Araben ne wilden zij gheen vier maken om huerleder brood mede te backene, want ment van te verre ghezien houde hebben; zo dat wij hemlieden van onze broode ofte beschuute gheven moesten.

Tsanderdaechs tijlken voord rijdende, ghemoeten wij in onsen wech drie Araben te peerde met glavien ende ghescotte en quamen up ons ghereden, heeschende .iij. ducaten voor elc hooft. Maer ons interpreteur siere Laurencio dede hemlieden te verstane dat wij kalogeren waren van Sinte Katheline huut grieken

11 verso

lande commende, met ons gheen ghelt brijnghende, ende sprac zeere scoone, mids welken ende mids dat wij wat beschuuts hadden, dat wij hemlieden gaven, lieten zij ons rijden onghemolesteirdt ende zonder yet te mesdoene.

Andere vele Araben nu twee, nu drie, nu viere, deden ons uploop, ende dreechden ons te dodene ; die wij payden, met broode, case, anjunne ofte andre hertelicke zaken, van dies wij hadden, ende dat wij hemlieden ghaven.

Ende ten vierden daghe naer ons vertrecken van Alkaire, ende was tsaterdaechs, vonden wij eene van Moyses fonteynen, omtrent der noene, daer waren onse kemelen ghewatert, ende was teerste water dat wij vonden jnt desert. Wel scone bemaetst was de fonteyne, maer zeere vul van watere, stijckende ghelijc een prijje, want de Mooren wasschen hemlieden daer jn. Maer wij en haddens gheenen nood toe drijckene, want wij hadden noch waters ghenouch van Alkaire. Ende also reden wij voord nader noene tot bij den havende, dat wij ons

te weghe stelden om te eer te ghenakene de carvane, die wij ghenacten omtrent de clocke .ix. jn den avent. Dies

12 recto

wij zeere blijde waren, want aldoe waren wij verzekert vanden Araben, de welke ons altijts persequeerden, zij drie, zij viere te gadre, ende wilden altoos wat van ons hebben om dat wij kerstene waren.

In deze zelve carvane waren wel .iiij^c. kemelen ; oec warer mulen, ezels, paerden ende vele lieden te voet gaende, volghende dese carvane, om zeker te lijdene duer tdesert, de kemelen waren meest met coopmanscepe gheladen ofte met provancie, alle treckende teender stede waert gheheeten Latour, staende up de Roode zee, ende es tpoort daer die Indianen over commen uut pape Jans lande; maer hueren coopmanscepen die zij daer up slaen ende voerent voort met kemelen duer tdesert tAlkaire ofte Alexandrien of tanderen coopsteden.

Met der zelve carvane reed mede dadmirael vander stede de Latour, jn groter triumphe, met .v. of .vj. speillieden naer huerleder maniere, hem doende dienen snoens ende snavens als een prinche, tente slaende daer hij had of sliep. Oec reed hij alle avende

12 verso

met twee toortsen voor hem rondsomme teer, bevelende alle man als admirael hem te wachtene van te mesdoene yemende wiet ware ; twelke ons wel goed dochte. Hij ontfinjc ons wel minlic jnt gheselscip vander carvane, mids der kennesse die hij hadde an onsen jnterpreteur siere Laurencio. Stelynghe moesten wij heten, want zij zouden met ons hebben willen heten ; zeere bezaghen zij ons ende spraken ons toe, maer wij en verstonden ze niet, ende al meest om hebben. Zom warent cooplieden, zom dienaers van den admirael; daer waren oec vele pelgrims te Meke treckende, verzouckende daer haren prophete Makomet, die aldaer licht jn een vat hanghende jn een tempel van haerlieden wet; twelc wel noch eene maendt tijts was te reysen, ofte meer, eer zij daer quamen.

Al duer tdesert van Egipten verzoucken zij ooc met zo groote devocie de zommeghe, dat zo wanner dat zej ghezien, en begheeren gheen zake ter weerelt meer te ziene, ende doen huerlieden ooghen huutsteken ofte met brande verblenden, ter eeren

13 recto

van Macomet, haren prophete. Wij zaghender vele blende int landt die alle in dier maniere verblent waren, ende gaen daghelicx om aelmoesene ende cortesie, ende waerden verghast als heilighe lieden ende zeere devoot.

Wij reden metter zelve carvane drie daghen lanc, wel bevriet vanden Araben, al neffens der Rode zee ter rechter hand van ons, oec ghereghelt als dandre metten ghelude van eenen trompette, snuchtens up te stane, snoenens te gaen heten, ende snavens plaetse of stede te nemen voor den nacht.

Ten vierden daghe scieden wij vander zelve carvane, een was een woensdach, den .vij^{en}. dach naer tvertrecken van Alkaire, want ten was onsen naesten wech met te rijden tSinte Kathelinen waert, midts dat de stede de Latour wel twee daghen es van Sinte Katheline, ende dus zouden wij omme ghereden hebben. Dus quamen wij weder int ghezach van te vooren jnden anxct vanden Araben, maer wij moestents

13 verso

mueghen. Ende reden al dan dach duere niet zeere letteltettens totent advent waert, zouckende om drijncken, midts dat ons watre ghefalgiert was ; ons mukers wisten fonteynen ghenouch, maer zij en dorsten hen daer niet vertooghen, om de Araben die omtrent den fonteynen ligghen, dat zij ons bij dien gheware hadde mueghen worden, ende molesteren mochten; want jn valeyen omtreint twater altoos dadelen groyen ende fighen; zo eist dat zij hemlieden principalic meest houden daer omtrent, ende meest als zij rijpe zijn ; ledich houden zij hem ende niet doende, dan als zij yement vernemen ; dan molesteren zij dien, wie hij zij, om hebben, ende meest den Kerstenen, want zij willen te edelrie wezen, als zij eenen Kersten gedood of gherooft hebben ; aldus moesten wij paciencie hebben, ende zonder drijncken reden wij dien dach.

Tsanderdaechs reden wij voord zeere tijlken, meest bij nachte, ende verdoolden als doe jn twonderlicxste landt zandachtich, want wij daer ne gheenen wech jn en zaghen nochte niement van onsen leetsmannen en wisten waer wij waren, zo dat wij daer berden moesten toter zonnen upganc

14 recto

daer naer, dat wij reden berch up, berch neder, al zonder eenighe kennesse van weghe te vindene, wel .j. halven dach lanc; oec en consten wij dien dach gheen water ghevinden, zo dat wij zonder drijncken moesten leven.

Tsanderdaechs, omtrent der noene, vonden wij jn eene valeye water, God weet hoedanich, stijckende ghelijc een pry, vul beesten, zeere zwart, ende trouble; onse kemelen waterden hen daer, die binnen .iiij. daghen niet ghedroncken en hadden; moesten oec drijncken huut grooter nood, wij en consten de stanc noch de quade smake niet benemen, hoe vele sukers dat wij daer jn deden. Gheen andre water en consten wij ghevinden wel binnen .ij. daghen daer naer, zo datter van ons eeneghe zeere flau worden, huuter maten duchtende vander dood. Maer God zijts ghelooft, hij vorsacht, want corts daer naer vernamen wij tcloostre van Sinte Katheline ; dies wij zeere verblijden, dat ons dochte dat wij alle ghenezen waren. Ende trocken naer tvoorseit clooster.

Ende wij quamen aldaer int clooster vander weerdigher maghet sinte Katheline svridaechs den .xxiiij^{en}.

14 verso

dach jn ougst, int jaer .lxx., ende was sinte Bartelmeeus dach, omtrent de clocke .ij. naer noene. Daer ons de moneken zeere minlic ontvinghen, ende leverden ons een camere of twee, daer wij onse woenste jnne maecten, ende ververschten ons. Zij daden ons heten ende drijncken hebben van dies zij hadden ; daer zo rusten wij ons te ghemake dien dach toot sanderdaechs, dat wij jn de kerke van sinte Katheline ghijnghen doen ons bedinghe thuerwaert. Ende dancten Gode zeere, dat wij zo verre commen waren; voord al dien dach ghijnghen wij tclooster alomme wel bezien, maer wij en mochten niet huutwaert zien, omme de Araben die als doe zo vele omtrent tclooster waren, als doe brood heesschende vanden broeders vanden cloostre, ghelijc zij daghelicx ghecostumeirt zijn te heesschene, ende zij moetent gheven, zullen zij daer wuenen jn payse.

Tsanderdaechs daer naer, ende was een zondach, bleven wij oec int cloostre, huerlieden dienst hoorende, die zij doen al jn griecxschen, want tzijn griecxsche kerstenen, ende wij visenteirden baervoets achter den choor een heilighe plaetse, daer Moyses onsen Heere zach jn den barnende busch, beteekende figuerlic de zuiverheynt vander reynder maghet Maria. Het es eene zeere devote plaetse, vele lichamen van helighen vanden zelve cloostre ligghen daer naest begraven in een andre cappelle.

15 recto

De kerke van Sinte Katheline es redelicke scoone ende maetsijts ; tclooster es viercante, wel bemuert ende besloten met yzeren dueren ofte poorten jeghens de Araben, staende tusschen .ij. hooghe berghen, te wetene tusschen den berch van Synay ende eenen andren nameloos.

Gheen vleesch en heten de moneken, die men heet calogeren vander ordene van Sinte Bazelis, devoot genouch, staende altoos, haren dienst gheduerende, grote abstinencie doende, langhe baerden draghende, ende meest levende up fruyt, zij maken wijn ende winnen wyngaert al zelve hebben zij honijnghen vele buuten den cloostre, ende zijn wel .xl. calogeren bij ghetale jnt clooster, al bij den consente vanden Souldaen.

Item smaendaechs, zeere tijlken voor daghe, so cdommen wij up den berch van Synay wel .vij. vj^c. trappen hooghe ; scone fonteynen vonden wij onderweghe, oec vonden wij bijnaest ten halven berghe een scone kerke van onse Vrouwe, daer zo wast dat onse Vrouwe bij mirakle de moneken tjeghen quam te ghemoete, vliende van hueren cloostre, om dat zij jn haerlieden cloostre niet ghedueren en consten vanden vliegghen ende vanden vloyen ende andre quade ghewormte; ende zoe vertoochde

15 verso

haer hemlieden daer, ende zeide dat zij weder ten cloostre keeren zouden, ende dat zij niet meer nood van dien hebben en zouden. Ende doe keerden zij weder ten cloostre, ende ne vonden gheen van dien ghewormte meer, oec en comter niet meer, noch vliegghen, noch vloyen, noch andre vuul ghewormte, hoe wel dat tvolc al dat landt duere daer of zeere ghequelt zijn.

Voordt bet up clemmende den zelven berch vonden wij drie andre kerken staende neffens malcanderen, de kerke van Sinte Elye, de kerke van Sint Jan ende de kerke van Enoch.

Ende achter den hooghen outaer van Elyas kerke, staet een diepe hol, ende was de plaetse daer Helyas daghelicx brood ende wijn ontfijnc van den jnghele Gods. Bet up clemmende vonden wij de stede daer Moyses vloot van ancxte, als hij dat aenschijn Gods zach bleckende, ende vloot onder eene rootse, daer noch de prente van zijnen lichame jn staet.

Ende boven up de roetse staet een scone kerke, ende

16 recto

es de plaetse daer ons Heere aen Moyses gaf de .x. gheboden.

Daerbij es oec .j. cleen viercante pit of cave, daer Moyses vastede de .xl. daghen ende daer hij Gode badt.

Wij zaghen daer, up tupperste vanden berghe, eene scoone sisterne. Daer naer an dandre zijde vanden berghe van daer wij up quamen, ghijngghen wij neder waert, die wel wonderlic was van ghane, ende vonden jn den voet vanden berghe een kerstene kerke, gheheeten de kerke vanden .xl. Maertelaren.

In de zelve kerke wonen broeders calogeren griekin. Aldaer zo rusten wij een lettelkin, voort zo namen wij onsen wech tsinte Katheline berghe waert, die vele hoogher es dan eenich andre berch daer omtrent, ende quader om clemmen, want zoe gheen trappen en heift, twelke ons wel te zuere word, eer dat wij up clommen. Want dicwijle clommen wij recht up, als of wij up eenen boom gheclommen hadden van tacke te tacke, zeere vreeselic wast daer, ende hoe hoogher, hoe vreeselicker, zo hooghe clommen wij ende zo menighen anderen berch daer omtrent, eer wij ten principalen berghe quamen met handen ende

16 verso

met voeten, oec crupende, zo dat wij jnt upperste vanden berghe van sinte Katheline quamen. Aldaer zaghen wij de stede daer dat weerdighe lichame van Sinte Katheline bij den inghelen Gods ghebrocht ende gheleyt was; daert was, .ij^c. jaren lach, bewaert van tveen jnghelen.

De plaetse daer zoe lach, es hooghe verheven jn der maniere ende grote van eenen lichame, ende beede de zijden zijn diepe daer de jnghelen zaten die tlichame bewaerden. Voort, bij den wille Gods ende revelacie, wast getransporteirt jnt cloostre, aldaert noch up den dach van hedent es.

Den zelven berch quamen wij vele ghemackelicker weder neder, dan wij
upwaert ghijnghen, ende lettelt yement was doe moede van ons. Ende quamen
weder tot der kerke van den .xl. Maertelaers, daer wij onslieden maeltijt daden
ende ons rusteden.

Voord daer naer vertrocken wij lancx eender valeye tusschen berghen, daer wij
vonden eenen steen de welke Moyses met hem draghen of slepen dede, huut
welken steen spruteden .xij. fonteynen, ende liepen

17 recto

daer bij dat de kinderen van Israel ghevoet waren van drancke; ende noch
blijken de grippen ofte riven vanden lopiinghe vanden watre.

Snavens omtrent der zonnen onderganc, quamen wij teenen gardine daer eene
kerke van Sinte Pieter ende van Sinte Pauwels stond. Daer calogeren waren ende
woenden, al van dien van sinte Katheline; daer bleven wij hetende ende tsnachts
slapende. Siere Laurencio, ons jnterpretateur, was altoos met ons, onslieden
leedende in den manieren voorseit, ende betaelden altijs cortesie alzoot wel der
toe stond.

Tsanderdaechs trocken wij weder naer tcloostre, daer wij quamen omtrent der
noene, ons daer rustende alle dien dach.

Ende tswonsdaechs, den .xxix^{en}. dach jn ougst, alle de calogeren vanden
cloostre vergadert zijnde jn de kerke met bernende keerssen jn dhand processie
wijs staende, onsloten de casse daer dat weerde lichame van Sinte Katheline jn
licht, de welke casse

17 verso

sluut met drien slotelen, diversche personen de slotelen hebbende ofte
verwarende. Sij lasen jn griexsche diversche oracien, ende boden den lichame
grootte reverencie, ende custent deene vooren ende dandre naer alle die
calogeren, ende daer naer zo custent wij al blood zo wel tselve datter was, te
wetene tweerdighe hoofd, eenen arem metten hande, een scynckelbeen ende .j.
lettelt andre ghebeente zeere deerlike of niet waren verchiert de reliquien. De
broeders ghaven ons elc zonderlinghe een lettelt cattoens, twelke gesteken was up
thoof van Sinte Katheline ende up de veyljichede van dander gebeente jn groten
cuerlicheit, ende oec vanden olie, alzo zij zijn ghecostumeirt te ghevene allen
anderen pelgrimen.

Aldaer ter presencie van hun allen, zo custen wij andre waerven tweerde
ghebeente, ende ghaven zulke offerande dat wij ons meenden wel te quiten,
beede voor onse devocie ende oec voor de cortesie die zij ons jnt cloostre
ghedaen hadden, jnt surcours van heten, van

18 recto

drijncken ofte anders; want voor onse costen en hiesschen zij ons niet, ende en willender niet of hebben, want weder wij yet ghaven of niet en ghaven, twas hemlieden al eens, zo zij zelve zeiden. Sij gaven ons oec van Moyses roedekins, vele virtuuts jn hebbende ; wij namen met ons van hueren wine ende zij stoffeirden ons van broode, van fruyte ende voort van dies ons van noden was om voort te Jherusalem te treckene.

Sdonderdaechs den .xxx^{en}. dach van ougst jnt jaer .lxx^{tich}., drie hueren voor daghe, zo vertrocken wij van Ste Katheline, ons bevelende Gode, zijnre lieve Moedre ende sinte Katheline, ende reden zo dat wij stappans weder sloot vonden van eenen Arabe, die ons niet en wilde laten lijden zonder dat wij hem gaven gaufrage. Ende wilde vele van ons hebben, mids dat wij den berch van Moyses ende den berch van sinte Katheline ende andre beerghen overgheclommen ende ghevisenteirt hadden zonder eenich gaufrage te betaelne. Zo dat wij hem als doe

18 verso

gaven .xv. medinen, ende noch moester drie toe hebben, zouden wij van danen rijden. Een quaet beghinsel was dat van verder te reyzene, nochtans reden wij altoos voord, hope hebbende jn Gode, jn zijnder Moeder ende jn Sinte Katheline, die ons noyt en faelgierden.

Meest reden wij tusschen gheberchten zeere beslost van steenen, maer wij en hadden gheen impediment vanden Araben die eerste .v. daghen, zonder van eenen, die ons up den derden dach anquam ende hiesch van ons wat zokers om een zijn gheselle die ziec lach int ghebachte ; twelke wij hem gaven om beters wille, ende alzo reden wij duer de deserte die wel vreynde waren. Meest was de wech zeere zandachtich, dat mer ne gheenen wech en zach ; maer wij reden altijts naer de zonne, menich wilt dier zaghen wij binnen dien daghen, als struven, ghasellen, azen, coninen ende serpenteen zeere groot ; wilden ratten zaghen wij jn grooter menichte, ghelijke coninen jn waranden, de welke de Mooren vanghen ende heten ze in grooter cierlicheide; oec wasser menichte van ghevoghelte, als partrijsen, quackelen ende andre ghevoghelte, alzo reden wij tot up .j. dachvaert

19 recto

na Gascos, ende was sdaechs voor onser Vrouwen dach in septembre, zonder eenich impeschement thebbene vanden Araben anders dat van eenen die met grooter menichte quam tonswaert ghelopen met blooten zweerden, met ghespannen boghen ende met glavien, gheen quaet tonswaert meenende, al en wisten wij dat niet. Dus leden wij groote vrees van gherooft te zijne, maer neen wij; maer namen onze mukers eene van huerlieden kemels, den welken zij mainteneirden bij lijcteekeene dat hij hemlieden toebehoort hadde, ende

hemlieden voormaels ghenomen hadde gheweist; het welke ghescil messiere Laurencio, ons interpreteur, paysierde met scoonen woorden hemlieden certifierende dat hij ze hemlieden hadde ghezien coopen tAlkaire; dus lieten zij ons lijden ende reden alzo voort al dien dach.

Ende tsanderdaechs, ende was onser Vrouwen dach jn septembre int jaer .lxx., quamen wij te Gascos, daer wij namen heerberghe int huus vanden calogeren van Sinte Katheline. Daer zo ghaven wij oorlof onsen mukeren met hueren

19 verso

kemelen, ende vuldeden hemlieden van dies wij jeghens hemlieden noch verbonden waren. Wij vonden daer vele kerstenen vanden centurioenen omtrent den zelven huuse wonende.

Oec vonden wij aldaer eenen calogere de welke bisscop was, ende was dalder upperste van den calogeren, jn die landen van den Souldaen wonende; dewelke ons grote chiere dede, ende vrientscip toochde, jn dat hij ons voort hielp tonsen weghe van Jherusalem.

Meest hilden wij ons jn huus secretelic omme tontgane den trusman vander zelve stede; want hij van ons groot ghelt hadde willen hebben, twelke hem niet en ghebuerde.

Wij huerden aldaer andre mukers met mulen ende ezels, ende dat bij rade vanden bisscop ende van messiere Laurencio, onsen jnterpreteur, de welke oec met ons voort trac al toot Jherusalem. Ende maecten composicien metten mukeren, dat zij alle de gauferagen onder weghe betalen zouden, jn wat maniere dat men ze ons hiessche, met

20 recto

rechte ofte onrechte, ende dat om de somme van .iiij. ducaten; waer of brieven ghemaect waren jn verzeckerthede van dien.

Wij namen aldaer tonser provancie wijn, vleesch ende anders wies ons van nooden was, ende schieden van Gaschos up den .ix^{en}. dach van septembre int jaer .lxx. snuchtens, tylic voor den daghe, rijdende int gheselscip van een carvane van .xx. mulen ofte ezelen, om de verzeckertheit vanden Araben liggende onder weghe. Ende quamen doe jn zo lanc zo beter landt, Gode lof want wij zomtjids scone doorpen vonden wel bewuent, daer wij groet secours of hadden, hoe wel dat wij altoos slapen moesten up derde onder den hemel, lijdende grote coude hoe wel dat sdaechs zeere heet was, vreesende oec altoos dat men ons yet mesdoen mochte.

Ten .ij^{sten}. daghe lieten wij tgheselscip vander carvane ende trocken naer t dal van Ebron ofte naer de stad van Abram. Aldaer men vele glasen maect al die

20 verso

men useirt jn Suryen. Daer zo zaghen wij de wuenste van Abram, de welke eenen scone wuenste es, jnde maniere van een kerke, ende aldaer was Abram begraven. Daer zo gheift men noch daghelicx jn aelmoesene den aermen wel tien zacken froments, noch van Abrams tijde bezet up zijn landt daer omtrent ligghende. Zeere scone es alle die maertse ende wel bewuent.

Aldaer es de plaetse daer Abram sacrificie dede Gode met zijnen zone Ysaac. Daer ligghen oec begraven Adam, Eyve, Jacob, Ysaac ende Sarra. Wij zaghen oec de plaetse daer Cayin Abel zijnen broeder dood slouch; daer es oec de plaetse daer Adam ghescepen was, ende een mile van daer zo es eene spelonke daer Adam jn beweende .c. jaer de zonden van Cayin, zijnen zone.

Wij zaghen oec, jn een andre stedekin daerbij, thuus ofte wuenste van Sarra. Van daer trocken wij naer Jherusalem alleene met eenen mukere, de welke ons zeere ghetauwe was, ende schieden van onsen calogere siere Laurencio; want hij te Jherusalem niet commen en wilde, om den trusman van Jherusalem, die alzo vele van hem

21 recto

zouden willen ghehadt hebben, als van eenighe van onslieden; ende trocken alzo dat wij, bijder gracie Gods, quamen te Jherusalem, den .xj^{en}. dach van septembre int jaer .lxx^{tich}.

Daer zo logierden wij up den berch van Syon neffens der stad, metten broeders vanden Observanten vander ordene van Sinte Fransoys, de welke ons minlike ontfinjghen ende namen ons daghelicx jn hueren costen.

Wij verhoorden aldaer eerst hoe datter viere van onzen ghselscepe dood waren, die met ons van Brugghe toot Roome trocken; ende van daer namen zij den wech na Venegen ende schieden van ons, ende trocken metter galeye van Venegen naer Jherusalem; daer quaemen zij an hare dood, want aldoe storven wel .xlvij. personen onder pelgrims ende andre, zo wij hoorden zegghen.

Wij vonden aldaer up desen tijt jn Jherusalem .vj. pelgrims, daer of deene was een hertoghe huut Dennemarke met zijnen ghesinne, een andre hiet mijn heere Coenraet Pot, ruddre van Andweerpen, een Hubrecht Jacobszeune, ende bereeden hem makende hun ghereetscepe

21 verso

te treckene naar sinte Katheline.

In Jherusalem bleven wij wel .xj. daghen, daghelicx vorsenterende de helighe plaetsen, die daer vele zijn, daer men in de zommeghe haelt oflaet. Ende jn dandre zijn grote pardoenen van .vij. jaren ende .xl. daghen.

De plaetsen daer men haelt oflaet a pena ende a culpa staen hier naer gheteekent met eenen cruce, ende dandre plaetsen men eenen halven cruce.

Aldaer eerst visenteirden wij, up den berch van Syon, de plaetse daer ons heere Christus zijn avenmael hadt met zijnen apostelen U, ende es onder den ooghe outaer vander kerke up den berch van mont Syon, ende de plaetse daer ons Heere zijn discipelen de voeten wiesche, ende es ter rechter hand van den grooten of den hooghen outaer U;
De plaetse daer Christus zijne discipelen den helighen Gheest zant, ende es al boven up de zelve kerke U;
De plaetse daer Christus quam tot zijnen discipelen gheslotende duere, ende daer Sint Thomas Christus wonden tastede, staet inden ommeganc, jn een

22 recto

cleen cappellekin. Up den zelve berch visenteirden wij de plaetse daer Maria daghelicx haer bedijnghe dede T.
Ende es buuten der kerke de plaetse daer Mathias ghecooren was apostele jn de stede van Judas ; de plaetse daer Maria Gods moeder starf U, aldaer zo wuende zoe .xiiiij. jaren T; de plaetse daer Sint Jan ewangeliste daghelicx messe dede voor Maria T.
De plaetse daer dappostelen scieden van malcanderen, als zij alle de werelt duer ghijnghen predeken twoord Gods dats dewangelie Gods U.
De plaetse daer Ste Stevins lichame zekeren tijt begraven was; de plaetse daer David, Salomon ende andre conijnghen van Jherusalem begraven waren; de plaetse daer tpaesche lam bereet was T.
De plaetse daer Christus zijne discipelen tghelove predeckte; daer zijn twee steenen, up deene zat Christus ende up dandre zat Maria, zijn lieve moedere.
Ende alle dese voorseide plaetsen zijn omtrent der kerke up den berch van Syon.

22 verso

Daer bij was ende es thuis daer up, van Cayphas, daer sinte Pieter Christus loochende ende daer de hane zanc, ende es een kerke. Daer zo leghet up ten hooghen outaer de steen die up tgraf lach, als de .iiij. Marien God zochten ten Grave ende vonden den steen verleyt U.
Item daer es de plaetse daer de Jueden tlichame van onser Vrouwe nemen wilden, alst dappostelen droughen om te begravene. Int vergane vanden berghe van Syon es de plaetse daer Ste Pieter bitterlike weende, omdat hij God gheloochent hadde T.
Daer zo groeten wij van verre de plaetse daer Maria ghepresenteirt was jn den temple, daer ne ghedooch men gheenen kerstenen jn te gane T.
Item de plaetse daer Sinte Jacop de Mendre in scuulde, als Christus ghepassijt was T; daer es oec de plaetse daer Zakarias gedood was T. Daerbij zo staet oec tgraf daer Absolon meende jn begraven te zijne, ende es een wel scone tor met viercante veynsteren, daer noch up den dach van hedent de kinderen vanden Sarrazijnen voor bij lijdende werpen met steenen up den

23 recto

tor, ten spijte van Absolon, want hij was gheweist inobedient zijnen vadre.
Daer bij zo zaghen wij oec de stede daer Judas hem zelve verhienc.
Wij waren oec jn Bethanie, ende es een casteel ofte village wel .ij. milen van
Jherusalem. Daer waren wij int huus van Symon de Leprose, Gods vrient ; aldaer
Maria Magdaleene Gode bad ende vercreech oflaet van hueren zonden. Wij
waren oec ten grave van Lazarus, daer hij van Gode verweect was U.
Wij waren oec jnt huus van Marie Magdaleene ende jnt huus van Maerte, ende
es eene halve mile van Betanie, daer zaghen wij de plaetse daer Christus stond,
als Maerte zeide Heere : “Heere, had ghij hier ghezijn, mijn broeder en ware niet
dood;” het en is niet verre van hueren huuse T.
Item aldaer zaghen wij van varren de Doode zee, daer de steden jn verdroncken
T, ende den berch daer Moyses up clam ende zach van verren tland van
beloften.
Voort zo waren wij daer de stede es daer de disci

24 recto

pelen Gode bekenden jnt breken vanden broode U.
Wij quamen voort in den berch van Oliveten, van daer Christus clam up ten
hemele U. Daer ziet men de prente van zijne ghebenedide voeten in eenen
witten marberen steen.
Daer bij es de stede daer Christus zijnen discipelen voorzeide thuusterste
vonnese; daer es de stede daer de discipelen tCredo maecten, de plaetse daer
Christus zijne discipelen leerde tPater noster U.
Wat verre van daer es de plaetse daer Maria haer plach te rustene, als zoe de
helighe plaetsen verzochte. Daer bij es de plaetse daer de jnghel Gods
presenteirde de palme Maria, de moeder Gods, anuncierende haer dood U; de
plaetse daer Christus weende up den palmezondach up de stede van Jherusalem
U.
Jn den voet van den berghe van Oliveten es de plaetse daer God anebede zijnen
Vadre T, daer hij oec van den Jueden ghevanghen was.
Item de guldene poorte es jn de muer vander stede ende es toe ghemaetst, ende
aldaer reed Christus te Jheruzalem in, up den palme zondach U.

24 verso

ludren. Ende es een wel scoone watre.
Item al treckende te Bethleem zo zaghen wij de stede daer de drie coninghen de
sterre weder vernamen, die zij te Jherusalem verlooren haddent.
Wij zaghen oec thuus van Jacop ende de sepulture van Rachel, twijf van Jacop.
Bethleem is .j. cleen stedekin .v. milen van Jherusalem. Aldaer es eene wel
scoone kerke, jn de welke wij zaghen de plaetse daer Christus gheboren was U,
ende es onder den choor, jn eene speloncke met eenen steegher nedergaende U ;

daer es de plaetse vander crebbe, ende es ghehauwen huut een rootche ; daer ziet men oec de plaetse daer de sterre verghijnc, als zoe den drie coninghen gheleet hadde T.

Boven jnde kerke es de plaetse daer de drie conijnghen huere offerande deden Gode T. Dese kerke regieren de broeders observanten vanden berghe van Syon, ende hebben .j. andre cleene kerke daer neffens, daer zij daghelicx hueren dienste jn doen; want zen mueghen niet doen

25 recto

jn de grote kerke, om de Mooren diere daghelicx incommen om hebben van hemlieden.

Dese cleene kerke met huere plaetse ofte wuenste es wel beloken met ijzeren dueren, jeghens tvergretscip vanden Mooren.

Jnde zelve kerke ofte wuenste hebben zij eene spelonke, daer langhe tijt Sinte Jeremias begraven lach; daer es oec de plaetse daer zijn disciple Sinte Eusebius begraven was, ende daer de Innocenten langhe tijt begraven waren U.

Niet verre van daer zaghen wij de stede daer den scaepheerders gheboodsceipt was de gheboorte ons liefs heeren Jhesu. Ende was wijlen eene scone kerke, maer nu al ter neder gheworpen bijden Mooren, de welke de steenen nemen wilde ende huere huusen daer mede fonderen; twelke hemlieden quaellicer verghijnc, so dat zij niet en cesseerden, zij ne brochten ze weder ter plaetse daer zij ze ghenomen hadden T. Zeere scone maertse eist aldaer omtrent.

Bij eenen anderen weghe trocken wij wederomme te Jherusalem waert, jn den welken wij

25 verso

visenteirden de plaetse daer Sint Jan Baptiste was ghebooren ; ende was wijlen eene scoone kerke maer nu zeere vervallen U.

Wij visenteirden oec de plaetse daer Maria visenteirde Elisabeth, haer nichte T. Jn de zelve stede maecte Zacharias tBenedictus dominus deus Israel.

Wij zaghen oec de kerke van Sinte Cruus, die noch zeere scone es. Daer wonen kerstenen van centurie, die ons de hand van sinte Baerble ghaven te cussen; daer es oec .j. plaetse daer .j. partie vanden cruce Gode groyde T.

Van verren waren ons getoocht andre plaetsen, te weten thuus van Symeon, ende es een kerke T.

Daer bij es de plaatse daer sinte Philips doopte den enuchen; ende andre vele plaetsen die te lanc te scriven waren; ende staen alle up .v. ofte .vj. milen naer Jherusalem.

Dese plaetsen visenteirden wij in Jherusalem : de kerke van Sint Jacop de Meerdere, daer hij onthooft was, ende es gheregiert van

26 recto

den kerstenen armenen T.

Wij visenteirden oec de plaetse daer Christus naer zijne resurrexie de drie Marien openbaerden U ende es vast bij den casteele twelke de Pisanen deden maken, ten tijden dat Godefroyt van Billon ende zijne naercommers kersten bezaten tHelige landt U.

Wij visenteirden de kerke van Sinte Anne, daer nu ten tijden nonnen vanden Sarrasinen jn wonen, ende es de plaetse daer Maria de moeder Gods jn gheboren was U.

Wij waren ter probatiger pissine ende droncken vanden watre T.

Niet verre van daer zo zaghen wij twee witte steenen, daer men of zecht dat Pilatus stond up den eenen ende onse lieve heere Jhesus up den andren, als hij ghevonnest was.

Daer is oec de plaetse daer Maria, de moeder gods, jn onmachten viel, als zoe zach haren lieven zone zo mesmaert commen metten cruce up zijn hals ter dood gaende U.

26 verso

Wij zaghen daerbij thuus vanden ryken Vrecke, die Lazarus brood wederzeide. Item ten .xiiij^{en}. daghe van septembre int jaer .lxx^{tich}., visenteirden wij de grote kerke daer thelich Graf jn es, ende vele andre helighe plaetsen, te wetene, de cappelle van onser liever Vrouwe, daer de broeders van den berghe van Syon haren dienst jn doen T; ende es daer de plaetse daer Christus hem openbaerde zijnder moedre eerst naer zijn resurrexie T.

Inde zelve cappelle est de plaetse daer de experiencie ghedaen was vanden warachtighen cruce ons Heeren, tusschen den anderen tween crucen bij Helena tsamen ghevonden T.

Daer es oec .j. groot deel vander colomme daer ons Heere an was ghegheeselt T; jnde rechter zijde vander cappelle up eenen outaer wast dat cruce meneghen tijt stond, eer dat ghevoert word bijden keyser Constantijn te Constantinoble. Recht voor de zelve cappelle, es de plaetse daer Christus naer zijne verrisenesse hem openbaerde Marie Magdaleene, jn voorme van eenen hof-

27 recto

man, ende was up den paessche dagh T.

Ter lichter hand vander kerke, nedergaende met .iiij. of .iiij. trappen, staet Christus karker, daer hij jn was jnden tijt als men tcruce bereede T, ende bachten den choor es de plaetse daer de bouven dobbelden om Christus cleed U. Daerbij zo gaet men nederwaert met .xxix. trappen, ende daer es de cappelle van Helena ; daer bet neder gaet men ter plaetse daer de crucen ghevonden waren T; oec achter den ooghen outaer zo staet .j. cleene colomme, daer Christus up zat

als hij wort ghecroont T ; ter rechter hand vander kerke zo clemt men met eenen steegher up den berch van Calvarie U, daer Christus ghecruust was.

Daer zo ziet men de scuere die schuerde jnde rootche als Christus ghecruust was; ende gaet dese scuere, zo men zecht, jn de helle. Het es .j. zeere devote plaetse.

Onder den voet vanden zelven berghe ziet men de zelve scuere al noch; ende daerbij zijn begraven Godefroyt van Bilijon, zijn broeder ende andre kerstenen conijnghen van Jherusalem wijlen eer.

Voort niet verre van daer recht over tjncommen

27 verso

vander kerke, es de plaetse daer U Christus naer zijn dood gheleyt was ende ghezuvert.

Int westhende vander kerke es de weerdighe plaetse daer hij begraven was U.

Ende jn de middel vanden choor es een witte marbersteen, daer men zecht dat de rechte middel vander weerelt es, ende men ziet gheen scaduwe.

In dese kerke nv mueghen de Kerstenen niet gaen altoos thueren wille, ten zij dat zij de tributen betalen daertoe ghestelt, anders dan up zekere solempnele daghen te wetene spaeschdaechs, skersdaechs, ende der crucendach; in dewelke daghen zij alle daer jn ghelaten zijn om godloont, dats zonder yet te gheven, daer wij, alst God wilde, ghelooft zij hij, mede jnne ghijnghen up den helighen Cruce avent, met alle den anderen kerstenen, van wat secte dat zij waren, malc doende zijnen dienst ofte officie naer zijn maniere ende ghelove; want daer waren wel .vij. manieren van kerstenen, meest alle wuenachtich binder stede van Jherusalem onder den tribuut vanden Souldaen met wijf ende met kindren.

28 recto

Malke secte van deze kerstenen heift jn deze kerke zijn zonderlinghe plaetse, daer zij daghelicx houden twee of drie personen wonende, hueren dienst doende, elc naer zijn maniere; zo zij deden ten zelven daghe als wij daer eerst jn ghijnghen tsamen metten andren; want elc gaet ter plaetse zijnder secte ghedeputeirt; de welke wij hoorden ende zaghen, ons zelven verwonderende daer inne.

Want de grieke calogeren deden hueren dienst inden choor meest alle die nacht lanc gheduerende; de indyanen deden hueren dienst ter rechter hand vanden helighen Grave, daer hadden zij huer outaren zeere costelike ghepareirt met precieuse ghesteenten; de jacobiten deden hueren dienst achter thelich Graf; de armenyen deden hueren dienst up den berch van Calvarie; de georgianen deden huer officie onder ten voete vanden berghe van Calvarie; de suryiens deden hueren dienst ten westhende vander kerke; de nestoriens deden huerliden officie recht bij der cappelle vanden Observanten,

28 verso

ende es de minste nacie; daer deen de kerstene catholike ofte roomsche hueren dienst doen, ende es de cappelle van onser liever Vrouwe, eene devote plaetse. Alle dese secten differeren wat van onsen ghelove, deen in teen ende dandre jn tandre.

De Observanten hebben daer jn de kerke een scoon logijs, daer wij tsnachts jn sliepen, ende waren daer toot tsanderdaechs dat wij messe ghehoort hadden, ende tot dat wij ghebiecht ende berecht waren, ende de pardoenen van plaetse te plaetse verzocht ende ghehaelt hadden. Daer zo ne bleef niemant dan alleene de broeders van den Observanten, die daer altijts jn wonen, zonder daer uute te gane; waer of deene meer dan .xxx. jaren daer jnne ghewuent heift.

Vanden andren kersten secten bliver oec jnne wuenende zekere calogeren van hueren ghelove.

Andre waerft zo ghijnghen wij weder jnde zelve kerke alleene met .iiij. of met .iiij. broeders van den Observanten, ende was up ons vertrecken. Daer waren wij twee nachten ende eenen dach inghesloten zonder huut te commene verzouckende die helighe plaetse alzo menich waerft, alst malc gheliefde;

29 recto

twelke den anderen pelgrems niet vele en ghebuert.

De stede van Jherusalem es eene redelike scone stede wel bewuent, staende jn gheberchte, jn eene wel scoone maertse ende vruchtbarich landt, vele Jueden wuenen oec jn Jherusalem zeere rijke, dewelke daer de wisselen ende woucker houden, ende presenteirden hemlieden tonsen dienste, twelke wij niet en begheerden.

In Jherusalem es de tempel van Salomon, dewelke zeere scoone ende groot es. Maer gheene kerstenen ne mueghen daer jnne commen ; zij zouden ze liever doden, of slegen achter die straten, zo zij den zommeghen van den broeders ghedaen hebben, tonrechte gheaccuseirt zijnde dat zij daer jnne gheweist hadden.

Item om voort onzen wech te Damaste waert te doene, so huerden wij, bij rade vanden gardiaen vanden berghe van Syon, zekere mukeren met mulen waer of de upperste hiet Albas, ende huerden ze alle tot Damaste toe, betalende voor elc hoofd .vij. ducaten ; dies moeste de zelve Albas betalen alle de gaufragen, die wel vele zijn binnen

29 verso

den weghe, jn wat manieren dat men ons die heesschen mochte, te rechte of anders; ende daer of waren ghemaect zekere brieven ter meerder verzeketheit.

Daer zo waren met ons jn gheselscepe .ij. Observanten, van sinte Fransoys ordene, dewelke met ons over voeren, ende waren van Aragonze. Oec zo wasser jn ons gheselscip een kersten van centurie, die daer vanden lande was,

gheheeten Helyas, ende was .j. coopman daghelicx treckende te Venegen om zijn coopmanscepe; ende waren met hem gherecommandeert bij den pater gardiaen, mids dat hij veneciaens verstond ende sprac, om dat hij ons interpreteur wezen zoude.

Nota de trusman van Jherusalem hadde van ons vijf hoofden, eer wij schieden van denen, .xlj. ducaten .ix. medinen. Alzo schieden wij van Jherusalem, der weerdighe stede, up ten .xxij^{en}. dach van septembre, jnt jaer .lxx., ende reden alle dien dach zonder rusten tot dat wij quamen te Rames. Daer wij logierden int ghemeene huus van den pelgrijnen, twelke bewaren de broeders vanden Observanten vanden berghe van Syon. Het es wel .j. groot huus, maer lettel huusraets ofte ghemacx vonden wij daer jnne. Maer vonden

30 recto

wel de cleedren vanden pelgremes diere ghestorven waren binnen den zelven jare. Daer jn woenden wij wel .xv. daghen lanc zonder ons eenichsins te vertooghene, altoos verbeidende eene carvane ofte gheselscip om voort duer die landen te rijden; daer wij niet an en consten gheraken, want wijt zelve niet onderzoucken en mochten noch en consten, ende onse mukers deden ons te verstane dat zij wilden, ende Helyas ons interpreteur wesen zoude, was ons ooc meest contrarie, want hij van ons gheerne wat ghehadt zoude hebben, alzo hij zeide, dat hij tandren tijden van andren pelgerims ghehadt hadde, ende hij was altoos huut metten mukeren om ons te heten, zo dat wij bij andren manieren ons mukers daer toe dwijnghen moesten.

Ende wij zonden .ij. Observanten anden Faugardijn vanden lande, de welke aldoe jn Rames was ende was groot vriend vanden Observanten vanden berghe van Syon, hem biddende dat hij ons helpen wilde te weghe, ende hem vertellende tonghelijc dat ons mukers ons deden ; twelke hij wel vriendelike dede, want hij ontboot rechtevoort de mukers, ende beval hemlieden

30 verso

dat zij hem ghereet maken zouden te treckene naer de voorwaerde, ende dat zij gheene excusacie maken zouden up dat zij gheene carvane en vonden, want hij zelve mede varen wilde ; het welke hij dede, zo dat wij van Rames vertrocken upten .vj^{en}. dach van octobre int gheselscip van den Faugardijn ende van twee van zijnen zonen, ende met andre vele mammeluken wel ghereden met .xxv. paerden. Ende reden zeere alle dien dach, so dat wij snavens quamen jn een village gheheeten Joyeux. Daer de heere van den village zeere eerlic ontfijnc den Faugardijn ende gaf hem toten mone gherande gherechten naer huerlieden maniere. Daer waren wij oec mede wel gheantiert om sFaugardijns wille, want zij ons mede ghaven theten als dandre van zijnen gheselscepe. Dien nacht sliepen wij onder eenen boom ende waren doe wel zeere bereynt.

Tsanderdaechs bleven wij daer toter noene, ende waren jnshelijcx wel ghetractieert van heten; daer zo verzach hij ons van zijnen lettren anden heeren daer wij lijden moesten, onsliden recommanderende

31 recto

an hemlieden omme te zekerer te passeerene den wech. Oec zo zond hij met ons .j. mammeluut, want hij als doe niet verder trecken en wilde, de welke met ons dien dach reed tot een village gheheeten Frindacomie. Daer zo zoude ons muker .j. andre leedsman ghenomen hebben, als hij ons beloofde, ende verbeyden tsanderdaechs alle dien dach naer onsen mukere, die om eenen brief was ghereden metten mammeluudt, maer hij en vercreech ne gheene nochte en nam gheen mammeluut met hem om de cost, alzo dat wij varen moesten voort zonder eenighe bewarenesse. Wij waren jn dat village wel te make den tijt dat wij daer waren, want men gaf ons heten om niet met anderen Mooren, alzo zij daer daghelicx ghecosteert zijn te ghevene alle die daer commen. Twelke zeere vreynde es, want daer zo warer als doe met ons meer dan .c. ende vichtich mannen ; ende hebben dese ordonnancie vanden Souldaen alle dat landt duere van dachuerde te dachuerde.

31 verso

Wij reden voort zonder bewarenesse toot Jenny, ende es een plaetse toebehoorende eenen Araben dewelke ons wel antierde om Faugardijns wille. Wij zaghen daer de plaetse daer Christus de tiene lazarussche ghenas, ende daer hij zeide : "Ite et Christus ostendite vos sacerdotibus." Daer omtrent zijn harde zeere vele woensten vanden Araben, zo dat wij van daer schieden bij nachte, ende reden met meer andre Mooren die daerbij trocken ter maert, omme te vercoopene huere slaven beede wiven ende mannen, zo wij de beesten vercoopen.

Wij zaghen onder weghe den berch van Gelboe, ende quamen omtrent ter zonnen upganc jn de weerdighe stede van Nazareth, daer zo visenteirden wij die plaetse daer dinghel Maria, der liever moeder Gods, boodsceipte, ende es jn eene caverne, daer wijlen eene scoone kerke up ghefondeirt was, die nu al vervallen es U.

Wij zaghen daer oec thuus van Joseph, daer hij met Maria langhe tijt woende, ende de fonteyne daer Maria daghelicx huer water haelde.

Nazareth staet jn eene scoone plaetse, tusschen gheberchten, ende was wijle een wel grote stede,

32 recto

alzoot noch wel schijnt.

Daer bij zo es den berch van Thabor, daer Christus hem transfigureirde, ende daer sinte Pieter zeide : “Domine, bonum est nos hic esse” etc. ende daer es eene kerke ghefondeirt int upperste van den berghe.

In Nazareth moesten wij betalen onsen mukeren .vj. ducaten, want het was buuten weghe van onser voorwaerde.

Wij reden alzo voort ende voorleden diversche steden ende villagen, te wetene Reyne, Jefferkijn, dat wijlen plach te heeten Capharnaum, daer Christus tewangelie predicte. Daer zo bleven wij al dien dach, ende zaghen daer vercoopen scone vrouwen ende kindren alle slaven. Wij logierden daer meten mulen ende ezels.

Aldaer zo begonste Helyas, onse interpreteur, up ons te murmureren ende wilde van ons scheeden, bij samblant, twelke hij dede om van den onsen te hebbene, ende midts dat wen qualic ontbeeren mochten; zo contenteirden wij hem met scoone woorden ende met ghiften, want wij al doe al noch verre waren van Damast, ende doubteerden of men ons oec

32 verso

vercoopen mochte als dandre.

Wij reden voord duer eene stede gheheeten Sidelaye, daer wij zaghen twee scone fonteynen, ende quamen alzo an de zee van Tiberiadis, daer Christus vele diversche miraklen dede, alst blijkt jn de ewangelien. Ende es zoete watre commende huuter Jordane.

Aldaer bij es de berch daer Christus spijsde .v^m. personen met drie brooden ende twee visschen, ter welker stede staet een cappelle.

Voort reden wij duer .j. stedekin ende es gheheeten Helmdine, daer zo wilde ons muker met ons rijden eenen anderen wech dan den rechten wech, om de gauferagen te scuvene; de welke wech zeere wilt was ende vreeselic om de Araben, zo ons interpreteur Helyas dede te verstane. Oec zo ne wilde hij ons dien wech niet volghen, ende was al eendrachtich met onsen mukers, om van ons wat te vercrijghene. Wij hadden ze te Rames bedwonghen metten Faucgardijn, maer hier vonden

33 recto

wij ons omberaden, ende en mochten anders niet doen dan huerlieden wille, zo wij deden. Want wij gaven hemlieden twee ducaten ende beloofden hem meer te gheven te Damast, ende dat jn stenesse vanden gauferagen die zij gheven moesten rijdende den rechten wech die zij doe reden ; zo dat wij snavens quamen ten berghe nu gheheeten Jeberscip ende wijlen gheheeten Samaria; daer zo laghen wij jn een fondicon propijs ghemaect om die achter lande varen. Daerbij zo staet de fonteyne van Jacop, daer tvrauken van Samaria Christus drijncken gaf. Wij droncken van den watre vander zelve fonteyne, ende es dat beste watre dat jc oyt dranc.

Voort zo reden wij te Moucie, daer waren wij ghelogiert in een spelonke
ghecaveirt huut eene rootche zeere groot.
Van daer treckende zaghen wij .j. stede gheheeten Kananca, daer de vrouwe
Gods tjeghens liep ende badt voor huer kint, alzo dewangelie

33 verso

verclaerst.

Van daer quamen wij te Kennebe, daer wij vonden wel .ij^m. turken up tvelt
ligghende in tenten ende in andre woensten ; ende laghen daer bij den consente
vanden Sauldaen, in bewarenessen vanden lande jeghens dAraben, ende leven
meest up coyen, gheeten of scapen, die zij daer wel grote menichte hebben ;
want al tlandt daer omtrent es thuerlieden verdoene ghegheven bij den
Souldaen. Wij sliepen daer up tvelt bij hemlieden zonder vreese, want zij zeere
menschelic zijn ende wij waren bij hemlieden bewaert vanden Araben.
Sanderdaechs trocken wij te Alomecheydete, voort te Araphar, ende quamen
snavens te Albayr, van daer ons mukeren gheboren waren. Daer onse grote
chiere was ghedaen vanden vrienden van onsen mukeren.
Sanderdaechs, alle dien dach bleven wij daer in ons solaes, ende was een
zondach.
Smaendachs tielken trocken wij voort ende quamen dien dach in menighe
villagen ende stedekins, te wetene Galbetaera, Becke, Alut,

34 recto

Menselon, Adinas, Assora, Arabe. Tlandt hier omtrent es een wel vruchtbarich
landt van wijngaerden, van coorne, van olive boomen, van dadelboomen, van
figheboomen ende van vele andre fruyte.

Wij zaghen aldaer onder weghe de susterne daer Joseph van zijnen broeders in
gheworpen was. Vele andre plaetsen zijn aldaer tusschen Jherusalem ende
Damasth, in't land van Galileen ligghende, zo wij reden, waer of dewangelien te
vullen wel mensioen maken, die te lanc waren om scriven.

Te Damasth quamen wij ten .xvj^{en}. daghe van october in't jaer .lxx^{tich}., snavens
zeere spade. Daer zo logierden wij dien nacht in't een ghemeene fondicon, onder
de kemelen, mulen ende ezels.

Sanderdaechs vonden wij de coopliden van Venegen, die ons vriendelike
ontfijnghen, ende bewijsden ons woenste met een messiere Pieter Lauridaen,
daer wij zeere mede waren den tijt dat wij te Damasth waren ; daghelicx
ghijnghen wij de stede visenteren zonderlijnghe,

34 verso

ende aldaer eerst dheleghe plaetsen, te wetene de plaetse daer ons lieve Heere
hem vertoochde sinte Pauwels zegghende : “Saule, quid me persecueris”, ende es

niet verre buuten der stede. Aldaer ter zelver plaetse begraeft men onse kerstenen, als zij daer sterven.

Wij zaghen de veinster daer sinte Pauwels deur ghelaten was vanden broeders, met eender mande, ende es jn de mueren vander stede.

Wij zaghen thuus van Ananias de prophete, Gods discipele ; daer zo was sinte Pauwels ghedoopt.

Item wij zaghen de kerke van onser liever Vrouwe, daer Noe de aercke maecte bijden bevele Gods ; ende plach zeere groote ende scoone te zijne, maer nu es zoe zeere ghestrueert.

In Damasth zaghen wij de sepulture van Macomets zustre, ende en es niet verre van den fondicon vanden Venecianen.

De stede van Damasth es doudste stede van al Surye, ende de upperste; zeere groot es zoe, maer heift meerder gheweist, eer

35 recto

zoe van den Taberland ghedestruert was, alzoot noch wel blijct. Ende staet jn .j. valeye, de soonste die wij ghezien hadden. Men ziet daer menich soon gardijn ofte hovijnghe al omtrent; zeere lanc es de stede, vul volcx ende van coopmanscepe, eist een de principaelste plaetse van alle den landen vanden Sarrasijnen, het schijnter drie waerven de weke jaermaert zijn, te wetene smaendaechs, swoensdaechs ende svridaechs. Daer vijnd men zijden lakenen, specien, ghesteenten, peerlen, goud, zelve, ende andre coopmanscepen in groter menichte, commende huuten lande van India, ende huuter ander landen, zo dat daer van als es ende vergadert.

Menighe soonen tempel ziet men daer jnde stede ende scoone torren, daer zij huerlieden officien jn doen, ende zonderlinghe ziet men daer jn de middel vander stede drie scoone torren, daer de Sarrasijnen zegghen dat thuuterste vonnesse ghewezen zal zijn, ende dat Christus zitten zal up den eenen, Moyses up den andren, ende up den derden Macomet, huerlieden prophete, alle ten zelve vonnesse gheroupen.

35 verso

In de zelve stede zijn vele Kerstenen van centurie; oec zijnder vele Jueden ende Samaritanen, de welke draghen roode dwalen up huerlieden hoofd, ende zijn van zeere vreimden ghelove, want zij gheloven jn dat eerste dier dat zij daghelix zien.

Daer zijn oec vele Venecianen ; letter andre Kerstenen latine dan Venecianen vijndmen daer, want zij, met huerlieden practiken ende valsche, treken om huerlieden singuler proffijt dandre kerstenen huuten lande houden. Zij rieden ons oec recht voort, als wij daer quamen, dat wij daer niet langhe bliven en zouden, omme de vreesse vanden Mooren vanden lande, om dat zij ons eenighe vexacien doen mochten, jn eenighe zaken te betaelne of andersins ; nochtan

bleven wij daer .xj. daghen, betalende den trusman vander stede .xijj. ducaten voor ons allen.

Voort zo schieden wij van den huuse van messiere Pierre Lauridaen, den .xxvj^{en}. daghe van octobre jnt jaer .lxx., met onsen mukeren, daer wij mede convencie ghemaect hadden dat zij ons voeren zouden tot Baruth, malc betalende .ij. ducaten; dies zouden zij betalen alle de gauferagen onder weghe. Ende voeren dien nacht tot jnde faubourg vander stede, daer wij bleven slapende jn een stal, bij onsen mulen ende ezels.

36 recto

Sanderdaechs voor der zonnen upganc, porden wij van daer, ende reden alzo al dien dach toot den avende, ende logierden jn een ghemeene huus met onsen mulen, naer doude costume.

Sanderdaechs, up sint Symoen Sint Juden dach, corts nader middernacht, voeren wij voort ende reden met grooter pijn vanden ongheweerte van reyne, haghelen ende van grooten dondere, zo dat wel middernacht was eer wij quamen te Baruuth.

Aldaer zo logierden wij jnt clooster vanden Observanten, daer wij vriendelike ontfanghen waren, mids twee Observanten, die wij altijts met ons van Jherusalem ghebrocht hadden; ende bleven daer dien nacht, ende tsanderdaechs den dach, daer zo wart ons ghetoocht vanden broeders vanden Observanten de plaetse daer Sint Jooris de drake doode, ende es nu een kerke.

Wij zaghen daer omtrent diversche spelonken daer de drake jn woende, ende es wel twee milen van Baruuth.

Niet verre van Baruuth es de stede van Sarrepte, daer Helyas regneirde; daer omtrent es oec de stede van Syma, daer Helyseus verweecte den zone vanden Samaritane.

36 verso

Oec zo esser de berch van Carmelen, daer Helias ende Helizeus penitencie deden.

Int clooster vanden Observanten te Baruuth, vonden wij eenen broeder Griffioen, ghebooren van Cortrike, de welke zeere devoot es ende .j. goed cleric; ende heift daer int land bekeert grote menichte van heretiken, vander secte Maroniten met zijnder predicacien, want hij can huere tale zeere wel spreken; oec zo heift hij eenighe Mooren bekeert tonsen ghelove waert, ende ter ordine vanden Observancie ghebrocht, den welken wij zaghen, so dat hij daer inde lande zeere wel bekent es.

Baruuth es eene cleene stede, staende up den cant vander zee, ende heet tpoort van Damasth. De stede en es niet bemuert anders dan an de zijde vander zee.

Daer staet oec .j. cleen casteel in bewarensse vander zee. Lettel scepjnghe vonden wij daer dan vanden Venecianen, zo dat wij met eenen scepe van

Venegen, daerof de patroon gheheeten was Stephanus de Stephanis, ons scieten huut der Mooren landen te treckene, twelke scip van Venegen al ghereet was. Ende wij schieden van Baruuth snavens sdaechs naer sinte Symoen Sint Juden dach, zeere late. Daer

37 recto

wij quaelken uut conste ghecommen vanden admirael ende vanden officiers, want zij wilden boorghe van ons hebben, dat bij middel van ons ne gheen quets den Mooren commen en zoude van des Souldaens lande ; twelke wij niet doen en wilden, omme de inconvenienten diere of hadden moghen commen. Maer ghaven liever over elc hoeft eenen ducaet, daer mede dat zij wel ghepayt waren, ende lieten ons tonsen scepe waert varen. Daer wij met blijden herte voeren, want wij voeren doe huuten landen vanden onghelovighen honden, jnde Gods gheleede, zijnder liever Moedre, ende der maghet Sinte Katheline, zo wij binder zelve nacht tzeyle ghijnghe, ende zeylden vast naer Rodes ; ende es wel van Baruuth .vj^c. milen. Ende leden voor bij teyland ende tconincrijke van Cypers, twelke licht van Baruuth .cl. milen, ende es wel .vj^c. milen groot inden ommeganc, zeere goed van allen vruchten; maer de lucht es quaet ende ard, de wijnden zijn zeere periculus. Daer groyt veil cattoens ende sukere jn. Ende heeft .iiij. principale steden, te wetene Nico-

37 verso

sia, de welke es de upperste stede, ende staet .xxx. milen vander zee. Dander stede heet men Famagouse, ende staet up de zee ende plach wijlen toe te behoorne den Geneuoysen. Aldaer up .ix. milen naer es de plaetse daer de weerde maecht Sinte Katheline ghebooren was. De derde stede heet men Kerinis, ende staet oec up de zee. De vierde es een stede zeere ghedestruert ende es gheheeten Baffa.

Andre vele steden ende casteelen zijn jn dat eylandt, die te vele waren om scriven.

Al zeylende bet voort, zaghen wij .j. ander eylandt, de cave vander Catten, daer jn staet een clooster van Sinte Jooris, daer calogeren wonen, ende es gheheeten der Catten cloostre om dat daer zo vele catten wonen. Want zij houden ze daer om de serpentes, diere zo grote menichte zijn, dat men daer niet ghedueren en mochte zonder die catten ; die zo wel ghewoont zijn, dat men bij den soon van eenen hooren de catten doet daghelicx loopen int landt ende vanghen de serpentes, ende keeren weder ten cloostre waert, als zij den hooren weder hooren.

38 recto

Voort zo zeylden wij duer de ghulfe van Satalie ; ende is eene de vreeselicste ghulfe die men jnde zee vijnden mach. Vreeselicker vele plach te zijne jn tijden voorleden, zo men zecht ; want van drie scepen dier leden, teen scip moester bliven, twelke duvelic ende niet godlic en was.

Maer up een tijt sinte Helena, overlijdende deze gulfe, liet zijncken aldaer jnne tbecken daer Christus zijne discipelen voeten in wiesch up den witten donderdach, daer mede dat zichtent die vreeselicheit zeere ghecessert es.

Wij zaghen oec van verre de cave van Kolebrue, ende es jn Turckye.

Oec zaghen wij den berch van Clado, de welke zeere hooghe es.

Wij zaghen voort de plaetse daer Sinter Niclaeus ghebooren was, ende heet van Mirra, omtrent twintich milen.

Van daer quamen wij an een eyland toebehoorende den coninc van Napels, jnt welke staet .j. wel scoone casteel gheheeten tcasteel Rouge, daer up dat hij vele Saudeniers houd jeghens de

38 verso

Turcken die daer omtrent wuenen.

Andre vele eylanden leden wij voor bij, die onbewuent zijn als nu, om de oorloghe van den Turcken. Wij zeylden al scoonekins, want twas meest den tijt al calm weder, zo dat wij wel .xj. daghen daden tot Rodes te commen, daer wij quamen.

Te Rodes quamen wij den .x^{en}. dach van november jnt jaer .lxx. omtrent der middernacht, ende bleven dien nacht ligghende jnt scip.

Sanderdaechs, ende was Sinte Maertins avent, trocken wij jn de stede van Rodes, aldaer eerst verzouckende tcloostre vanden Observanten, twelke staet buuten der stede. Daer wij messe hoorden, ende was teerste kersten landt dat wij gheraect hadden zichtent der maendt van meye.

Wij vonden aldaer jn Rodes vele coopliden van Geneuen, de welke ons vele vrientscepen deden. Zij ghaven ons menighe scoone maeltijt ende beweezen ons groote eere, want zij presenteirden ons den grooten Meester van Rodes, die ons minlic ontfijnc ende vriendelic tracteirde.

Oec zo leeden zij ons bij der conighinne van Cypers, die als doe daer jn stede lach, ende was verjaecht huut hueren lande ende conijncrijke bij hueren

39 recto

bastaerden broeder, die zelve tlandt bezat. Zij ontfijnc ons zeere vriendelike ende claechde zeere dat zoe ons ne gheen grooter bijstant doen en mochte, mids dat huere macht als doe cleene was, maer gaf ons metter hand, als heritiere van Cypers, de ordene van Jherusalem ende van Cypers; waer of wij ze zeere bedancten van den eer die zij ons dede, ende anders als der ordene angaet.

Andre vele vrientscepen deden ons de cooplieden ; want zij toochden ons alle de cuerlicheyt die te ziene was jn de stede van Rodes, de welke vele waren. Want de stede van Rodes es .j. scone stede, staende up de zee jn een eylandt, met een scoon poort slutende met eender ketene, tusschen .ij. sterke torren streckende ten hende van .ij. langhe mueren, diepe jnde zee, waer of deene heet de tor van Vranckerike ende dander de tor van Bourgoegne, met elker wapene daer vooren staende ; ende zijn wel voorzien van bussen ende engienen, zo es oec de stede. Ende de stede es wel bemuert met .iiij. poorten ende met meer andre torren jnt ronde vander stede. Maer lettel volcx dochte ons daer jn wezen anders dan de broeders van der ordene van Sint Jans, de welke alle huerliedder residencie

39 verso

houden jnt casteel; twelke zeere groot es ende bemuert met .ij. mueren sluitende teen jeghens tandre. Binnen deersten muere wonen vele ambachts lieden, ende oec binnen den tweesten muere ; ende binnen den derden muere zo wuendt de groote Meestre met zijnen state.

Binnen den zelven casteele staen .ij. kerken, daer of deene es .j. bisscopdom, ende dandre kerke es voor de broeders van der oordene van sint Jans.

Vele scoone reliquien zijn jn de selve kerke zonderlinghe so es daer .j. doorne vander croon daer Christus mede ghecroont was, de welke alle jare up den goeden vridach placht te bloyene, ende was eene van die jnt hoofd van Christus gheprent was.

Daer es oec .j. croone ghemaect van copre vanden beckene daer Christus zijn discipelen voeten huutwiesch.

Daer es den aerm van Sint Jan Baptiste ende vele andre reliquien ende andre lichamen van zanten.

40 recto

Int zelve casteel es oec .j. hospitaal daer de zieken jn ligghen.

Teylandt van Rodes es al griecx; ende vele kerken vanden Grieken zijn oec jnde stede van Rodes, ende differeren zeere van onsen ghelove.

In de stede van Rodes ziet men vele steenen muelenen, staende up eenen muer jnde stede streckende ; ende hebben alle .vj. zeylen, twelke ons wel nieuwe was om zien.

Seere vruchtbarich es al teylandt van Rodes, principalic van fruyte van araengeappelen, van granaetappelen, van perciken, van cappers, van rijse, van catoene ende andre vele manieren van fruyte ; ende es vast gheleghen bij den lande vanden Turcken, zo dat zij quaelken yet behouden mueghen vanden Turcken, ten zij met crachte van wapene.

Niet langhe en bleven wij jn Rodes, mids dat wij scepinghe vonden bereet tonsen rechten weghe, te weten .j. scip van Spaengen, up twelke wij ons voort

aventuerden met vele andre rudders van Rodes, die oec mede overtrocken. De patroon vander sceppe hiet Jan

40 verso

Pomiere. Ende porden van daer den .xiii^{en}. jn novembre anno .lxx. seylende voorby menich eylandt, daer of de zommege bewuent waren ende dandre niet. Eerst zaghen wij voor een eyland ghenamt Symia, twelke bewuent es van kerstenen van vreynder condicien ende van quader natuere ; want als de Turcken dese kerstenen ghevanghen hebben, zij laten ze weder lopen, want niement en wil ze copen om huerlieder quaethede. Zij zwemmen huuter mate wel, want dicwijle zwemmen zij huut Turkien jn huerlieder eylandt, ende ontloopen alzo huerlieden meesters; ende es wel .v. of .vj. milen waters verscheeden.

Wij zeylden voor bij .j. andre eylandt gheheeten Tyle, twelke oec es bewuent van kerstenen; ende es zeere vruchtbarich landt, maer ze moeten meest huerlieden vruchten onder derde besteden om de Turcken, die ze hemlieden altijts nemen zouden. Ende dit eylandt behoort der stede van Rodes toe.

Andre heylanden leden wij voorbij, te weten Episcopia, daer wij van verre jn zaghen .j. schoon casteel ; het heylandt van Sinter Niclaeus van Carchy, ende behoort toe die van Rodes; het heyland

41 recto

van Lango leden wij oec voorbij, toebehoorende die van Rodes, ende es hemlieden zeere nuttelic om jehghens de Turcken te resisteirne; zij houden daer jnne vier casteelen van resistencie, daghelicx vexerende de Turcken; ende es .j. vruchtbarich landt ende tbeste dat zij hebben.

Int zelve eylandt woende Ypocras langhetijt, ende maecte daer meest de conste vander medecine; want de cruden zijn daer meer dan jn eenighe andre plaetsen. Recht jehghens over tzelve heylandt, staet tcasteel van Sinte Pieters, twelke toebehoort den broeders van Rodes, ende staet jn den Turcken landt; daer mede dat zij den Turcken vele quets doen, want zij daer altijts jn houden meer dan vichtich broeders vander ordene ende andre saudeniers, daghelicx ende altoos daghelicx oorloghende up de Turcken.

Vele andre eylanden ligghen daer jnden wech, ja zo vele als dat men zecht datter meer dan .m. es onder bewuende ende ombewuende.

So verre zeylden wij, dat wij ten .xix^{en}. daghe van novembre a°.lxx. quamen bij der stede van Moddon. Daer quamen de Venecianen met twee

41 verso

galeyen jehghens ons, ende verzochten van sprovisers weghe van Moddon wie wij waren, wanen wij quamen, wat wij gheladen hadden, ende waer wij wezen

wilden. Waerup dat wij hemlieden verandwoorden de rechte waerheyt, wies daer of was.

Oec zo vraechden zij ons of wij huerlieden capitain vander armee niet ghezien en hadden, oft ne gheen maren van Turcken ghehoort en hadden. Daerup wij verandwoorden als vooren de rechte waerheyt.

Andre galeyen wel tot .xij. laghen daer ande stede van Moddon, al bereedt ter bewarenesse vander stede.

Moddon es een cleene stede, staende up de zee, wel bemuert met stercken torren, ende licht jnde Moree in Griekelandt, twelke landt aldaer omtrent de Turcken bezitten, zonder .iiij. steden, te weten Moddon, Neapolin jn Romeyna, Corron ende Malamsta, zo dat alle de kerstenen daer omtrent nu jn grooter nood zijn. God betert!

Voor bij Moddon zeylden wij zonder daer jn te gane, ende zeilden voor bij menighe eylanden liggende alle int haersipelaghen, met grooten wijnde ende zeere onbesluit, lijdende menighe zware vreesse vanden cleenen

42 recto

rootsen, die daer vele ligghen ; onzienlic zijn zij, lichtelic mocht men daer up verdornen, oec vander tempeeste dat ons al doe bij nachte gheviel; want onslieden zeylen bij crachte vanden wijnde schuerden, recht of men ze met eenen messe duersneden hadde; so dat wij als doe niet anders en bemoeden, dan dat wij daer verzoncken zouden hebben, anroupende Gode, zijn lieve Moeder, sinte Katheline ende alle andren helighen, dat zij ons jn stade wilde staen, want anders ghanen wijt al verlooren. Grooten crijsch ende deerlic roupen mocht men daer hooren; deen nam oorlof anden andren, biddende oec verghevenesse elc andren van des zij anderen mesdaen mochten hebben, langhe tijt duerde dit tempeest vanden avent jncommende alle den nacht tot den daghe, altijts voort zeylende jnde Gods gheleede, want niement en wiste waer wij waren. Onse piloten waren alle van diverschen opinionen, want niement en conste ghezien noch mochte weten waer hij was, mids de donckerheyt vanden reyne, ne gheen licht en consten wij behouden int scip, vanden groten wijnde, zo dat wijs moesten mueghen tote den hooghen daghe.

Ende als wij bekenden de eylanden bij den daghe daer omtrent dat wij waren, bevonden wij dat wij dien

42 verso

nacht wel .lxxx. milen weder achter ghejaecht waren, twelke wij met eenen anderen wijnde weder jnne zeylden en verhaelden.

Wij baden alle den patroon vanden scepe dat hij ons yeuwers te lande stellen wilde; dwelke hij ons ontseide, maer troostede ons zeere wel, zeggende dat voortan was zonder vreesse, want wij den quaetsten wech leden waren, als vanden eylanden ende rootchen daer wij duer ghecommen waren; hoe wel dat

hij daer an niet waer en zeide. Want wij zeylden noch tusschen menich heylandt, te weten Trophadum, daer calogeren wuenen, Jasonte, Sephaloniam, Sanctam, Madram ende quamen ten eylande van Corfou, twelke den Venecianen toehoort, daer jn dat staet .j. scone stadt ende .j. grote stede. Van daer zaghen wij tgheberchte van Albanie, de welke de Turck nu al bezit, ende zeylden voort jnde gulfe van Venegen, de welke vreeslic es. Wij zaghen aldaer ter rechter handt tland van Slavonie, ende ter lichter hand tland van Poelgen. Daer zo baden wij andre waerft onsen patroon dat hij ons wilde stellen an landt, mids dat tempeest vander zee dach naer dach ons bij bleef, ja meer vermeerzende dan verminderende, twelke wij quaelken verdraghen mochten ; ende wij presenteirden hem .xv. ducaten voor

43 recto

ons allen te ghevene, als wij te landen commen zouden. Ende als doe zo zeylde hij vast naer tlandt van Poelgen, zo dat wij quamen jnt poort van Brandijs, ende trocken jn de stad van Brandijs met grooter blijsscepe; want wij niet meer ter zee commen en wilden, ende waren als doe van dien pericle ghesaulveirt, lof Gode, zijnder liever Moedre ende sinte Katheline, wiens dach het doe was, den .xxv^{en}. van november anno .lxx^{tich}.

In de stede van Brandijs ghijnghen wij logieren metten broeders van Sinte Fransoys ordene, die ons vriendelicke ontfinghen. Zij bewezen ons, twee ende twee, eene camere daer wij bleven den tijt dat wij daer waren. Wij haten jn den reyfter daghelicx, ende deden ons selfs costen.

Ende wij vercochten onsliden cappen, moorissche rocken, escrappinen, flasschen, ende andre bagagen vele, want wijs niet meer te doene en hadden, den patroon vanden scepe ende den anderen ghesellen ende mannen, elken zijn ghenouch, ende naemer of dat wij ghecrighen consten.

Den tijt dat wij te Brandijs waren zochten wij

43 verso

zeere paerden, om voort te lande mede te treckene; maer quaelken costen wij eenighe vijnden, want de broeders van Rodes die met ons quamen, verraschten ons, zo dat wij huer paerden nemen moesten.

Daer zo bleven wij jn Brandijs wel .vj. daghen lanc, onsliden rustende, ende beziende de stede, die groot es, maar lettelt volcx esser jnne.

Daer es een dat soonste poort jn te commene vander zee dat wij yet zaghen, zeere wel zo eist bevrijt met .ij. torren, als casteelen staende met vlercken besluitende alle de scepen dier jn commen.

Oec esser een soon casteel ande stede, staende up de zijde vander zee. Vele scoone kerken ziet men daer, zonderlinghe de kerke cathedrale, daer jn dat wij verzochten tlichame van Sinte Theodrici; wij vonden oec den arem van Sint Jooris, ende een vander cruken vander brulocht daer God van watre wijn jn

maecte, thoofft van Sinte Marine, den aerm van Sinte Crispijn ende noch meer andre reliqien.

Daer jn de stede zijn de .iiij. ordenen, maer alle zijn zij zeere aerm; zo es oec alle tvolc

44 recto

vander stede, want groote oorloghe hebben zij gheleden om de partie van hertoghe Jan van Calabre, den welke zij zeere onderhilden jeghens den coninc Fernando van Napels.

Buten Brandijs up de zee was ons oec ghetoocht de plaetse daer Sinte Christoffels de lieden overdrouch om Gods wille, daer ons lieve Heere an hem quam om oec over ghedreghen te zijne, ende drouchem over.

Van Brandijs scieden wij up ten laetsten dach van november anno .lxx., ende was up Sinte Andries dach, met huerpaerden ende reden naer de stede van Bar. Meneghe scone stede duerleden wij jnt land van Poelgen, te weten de stede van Carvinge, de stede van Hastom daer wij den eersten avent logierden.

Sanderdaechs tsavens quamen wij te Monopoly ; voort quamen wij te Polyniano, te Mola, ende tsnavens den .ij^{en}. dach van decembre anno .lxx^{tich}. quamen wij jn de stede van Bar, daer men verzouct theleghe lichame van Sinter Niclaeus. Ende es .j. scone stede, staende up den cant vander zee, zo doen ooc alle de steden daer wij duer commen waren, met goede casteelen wel bemuert. Inde grote kerke van Bar verzochten wij tlichame

44 verso

sinter Niclaeus, ende deden ons zeynen metter olye die daghelicx huuter lichame vloyt; daer of dat zij ons oec ghenen jn cleene glazekins met ons te draghen. Vele pelgrims commer jaerlicx, mids de grote miracelen die God laet ghescien duer de bede van sinter Niclaeus.

Tlichame toocht men den pelgrims, een ende een te gadre, crupende onder eenen outaer daerment met eender lampte zien mach duer .j. cleen gat van eenen steene, daert onder licht; maer niet wel besteedelic en mach ment zien. Wij bleven jn de stede van Bar .viiij. daghen lanc, ende cochten daer voor ons paerden, want het daer up sinter Niclaeus dach jaermaert es.

Sanderdaechs naer onser liever Vrouwen dach, den .xi^{en}. van decembre a^o .lxx. schieden wij van Bar, ende leden duer de stede van Jomenatsy, ende quamen tsavens te loghijste jn de stede van Molfette, ende staet up de zee. Sanderdaechs verzochten wij buten Molfette

45 recto

onse Vrouwe de Martiribus, daer vele miracelen daghelicx ghescien deur de bede van onser liever vrouwe.

Voort reden wij duer een stede ghehaemt Bistgy, ende quamen omtrent der noene jn eene stede gheheeten Train, daer wij dien dach bleven ; want wij daer grote kennesse van coopliden vonden, die ons grote chiere deden, ende toochden ons de kuerliche vander stede. Sonderlinghe zo deden zij ons tooghden, jn de meeste kerke vander stede, alle de helichdommen die wel vele waren.

Te wetene, thelighe lichame van Sinte Nicolaus de Pelgrim, ende was .j. griec, die daer jnde stede starf. Anders gheen woord en hoorde men zegghen dan kiryrt segrus. Vele miraclen ghescieden daer duer zijne bede.

Wij zaghen daer den aerm van Sinte Leuty, patriarke van Alexandrie, de hand van Sinte Frebonie; wij zaghen daer oec Corpus Domini, twelke bij mirakle verkeerde jn een sticke vleesch;

45 verso

de vynder van Sinte Ambrosius zaghen wij, de hand van Sinte Damiaen, een groot been van mijn heere Sinte Jooris; item .j. beilde van onser liever Vrouwe, twelke sinte Luuc hadde ghemaect, daer of datter jn de weerelt maer .xiiij. beilden en zijn, alzo men zecht, ende es gheheeten onse Vrouwe de Calria, jn onse tale, een vanden xiiij. beilden.

Wij hebben oec tander plaetsen ghezien, te wetene, jn onse Vrouwe kerke te Camerike, een andre te Roome, jn Sint Jans kerke te Latrane, ende een buuten Brandisio die men heet notre Dame de Casal.

Vele andre reliquien toochden zij ons ende oec menich soon costelic juweel daer mede, ende alzo leden wij die achternoene.

Sanderdaechs tijlken trocken wij voord, zo dat wij tijlken quamen te Barleto, daer wij als doe bleven; ende deden daer verhoghenen onze zadelen, onse paerden beslaen, oec zo cochten

46 recto

wij daer een paert, zo ons van nooden was.

Voort tsanderdaechs, den .xiiij^{en}. dach van decembre anno .lxx., trocken wij van daer lancx der zeeandt, ende deden ons noenmael jn een scamel mans huusekin, staende up de candt vander zee, gheheeten thuus naer de man Sinte Petro. Snavens zo logierden wij oec up de cant vander zee, jn een plaetse gheheeten Rygoly, daer onse paerden redelic waren, maer wij moesten slapen al ghecleet.

Sanderdaechs snuchtens trocken wij noch neffens de candt vander zee, ende leden wel over drie bruggen. Ende quamen doe teener stede gheheeten Manfredonia. Daer wij quamen jnne omtrent den .ij. hueren naer noene, ende bleven daer dien nacht ende tsanderdaechs toter noene, ende reden nader noene ten berghe waert van Angle, ende es gheheeten mons Garganus, staende wel .vj. milen van Manfredonia. Ende als doe zo begonst zo zeere te

46 verso

wayen jnt gheberchte, datmer met gheene paerden up rijden en mochte; zo dat wij de paerden weder omme zonden te Manfredonia waert, ende ghijnghen te voet, wel drie milen clemmens met groter pine, ende oec met eenen leetsman, zo dat wij daer snavens zeere late jn quamen. Het es eene stede sint Angele, met eenen sconen casteele, wel oec bemuert.

Daer visenteirden wij de kerke van sinte Michiels, die hij zelve maecte ende consacreirde ofte wiede, jn zijnen name; ende es van een steenrootse ghecaveirt, daer men met .lxiiiij. trappen nederwaert gaende jnne comt. Zeere devoot es de plaetse ende sconen dienst doet men daer jn daghelicx.

Men mach daer altijts oflaet van allen zonden vercrighen; daer zo ghijnghen wij te biechten om die oflaeten te vercrighene.

Men ziet daer de plaetse daer Sinte Michiel hem vertoochde Sinte Lauwereyns, bisscop van [niet ingevuld] ende zeide dat ter zelve plaetse was

47 recto

oflaet van allen zonden.

Al boven up de kerke eist al busch van olive boomen ende van andren boomen. Wij trocken van daer ende quamen weder te Manfredonia omtrent der noene, ende vonden aldaer onsen patroon, daer wij mede te Rodes te lande commen waren; de welke met hem ghebrocht hadden vele van onsen bagagen, die wij niet vercocht en hadden, maer aldaer vercochten wij ze ende namer of dat wij ghecrijghen mochten, ende namen met ons dies wij van noden onderweghe hebben mochten.

Den .xv^{en}. daghe van decembre ann^o .lxx. omtrent vespertijt, schieden wij van Manfredonia ende reden binnen dien avende toot jn een cloostre gheheeten Sinte Leonaerd; daer wonen rudders van Pruusschen, gheheeten onser Vrouwen rudders.

Wij waren aldaer zeere weerdlike vanden heeren ontfaen, ende bleven daer tot tsanderdaechs naer de noene. Ende van dies wij verteert hadden, ne wilden zij

47 verso

niet hebben, maer hadden ons liever daer langher ghehouden. Maer wij wilden voort wech, so dat wij van daer reden voort tot Foge, van daer toot Troye, voort naer den berch van Creperer, de welke zeere pijnlic es om over te trecken, mids de groote wijnden ende de groote coude die daer zijn; hij es zeere steyl, jn quaden wedre ne mach men daer over niet trecken; dicwijle bliven de lieden daer dood van coude. Tjaer te vooren zo bleven daer viere of vive van sconincx lieden, ende twee van zijn beste paerden. Int upperste vanden berghe staet een cleen huusekin, daer men ter nood jn logieren zoude, maer wij reden voorbij, ende reden toot .j. stedekin gheheeten Casa Iarbore.

Sanderdaechs reden wij te Padula, voort te Bennevento, daer rust tlichame van Sinte Bartelmeeus. Voort reden wij te Salbat, te Pollousa, te Tefaret; ende es .j. de ghenoughelicxste wech die men rijden mach, meest al .j. bogaert van olive boomen, laurier boomen ende wijngaert.

Wij quamen dien avent jn een cleen stedekin Arpaya gheheeten; van daer reden wij te Arienche, van daer te Serra, van daer reden wij tot Napels, daer wij quamen up Sinte Thomas dach, den .xxj. van decembre anno .lxx.

48 recto

omtrent der noene. Daer zo bleven wij jn Naples langhe tijt, omme den kersdach ende omme den coninc te ziene, de welke doe aldaer jn stede was, ende ooc om de stede wel te beziene, de welke wel scone ende groot es, vul volcx. Scone vrouwen vijndmen daer, ghecleedt meest up de cattalaensche maniere; breede straten ghenouch, ende scoone huusen. Twee casteelen zijn aldaer jnde stede, teen gheheeten Capuhana, daer sconincx oudste zone jnne woont, ende tandre heet castel Novo, daer de coninc zijn wuenste jn houd. Ende es .j. wel scone casteel, staende an deen zijde up de zee, vele scoone hovijngghen heift de coninc daer omtrent.

Voort up de zelve zijde, niet verre vander stede, zo staet noch .j. andre casteel gheheeten [niet ingevuld] ende es tsterkste dat jc wele ghezien hebbe, staende jn de zee up eene hooghe steenrootsche; twelke casteel dhertoghe Jan van Calabre langhe tijt hilt naer dat hem al tconincrijcke van Naples hem contrarie was, ende bij ghebreke van vitaelge zo moestij hem ten laesten gheven jnden handen van den coninc Fernando.

Tsondaechs naer Sint Thomas dach, den .xxvj^{en}. jn de-

48 verso

cembre anno .lxx. ende was Sint Stevins dach, want de coninc Fernando vernomen hebbende onsliden ghecommen zijnde van Jherusalem ende van Sinte Katheline toot jn zijn stede van Naples, ende dat wij van shertoghen van Bourgoegne lande waren, hebbende brieven van recommendacie an hem, zand an minen heeren van Corthuy van zijnen heere tonsen herberghe doen zegghen dat hij niet en vertrocke huut zijn stede, hij en hadden ghezijn ende ghesproken, ende hij ne quame bij hem. So reeden wij ons up de zelve Sint Stevins dach ende reden ten Castele Novo daer de Coninc was; ende daer ghebeet zijnde ende jn gaende, wij vonden den Coninc gaende ter messe waert, ende wij hem commende te ghemoete, vielen hem te voete met reverencie, zo wij beste conste, ende custen zijn handt, naer costumes slands. De welke ons zeere minlic ontfijnc, belastende ons dat wij van hem niet en schieden, hij wilde naer de hoomesse ons noch spreken, twelke wij deden.

Ende de hoomesse ghedaen zijnde, ghijnc de coninc Fernando van Naples staen voor den hooghen outaer, daer hij ons alle viere dede commen voor hem, daer ter presencie van alle drie

49 recto

zijne zonen ende andre princhen, hertoghen, graven, rudders ende edele mannen, gaf hij ons elken sonderlijnghe metter hand de ordene van Aragon ende van Naples; waer of wij hem zeere bedancten ende quiten jn eede ende anders, als doordene jn houdt.

Ende dat ghedaen zijnde, de coninc vertrac hem ter maeltijt, ende wij namen oorlof an hem, ons presenterende altoos tzijnen dienst ende weerdicheijt ende hij zand met ons van zijnen heeren, om ons te convoyeerene tonser herberghe. Daer bleven wij jn de stede tot den vierden dach van lauwe anno .lxx., treckende of rijdende altemet te hove, ons versollaserende metten heeren; ende de heeren zonden altemet huerlieder spijse ende wijn tonser herberghe, ende quamen hen versollaseeren met ons.

Ten .iiij^{den} daghe van lauwe anno .lxx., zo schieden wij vander stede van Naples, ende reden naer Roome, daer wij jn quamen des vridaechs, den .xj^{en}. dach jn lauwe anno .lxx., ende bleven daer, visenteerende de .vij. kerken tote des disendaechs den .xxix^{en}. van lauwe anno .lxx. voorseit.

49 verso

Ende scieden doe van Roome ende reden naer Florence, daer wij quamen den .v^{en}. dach van sporcle anno .lxx. van Florencen reden wij naer Padua, daer wij quamen den .xv^{en}. dach van sporcle; van Padua reden wij naer Venegen ende quamen te Venegen smaendaechs den .xviiij^{en}. jn sporcle an^o .lxx., binden zelven avende dat wij van Padua schieden.

Ende schieden van Venegen den .vj^{en}. jn maerte anno .lxx^{tich}. commende neder naer de goede stede van Brugghe duer diversche landen, overmids dat wij jnt wech rijden, reden den vrancschen wech, duer Savoye over sinte Bernaerds berch, om beede de wegghen te beziene. Ende reden zo dat wij, lof Gode, zijnder ghebenedider moedre Maria ende der weerdigher maecht sinte Katheline quamen alle vive ghesondt te Brugghe up sinte Ambrosis dach, den vierden jn april int jaer .M.cccc. tseventich voor paesschen, alst vooren blijct.

Item betaelt voor ons viven angaende der reyse die wij deden te Jherusalem ende te sinte Katheline te Sinay, zoot blyct bijden boucke vander reyse, varende te watere, ende rijdende te lande, te wetene van hooflossijnghe, van voorsprakkers of interpreteurs, van kemelen, mulen,

50 recto

leetsmannen, trusmannen, mukers ende gauferagen, .ij^c. xcvj. ducaten, sonder de mondcost ende de cleedijnghe van habijten ons aengaende eer wij weder int kerstenen landt quamen, te .v. scellinghen groten elken ducaet, bedraghende te samen jn ponden, scellinghen ende penninghen groten, vlaemscher munte, tot .lxxiiij. libra groten.
etc^a.

Dit es een abriget dats int corte bescreven vander reyse zo hier naer volcht.

Eerst int jaer .m.cccc. ende .lxix., smaendaechs den .xix^{en}. in sporkle, reden te samen huut der goede stede van Brugghe mijn heere Ancelmus Adournes, ruddre, heere van Corthuy, Lambrecht vanden Walle, Pieter Reyphin ende Jan de Gauzy, mijns heeren camerlijnc, tot der stede van Pavye, toot meester Jan Adournes, mijns heeren oudste zuene, om te samen te reysen ten helighen lande, te wetene te Jherusalem ende te Sinay.
Ende omme de reyse te vulcommen, reden wij van Pavye te Jeneuen, daer wij sceipten ende tzeyle ghijnghe den .vij^{en}. dach

50 verso

van meye int jaer .lxx. ende zeylden zo dat wij quamen ten .xviiij^{en}. daghe van meye anno .lxx. in een eylandt gheheeten Sardeinia, in een stede gheheeten Algheria, dus waren wij up de zee .xj. daghen.
Item te Algheria ghijnghe wij tzeyle den .xxj^{en}. in meye anno .lxx. ende quamen int poort van Thuuns in Barbarien den .xxvij. in meye anno .lxx., dus waren wij up de zee .vj. daghen.
Item van Thuuns zeylden wij den .xviij^{en}. in wedemaent anno .lxx. ende quamen te lande in .j. stede gheheeten Suusa den .xix^{en}. in wedemaent anno .lxx., dus waren wij up de zee .ij. daghen.
Item van Suusa zeylden wij den .xxviij^{en}. van wedemaent anno .lxx. ende zeylden toot int poort van Alexandrie, daer wij quamen ten .xviij^{en}. daghe van wedemaent anno .lxx., dus waren wij up de zee .xx. daghen.
Item van Alexandrien reden wij te lande tot Rocheto binnen onder halven daghe.
Item van Rocheto lancx den Nyl, dats .j. riviere commende huuten eerdschen paradise, zo zij zegghen, met eenen scepe dat wij daer huerden tot Alkaire binnen tween daghen.
Item van Alkaire, daer de Souldaen woent, lancx de

51 recto

deserte van Egipten, tot Sinte Katheline reysden wij binnen .xj. daghen.

Item van Sinte Katheline, duer de zelve wildernessse of desert van Egipten, trocken wij tot Gasers binnen .xij. daghen.

Item van Gasers tot Jherusalem binnen .ij. daghen.

Item van Jherusalem tot Damast te lande al binnen .xxiiij. daghen.

Item van Damast tot Baruuth binnen .ij. daghen zo reden wijt.

Item te Baruth stelden wij ons weder ter zee, ende ghijnghen tzeylde den .xxix^{en}. van octobre anno .lxx. ende zeylden naer Rodes, daer wij quamen den .ix^{en}. in novembre anno .lxx. voorseit ; dus waren wij up de zee .xij. daghen.

Item van Rodes zeylden wij den .xiiij^{en}. van novembre anno .lxx. ende mids fortune van wijnde ende tempeeste van wedre quamen wij te lande int landt van Poelgen int poort van Brandijs, twelke tscoonste poort es dat wij nye zaghen, ende quamen daer inne den .xxv^{en}. in novembre anno .lxx. dus waren wij up de zee .xij. daghen.

Item van Poelgen voort, al te lande tot Naples,

51 verso

van Naples voort, al te lande tot Brugghe dus daer of cort mensioen.

Te wetene :

Item van Brandijs reden wij den laetsten dach van novembre anno .lxx. naer Carvinge, ende quamen tsnavens ter herberghe in een stede gheheeten Haustom.

Item tsanderdaechs snavens reden wij ter herberghe te Monopoly.

Item van Monopoly reden wij na Polienano, na Mola, zo dat wij quamen omtrent vespertijt in de stede van Bar, daer wij bleven toot den .ix^{en}. dach van decembre anno .lxx.

Item van Bar schieden wij den .ix^{en}. in decembre ende reden duer Jovenaetse, zo dat wij snavons quamen ter herberghe in .j. stede ghenamt Molfette.

Item van Molfette reden wij sanderdaechs duer de stede van Bijsegij, ende quamen omtrent der noene in .j. stede gheheeten Train, daer wij snavens bleven.

Item tsanderdaechs reden wij dat wij tijlken quamen te Barleto, daer wij dien avent bleven.

52 recto

Item tsanderdaechs den .xij^{en}. daer naer reden wij dat wij quamen snavens in .j. plaetse gheheeten Rigoly.

Item tsanderdaechs reden wij wel over drie brugghen, zo dat wij quamen te Manfredonia omtrent den tween hueren naer noene ; daer wij bleven.

Item tsanderdaechs naer noene reden wij naer de stede sint Angle of mons Garganus gheheeten, daer wij visenteirden de kerke die Sinte Michiel zelve maecte ende caveerde huut een steenrootche, ende wiede ze in zijne name. Daer

wij tsnachts bleven, want daer es oflaet van allen zonden, zo sinte Michiel zelve zeide; twelke wij tsanderdaechs poochden te vercrighene svoornoens. Tsachter noens reden wij weder naer Manfredonia, daer wij snavens bleven.

Item tsanderdaechs den .xv^{en}. in decembre daer naer schieden wij van Manfredonia, ende reden tot in .j. cloostre gheheeten Sinte Leonaerd, daer wij snavens bleven.

Item tsanderdaechs reden wij naer Foghe, van daer duer Troye voort naer den berch van Creperer over, tot .j. stedekin gheheeten Casalarbore, daer wij snachts bleven.

Item tsanderdaechs reden wij naer Padula, naer Bennevento,

52 verso

daer sinte Barthelmeeus lichame rust, so voort naer Salbat, naer Pollusa, naer Tefare; ende es een de ghenoughelicxste wech die men vijnden mach, meest al een bogaert van olive boomen, laurier boomen ende wijngaert, ende reden zo dat wij snavens ter herberghe quamen in een stedekin ghenaemt Arpay.

Item van Arpaye reden wij tsanderdaechs naer Arience, van daer naer Serra, ende van daer reden wij zo dat wij sdcendaechs den .xxj^{en}. van decembre anno .lxx. voorseit quamen te Naples.

Item van Naples scieden wij den .iiij^{den}. dach van lauwe anno .lxx. ende reden naer Rome, daer wij quamen den .xj^{en}. in lauwe anno .lxx. voorseit.

Item van Rome scieden wij den .xxix^{en}. van lauwe daer naer, ende reden naer Florence, daer wij quamen den .v^{en}. in sporcle daer naer.

Item van Florence scieden wij den .xj^{en}. van sporcle daer naer, ende reden naer Padua, daer wij quamen den .xv^{en}. in sporcle anno .lxx. voorseit.

Item wij schieden van Padua den .xvij^{en}. van sporcle daer naer, ende reden naer Venegen, daer wij quamen snavens den .xvij^{en}. van sporcle voorseit.

53 recto

Item van Venegen schieden wij den .vj^{en}. van maerte anno .lxx. ende quamen ghereden duer diversche landen om beede de landen te ziene. Mids dat, wij den vranxschen wech upwaert reden duer Savoye over Sinte Beernaerds berch, zo dat wij ter goeder stede van Brugghe alle vive quamen up sinte Ambrosis dach, den vierden dach van april int jaer duust .cccc. ende tseventich voor paesschen, Gode lof, zijnder gebenedider moeder Maria ende de werde maghet sinte Katheline. Amen.

Etcetera.

54 recto

Dit es tregement van hu zelve ende van wat dat ghij zult doen als ghij zult comen te Venegen om te vaerne te Jherusalem upde galeyen vanden pelgrims.

Item metten eersten ende alder eerst zult ghij wel moeten voor hu zien, want de patronen vander galeyen zullen hu doen onderzoucken van waen dat ghij zijt, ende vele subtijle laghen doen legghen om te wetene of ghij zijt rijke, of edele, of coopman, ofte van wat state dat ghij zijt; want daer zijn twee of drie patronen, ende elc es huut om tvoyage te doene. Aldus zijt voorsienich wie dat ghij bijder hand neemt, want wat hu de Venecianen beloven, zij en zullent hu niet houden. Aldus en blijft niet met den eersten, maer zijt vanden laetsten; want zal hu mueghen baten in huwen coop; want de patronen en laten niemant gheerne achteren.

Item tjegghens dat ghij zult varen, coopt van dat hu van nooden es; en spaert tjegghens hu zelve niet, maer spaert thuus.

54 verso

Item aldereerst coopt .j. maelstraetse met eenen bedde ende met eender matte, al te samen, ende .ij. paer lijnlakenen, ende zonderlijnghe lijnen coussens; want zij hu wel van nooden zijn.

Item coopt .j. scrine om hu tween oft om hu drien, ende der in zult ghij moeten doen drie maniere van beschuute, eerst bruun, tander wit, ende tderde moet zijn wat ghesuukert; want het hu van nooden es.

Item voorziet hu van buetre, van caze ende van vleessche, te wetene gambunen, coetonghen ghedroocht, ende warsten ghedroocht, van elc twee dossijnen; want tes de beste vitaelge dier comt inde galeyen.

Item coopt in eenen galeyerschen pot van .iiij. of .v. ponden weghende conserve van suker rosarum, twelke hu zeere nuttelic es, ende voort suker candijs ende groen gijnghebeer, rozijnen van quarenten, oude amandelen ende prumen van Damast, ende alle maniere van lievelichede, want het wart hu wel van noden. Ende specialike wijn van Paedeuva, drie barrilen of viere, ende wacht der of deen of twee, want zij worden hu

55 recto

oorboerlic int keeren van Jheruzalem. Want ghij wort zeere flau vander hitte als ghij zult weder comen inde galeyen, ende de wijn van Paedeuva zal hu al vercoelen. Item als ghij neemt huwe plaetse inde galeyen, neemt ze inde middele ande mast, want tes tsoenste vander galeyen. Muecht ghij ze niet nemen ter mast waert, zo neem ze vooren ande proove, want tes tzoetste vander galeyen, want vande mast achterwaert tstijncter te zeere vander kuekene. Ende wat dat ghij maect, zijt wel ghemint metten ghezellen vander prooue; want zij zullen hu vele

eere doen ende veel solaes, want ghij zult in huerlieden gracie commen om de weerde van drie of viere maersselen, elken maerssel en es niet boven weerd .j. houden stooter.

Item voorziet hu van twee houten stoelen die sluten deen up dandre, tjeghens dat hu quaelke lust, ende dat de fortune vander zee over commen.

Item voorziet hu van cleenen ghelde, viere of vive of of .vj. ducaten maerketten of marsselen,

55 verso

want zij zijn goed toot Jherusalem ende al thelich land duere ; maer zij moeten alle nieuwe huuter munte commen, want de Sarrazijnen en willen gheen andre ghelt dan nieuwe munte.

Item zijt voorsienich in alle huwe zaken, want het hu wel van nooden es.

Item als ghij gaet zitten ter tafle vander patronen, maect hu also naer den edelen als ghij muecht. Want der zal altoos een lettelt bet commen dan an dandre ; want zo ghij metten eersten zijt, muecht ghy met rechten altoos naervolghen. Want der zal zomtjits quaelke commen goede siere mede te makene ; want al zoud ghij van ongher sterven, de patroon en zal hu maer tweewaerven sdaechs de provene gheven. Aldus voorziet huwe scrine wel, want als ghij up werd ghestaen, ghy en werd niet gheargert om te gaen banketeren, want de scrine wert hu beste vriendt.

Item wilt ghij eenighen wijn coopen onder weghe, de laetsten wijn die ghij vijndt es te Corfou; want van Corfou upwaert zijnt alle rommenyen ende malevizeyen, ende zijn heete wijnen. Want waert bij also dat zij de heete winen dronct zonder tderde water, ghij zoud

56 recto

hu lever ende longher verbernen. Want ghij comt huut eenen couden lande, ende drijnct couden dranc ; in contrarien comt ghij in een heet landt, ende drijnct den heetsten dranc die men vijndt in al de weerelt. Aldus blijft van goeden regemente, want tzal hu veil helpen an tleven ende an tsterven.

Item als ghij comt te Cijpers, wacht hu voor de heete wijnden ; want zij zijn zo subtijl, dat zij zouden hu duervliegghen, lever ende longher huut huwer borst ghesloten. Want waert ghij bevanghen met dien heeten wijnden, ghij moest binnen .xxiiij. hueren dood zijn, want alle medecinen en zouden hu niet moghen helpen.

Item heb ghij ghebrec van vitaelge eer dat ghij comt te Cijpers, ghij zult binnen der stede van Moddon vraghen om quackelen. Want tes daer tpoort vander quackelen ; men vancze daer ghelijc men hier doet de vijncken, ende men zoudze bij cleenen standekins vul, twelke es eene goede provanse om de pelgrimen.

Item wacht hu van te vele druven thetene, want ghij zouter lichtelike of ghecrighen den zochten lichame, twelke zeere zoorghelic es. Want als ghij der den zochten lichame ghecrijcht, het bediet rechte

56 verso

voort troode menezoen ; ende daer omme doet men hu nemen houde amandelen, want tes de medecine daer tjeghens. Want wilt ghij druven heten, cnutse met broodt, alzo ne zullen zij hu niet deeren noch quaet doen.

57 recto

Hier naer volghen oratien diemen leist up alle devote plaetsen die staen binder stede van Jherusalem ende daer buuten. Ende daer teeken staet van eenen gheheelen cruce daer es oflaet A pena ende a culpa. Ende daer of maer staet een half cruce daer es oflaet van .vij. jaeren etcetera, alst blijct.

In Nazareth Annunciatio

Missus est angelus...

Deus qui de beate...

Up den berch Thabor van de transfiguracie

Nemini dixeritis visionem...

Deus qui unigenitum...

57 verso

Int dal van Josaphat daer onse vrouwe begraven was

Vox turturis audita...

Concede quaesumus misericors deus fragilitati nostre...

Vander plaetse daer onse vrouwe starf U

Ave Regina celorum...

Veneranda nobis Domine...

Daer ons vrouwe gheboren was U

Nativitas tua...

58 recto

Supplicationem servorum tuorum...

Vanden pardoenen up de plaetse inde kerke van bethleem daer ons heere gheboren was

Angelus ad pastores...

Concede quaesumus omnipotens deus ut nos unigeniti...

Item ter crebbe

O magnum misterium...

58 verso

Deus qui hanc sacratissimam...
Item ter besnidenesse
Mirabile misterium...
Omnipotens sempiterna deus dirige actus...
Up den berch van Calvarien U
Tenebre facte sunt...
Domine Jhesu Christe fili dei vivi qui hinc sacratissimum locum.

59 recto

Daer ons heere ghesalft was eer men begrouf ende int graf leyde
Unguentum effusum nomen tuum...
Dulcissime Jhesu Christi...
Ten grave ons heeren
Quem totus mundus...
Domine Jhesu Christi qui hora diei...

59 verso

Daer tcruce christi vonden was U
O crux gloriosa...
Deus qui in praeclara...
Ten huuse van pilatus
Ingressus pilatus...

60 recto

Respice quaesumus Domine super hanc familiam...
Ten berghe van oliveten daer ons heere ten hemel clam U
O rex glorie...
Concede quaesumus omnipotens Deus ut qui unigenitum.
Ter gouder poort
Ceperunt omnes turbe...
Da quaesumus omnipotens Deus ut qui in tot adversis...

60 verso

Item
Ductus est Jhesus...
Respice quaesumus Domine familiam tuam.
Daer lazarus verwect was
Magno salutis gaudio...
Adiuva nos Deus salutaris...

61 recto

Ter fluvio Jordane
Baptizat miles christum...
Deus cuius unigenitus...
Vanden sacramento
O sacrum convivium...
Collecta
Deus qui nobis sub sacramento....
Vanden helighen gheeste U
Veni sancte spiritus...

61 verso

Assit nobis quaesumus Domine virtus spiritus sancti.
Van sinte mathys
Hoc est preceptum meum...
Deus qui beatum Mathiam...
Anime omnium fidelium...
A subitanea et improvisa morte... Amen.
Etcetera.

62 recto

Dit ziin de pardoenen die te halen zijn in de .vij. kerken binnen Romen, ende daer buuten.

Vele lieden vraghen wat een quarijn es daeromme staet hier tbediet van dien. Teerste es .vij. jaer wullen ende baervoet te ghaene. Tander es .vij. jaer te vastene te barne ende te broode alle vrijdaghe. Tderde es .vij. jaer te slapene den eenen nacht daer hij den andren niet en sliep. Tvierde es binnen .vij. jaren te commene onder gheen dac ten ware dat hij messe hoorde voor de kerc duere. Tvijfste es .vij. jaer tetene ende te drynckene huut der scuetele daer hij zyn gevouch in dade. So wie alle dese pointen vuldoet .vij. jaer hij windt een quariin. Ende dit mach men halen te Rome zonder ghetal. Zaligh zijn zy, die ze halen moghen dese grote graciën.

Ghy moet weten dat binnen Rome zyn iij.c ende lvij kerken daer men alle daghe messe in doet, onder de welke datter zyn .vij. kerken voor alle dandre gheprevilegiert met graciën ende met helicheden ende heeten coninlike kerken zijn zy van paeusen ende van keysers ghesticht. Onder de welke de eerste es Sinte pieterskerke

62 verso

dappostele ende es ghestelt ter plaetse daer sinte pieter ghecruust was, ende die heet men locus vacitanus. Ende es ghestelt anden voet vanden berghe zo datmen daer toe clemt met eenen grade xxviii trappen hooghe. Ende alzo dickent als men die trappen up clemt ende neder daelt telken heeftmen quite tsevenste deel van ghezetter penitencie vanden paeus Alexander.

Als een mensche comt voor de kerke daer de fonteyne staet, so zietmen boven der duere .j. beilde van onsen heere tusschen zynen voeten staet j van den penninghen daer god omme vercocht was. Alzo dickent als j mensche dien penninc aanziet zo heift hy .xiiiij^m. jaer oflaet.

Inde vorseide kerke zyn .c. outaren ende tot elken outare zyn .xlviii. jaren oflaets ende alzo menich quarijn. Ende .vij. outaren zynder die gheprevilegiert zyn met graciën ende met helicheden.

Deerste outaer daer de veronike up staet heift .vij^c. jaer aflaets. Ende doutaer van sinte Andries heift .v^c. jaer oflaets. Ende doutaer van onser vrouwen heift .vj^c. jaer aflaets. Ende den outaer van sinte leo daer hij ontfync dabsolucie in zyner messe vanden hemele die heift .vij^c. jaer aflaets. Ende doutaer van alle zielen heift .v^c. jaer oflaets ende up helighe daghen

63 recto

een ziele huuten vaghevriere. Ende doutaer van sinte Symoen sinte Juden .vj^c. jaer oflaets.

Ende inde wederzijde vanden choor deure staen twee crucen. So wie die crucen cust heift .xij^c. jaer oflaets.

In onser vrouwen daghe inde vastene so hanctmen daer een cleed boven in den tor dat de moeder gods zelve maecte, ende dat hanct daer tot onser vrouwen daghe half ougste. Alzo menichwaerven als een mensche dat cleedt aanziet, zo heift hy .xiiiij^c. jaer oflaets ende alle hooghedaghen dobbelerende. Ende alzo dickent als .j. mensche gaet metten sacramente, datmen den zieken lieden draecht, zo heift hy .xv^c. jaer oflaets.

Item de paeus silvester gaf alle den ghuenen die elcx daechs ten drien kerken commen zoude oedmoedelike quite tderden deel van ghezetter penitencie ende van vergheten zonden. Ende .xviiiij^c. jaer oflaets ende alzo menich quarijn.

Ende vanden hooghen outare daer tlichame van sinte pieter rust, daer gaf de paeus gregorius oflaet van allen verghetenen zonden zonden ende van allen achterghelaten beloften, handt of voet, an vader of moeder ghedaen, in evelen moede, .xxviiiij. jaer

63 verso

oflaets ende alzo menich quaryn.

Ende van ons heeren upvaert tot onser vrouwen daghe thalf ougste, zo machmen daer halen .xiiiij^c. jaer oflaets ende alzo menich quaryn.

Item in de feesten van sinte pietre haeltmen daer .iiij^m. jaren oflaets, inde octave van sinte maertine als de voorseide kerke ghewijet was haeltmen daer .vij^m. jaer oflaets ende also menich quaryn, ende tderden deel van ghestelder penitencie alle de ghuenen die daer zyn vanden lande.

Ende alle de ghuene die daer commen zyn van anderssyden sbeerchs die zyn ghedobbleert van gracien.

Ende als men de veronike toocht zo hebben die van Roomen .v^m. jaers oflaets ende die vanden lande .ix^m. jaer oflaets, ende die van bezyden sberchs .xiiij^m. jaer oflaets ende also menich quaryn ende verlatennessen tderde deel van allen zonden.

An sinte pieters kerke an deen zyde daer licht een kerchhof dat men heet gods acker daer in dat men graeft de pelgrims, daer en machmen niement anders in begraven, dat is tlandt

64 recto

daer de .xxx. penninghen ommen ghegheven waren.

Item in de kerke van sinte pauwels buuten mueren, daer zyn hoofd ghevonden was, haeltmen .xlvij^m. jaer oflaets ende also menich quaryn.

Inde feeste van sinte pauwels haeltmen daer .m. jaer oflaets, in zyne bekeerynghe .c. jaer oflaets, in alder kinderen daghen xl^c. jaer oflaets.

Inde octave van sinte maertins als de kerke ghewijet was .xiiij^c. jaer oflaets ende also menich quaryn, ende tderdendeel van allen zonden quite.

Ende wie alle zondaghe visenteirt de kerke van sinte pauwels hij heift also vele oflaets als of hy ghynghen tsinte Jacops in galissien ende wederquame van daer.

Item inde kerke van sinte lauwereyns buuten den mueren daer rustet lichame van sinte lauwereyns ende van sinte steven. Ten hoogten outare haeltmen .xv^m. jaer oflaets ende also menich quaryn.

De ghuene die visenteirt dandre outaren die inde kerke staen, die heift .vij^c. jaer oflaets ende also menich quaryn.

Ter kerwijnghe haelt men daer .iiij^m. jaer oflaets

64 verso

ende also menich quaryn. In haerlieder feeste .c. jaer oflaets. De paeus pelagius gaffert halene ten viere feesten vanden jare .vij^m. jaer oflaets ende also menich quaryn. Ende wie dat daer comt alle woensdaghe midden in de weke verdient te verlossen een ziele huuten vaghevire ende hem quite van allen zonden.

Item inde kerke van sinte cruus, daer es eene cappelle binnen besloten, daer was ghestelt sinte helenens wieghe skeysers constantyns moedere, de welke cappelle de paeus silvester hiet Jherusalem, daer es den band daer christus mede gheleet was toten cruce, ende twee saphieren, deene vul van christus bloede, ende dandre van onser vrouwe melcke, ende de sponge daer mede dat gheminghel was azyn met galle ende de naghelen daer god mede ghecruust was ant cruce, ende een groot deel vanden bebloeden cleede daer sint jan baptiste up onthooft

was, ende twee aermen van sinte pieter ende van sinte pauwels ende daer es thoofft vanden paeus amedeus die ghemartelyt was.
Inde cappelle die men heet Jherusalem voor den hooghen outaer daer staet de zetel daer hy in

65 recto

ghemartelyt was by den inghel van hemelryke, by zyns zelfs consente, dat hyt behoude dat hyt verdient hadde jeghen gode onsen heere. Ende daer gaf hy hen allen die inden zetel quamen zitten tderdendeel van allen zonden quite. Ende .xv^m. jaer jaer oflaets ende alzo vele quarynen. Ende allen hooghen daghen ghedobbleert.

Ende de paeus stephanus die daer ghedoodt was inde cappelle diemen heet Jherusalem die gaf daer oflaet van allen zonden ende quite van allen penitencien.

In onse vrouwe kerke te maior dats inden hooghen outaer daer es tlichame van sinte mattheeus, daer haeltmen .xiiij^m. jaer oflaets ende alzo menich quariin.

Ende inde andre outaren es tlichame van sinte Jeronimus ende daer es van christus wieghe daer hy in lach, ende van sinte thomaes aerme ende van onser vrouwen melcke, ende een groot deel vanden houte des crucen ende van menighen helighen lichame, daer haeltmen .xlviiij^m. jaer oflaets ende alzo veel quarynen.

Ende de .iiij^{de}. paeus Nicholaus ende de .viiij^{ste}. paeus Gregorius die gaven daer x^m jaer oflaets ende alzo vele quarynen die de voorseide kerken visenteirden.

65 verso

Item van ons heeren upvaert tot anden wintere zo haeltmen daer .xiiij^m. jaer oflaets ende alzo veel quarynen. Ende alle helighe daghen ghedobbeleirt, ende verlatennessen tderdendeel van allen zonden.

Item in sinte sebastiaens kerke buten mueren int kerckhof des paeus calixtus ter stede diemen heet cakabundas daer dinghel ons heeren hem openbaerde ende sprac te den paeus sinte Gregorius, in dese stede es warachtig oflaet van allen zonden ende van allen penitencien, eeuwelic blivende ende blyscap zonder hende.

Ten hooghen outaere vander kerke daer haeltmen .xxviiij^m. jaer oflaets ende alzo veel quarynen ende tderdendeel van allen zonden quijte. Ende die dandre outaren visenteirt die heift vij^c jaer oflaets. Ende inden achtersten outaer vander kerke daer es .xiiij^c. jaer oflaets daer leicht .j. helich paeus begraven ende heift een ijzeren traelge over hem, die dien visenteert met een Ave maria heift .xij^c. jaer oflaets.

In deze kerke staet een duwiere onder

66 recto

deerde daer de .xij. apostelen ghevloon waren ende alle gods vrienden deur de vreesse vanden dood, daer staen .ij. outaren, alzo dickent als .j. mensche daer duer gaet hy heift .xiiij^c. jaer oflaets ende alzo menich quaryn. Ende alle hooghe daghen dobbelerende. De paeus pelagius gaf daer toe .xlvij. jaer oflaets ende alzo menich quaryn. Ende achter de kerke staet een kelder daer in dat ligghen .xlvij. paeusen die alle maertelaeren storven om gods wille, wie dat daer eerst waerft in comt die haelt .vij. zielen huuten vagheviere ende alzo vele oflaets dat alle de werelt niet en zouden connen ghesommeren dan god alleene.

Upden .iiij^{en}. zondach in maje zo haeltmen daer eene ziele huuten vagheviere. Ende inden kelder staet een pit, daer sinte pieter ende sinte pauwels in laghen bedect .ij^c. ende .l. jaeren dat noyt man en wiste waer dat zy ghevloon waren. So wie zyn hoofd indien pit steict ende weder huut trect hy es reyne van allen zonden.

Van ascencioens daghe tot ingaende ougst zo haeltmen daer .xiiij^m. jaer oflaets ende alzo veel quarynen.

66 verso

De paeus Gregorius, de paeus Silvester, de paeus Alexander, de paeus Agato (sic), de paeus pelagius ende de paeus honorius die gaven vele van hemlieden .x^m. jaer oflaets ende zo menich quaryn.

Ende ligghen vele helighe lichamen van anderen helighen apostelen maertelaren ende confessoren ende maechden daer te lanc of te scrivene ware, daer omme zijn de graven daer zo groot dat zy niet te gronderen noch te vertellen en waren. Item in sinte Jans kerke te lateranen, daer gaven die paeuzen gregorius ende silvester doemen de kerke wyen zoude, zo en zacht noyt man zo zeere reynen alst dede up dien dach, de paeus silvester gaf alzo menich jaer oflaets alst up dien dagh menich drepel waters reynde. Ende alse hyt ghegheven hadde doe bepeinsde hy hem of hys machtich ware dat oflaet te ghevene, doe quam een stemme vanden hemele ende zeide, paeus silvester du bests wel machtich dat oflaet te ghevene ende de pardoenen die du ghegheven hebs

67 recto

ende god die gheifter alzo vele daer toe.

Ende alle de ghuene die sint jans kerke visenteiren dat orcond de paeus bonifacius ende zeicht : So wat menschen die sint jans kerke visenteiren, wat zoude hij zoucken ten helighen grave want hij en heift er gheen nood te ghane, ware eenich mensche die trecken zoude ten helighen Grave, ende tgoed niet en hadde, ghynghe hy van sinte pieters tot sinte jans te laterane, hy ware ghabsolveirt, mi en rouct wane hy comt, of te welker tijt dat hy comt, te sinte jans te laterane es hy quyte ende vry van allen zonden indien dat hy berau heift.

Salich es de moeder die tkint drouch dat zaterdaechs tsinte jans te latrane messe hoort, hy verledicht alle de ghone die hem bestaen tot .lxxvij^{ten}. lede uuten vagheviere. Noch haelt hy also veel oflaets dat alle de weerelt niet en zoude connen ghesommeren dan god alleene.

67 verso

Upten tor vander voorseider kerke daer staet een dobbel cruce, dat was ghemaect vanden zweerde daer sint jan baptiste mede onthoofd was. Alzo dickent als j mensche dat an ziet zo heift hy .xiiiij^e. jaer oflaets. Ten hoghen outare haeltmen quite van allen zonden.

Onder der crocht daer staet onder tgraf daer sinte jan ewangeliste in ghync ligghen als hy messe ghedaen hadde, daer comt alle goede vridaghe tsnachts van gods weghe olye ende crisme die die van Rome oorboren.

So wie zyn hoofd daer in steict hy heift .xiiiij^e. jaer oflaets ende also vele quarrynen.

Ende achter den hoghen outaer daer staet een zetel daer god zelve in zat ende sint jan. So wie daer in zit hy heift tederdendeel quyte van allen zonden.

Die doutaren vander kerke visenteirt die in die kerke staen die heift .xlviij. jaer oflaets ende also menich quarryn.

68 recto

Inde sacristie daer staet sint jans outaer ende de tafle daer ons heere up hat in witte donderdaghe, ende de steenen tafle die ons heere moysesse gaf ende vele andre reliquien ende helichdommen.

Ende daer zyn twee zelveren ampullen daer es in vanden bloede ende vanden watre dat liep huut christus zyde als hy hinc an thout des crucen.

Ende daer es een cruce dat quam van over zee in een steenen scip alleene te Romewaert daer es in j helich reliquie dat onsen heere toebehoorende, es huuten tempel ons heeren, zijn .iiij. coperen calommen die staen in wederzyde vanden hooghen outare, daer es in vanden .v. gheerstenen brooden ende .ij. visschen daer mede dat ghevoet waren .v^m. volcx. Ende daer es in vander besnidenesse ons heeren in onser vrouwen hooftleedt. Daer es in dat hemelsche broedt dat ghevonden was binnen sint jans grave.

68 verso

Ende vele andre reliquien die daer in vele ziin zonder ghetal. In die sacristie haeltmen tderdendeel quyte van allen zonden.

Item in de zelve kerke staet .j. cappelle ende heet sancta sanctorum, daer in zietmen ons heeren openbaringhe in sint luucx tijdt.

Ende boven den hooghen outaer zijn de hoofden van sinte pieter ende sinte pauwels. Ende daer zyn de lichamen van vele andre zanten, daer haeltmen .xvij^c. jaer aflaets ende alzo vele quarynen.

In dien tyden als de keyser constantyn ghedoopt was zeide hy tote den paeus silvester : in dien dat ic myn huus ghgheven hebbe gode teeren, ende gheeft mildelic uwe graciën hem allen die hier commen toot deser stede, daer antwoorde de paeus silvester : ons heere ihesus christus by zynre grote ontfaermicheyt heift hu ghezuvert van alder lazerie, hy moetse alle zuveren van zonden de ghone die commen verzoucken dese stede. Diet niet en wille gheloven die ga tot sint jans in de kerke hy zalt daer

69 recto

vynden ghehauwen in eenen zwarten marmarsteen al dat hier gescreven staet. Van sinte maertinsdaghe toot vastenavent, zo es toflaet ghedobbleirt, van vastenavende toot paesschen alle daghe drievoudt. Salich zyn zy danne die dit groot aflaet verdienen moghen ende die grote quarynen dier daer te halene zyn zonder ghetal.

Dit naervolghende zyn pardoenen die te halene zyn in diversche kerken ende cappellen binnen Roome.

In sinte pieters kerke ad vincula daer ziin de ketenen daer hy mede ghebonden was, daer gaf de paeus pelagius upten eersten dach van ougstmaendt oflaet van allen zonden.

Item in onse vrouwe kerke la rotunda upten derden dach van meye ende inde

69 verso

feeste van allen helighen es daer oflaet van allen zonden. Ende alle zondaghe en alle woensdaghe zyn daer .iiij^c. jaer oflaets.

Item in onser vrouwe kerke in ara celi daer es dat weerde beilde van onser vrouwe dat sinte lucas maecte, ende twelke sinte gregorius drouch jn de grote processie met grooter weerdichede als de groote pestilencie in Rome regneerde, de inghel van den mambersteene creech haer, ende de inghelen zonghen daert menich mensche hoorde onser vrouwen lof Regina celi letare alleluia etc.

In onser vrouwe kerke de populo zyn alle daghe .ij^c lxxiiij. jaer oflaets ende .ij^c. ende .xiiij. quarynen.

In onser vrouwe kerke de portica es een weerdich beilde van onser vrouwe dat noyt van gheene creature ghemaect en was maer ghebrocht biden inghelen.

Item in onser vrouwe kerke transtibrim diemen heet fontayne daer de olie spranc ten tijden doe god ghebooren was. Inde octave van onser vrouwe

70 recto

daghe talfougste daer es oflaet van allen zonden.

In onser vrouwe kerke molendinis daer es dat weerdighe beilde van onser vrouwen dat van gheenen mensche ghemaect es maer byden inghelen daer ghebrocht daer es alle jare x^c daghen oflaets.

Item in sinte barthelmeeus kerke daer zyn lichame licht daer zyn .m. jaer oflaets ende up zynen dach es daer oflaet van allen zonden.

Item tsinte saba kerke daer ligghen de keysers lichamen Titus ende Vaspasianus die Jherusalem wonnen ende destrueirden ende die de veronike brochten die machmen daer zien.

In de kerke Marie nove daer es een ander beilde van onser vrouwe dat sinte luuc pingierde, daer zyn alle daghen .iiij^c. jaer oflaets.

In onse vrouwe kerke transpodiaca zyn twee calommen daer sinte pieter ende sinte

70 verso

pauwels an ghegheeselt waren.

In sinte maertins kerke in monialibus zyn .iiij^c. jare oflaets.

Inde kerke quatuor coronatorum es .xl^{uch}. jaer oflaets.

In sinte marcellius ende sinte pieters kerke es .m. jaer oflaets.

In sinte eustaes kerke, daer zyn lichame, zyn wyf ende twee van zynen kindren ligghen daer es .iiij^c. jaer oflaets.

In de kerke sinte angeli es .iiij^c. jaer oflaets.

In sinte benedictus kerke es .iiij^c. jaer oflaets.

Inde kerke ten .iiij. fonteinen daer sinte pauwels onthoof was es .m. jaer oflaets ende alzo veel quarynen.

In sinte anastacius kerke es .viiij^c. jaer oflaets ende alzo veel quarynen ende tderdendeel verlatennessen van allen zonden.

In de kerke van onse vrouwe diemen heet scala celi daer zyn de lichamen vanden .x^m.

71 recto

maertelaren ende priesters die daer devotelic messe celebreren tsy voor levende ofte voor dode zynde in state van gracie, zyn gheabsolveirt a pena ende a culpa, gheconfirmeirt van lxvj paeusen die alle maertelaers storven daer of datter vele lichamen ligghen in sinte sebastiaens kerke.

In sinte silversters kerke daer es thoof van sinte jan baptiste, daer zyn te halen .x^c. jaer oflaets ende alzo vele quarynen.

In sinter Niclaeus kerke in lateribus zyn .c. jaer oflaets ende zo vele quarynen.

In shelichs gheests kerke es .vij^c. jaer oflaets ende tvierendeel van allen zonden quite.

In sinte cecilie kerke daer es de vyngher van sinte marie magdaleene ende de vyngher van sinter Niclaeus daer es .c. jaer oflaets.

In sinte jans kerke ad portam latinam daer hy ghezoden was in dolye up dien dach

71 verso

haeltmen daer een ziele huuten vagheviere.

Inde kerke vanden xij apostelen inden hooghen outaer daer ligghen de lichamen vanden apostelen van sinte philippus ende van sint jacops ende vele andre reliquien.

Inde cappelle domine quo vadis daer zyn de voorstappen ons heeren daer es .m. jaer oflaets.

In sinte potenciane kerke daeres de banc daer ons heere up zat met zynen jongheren, daer es .m. jaer oflaets.

In sinte Agniete kerke es .m. jaer oflaets.

In sinte praxeden kerke daer es tderdendeel vander calomme ons heeren, daer es tderdendeel verlatennessen van allen zonden.

In sinte jooris kerke daer zyn hooft es, zyn glavie ende zyn baniere daer es .m. jaer oflaets.

In sinte katheline kerke daer es .m. jaer oflaets.

In sinte lysbette kerke es .c. jaer oflaets.

In sinte pieternelle kerke es .c. jaer oflaets.

In sinte crisogonus kerke zyn vele reliquien

72 recto

ende daer es .m. jaer oflaets.

In sinte bibiane kerke daer es tcruidt dat noch wast dat zoe plante met haren propren handen en het gheeft beete jehens tgrote evele.

In sinte ignacius cloostre es j weerdich beilde van onser vrouwen, daer es inde cappelle libera nos a pena et a culpa daer de drake onder ghebonden was daer es .m. jaer oflaets.

Item inde vastene zyn de oflaten alle ghedobbleirt.

Item waert also dat gheviele dat eenich pelgrim storve up den wech waert int gaen of int keeren hy wort ghewaerlike gheabsolveirt van allen zonden etc.

Etcetera.

Scriptum per me Rumoldum de doppere Presbiterum in artibus magistrum anno 1491.

Doppere.

Index*

- 10.000 Martelaren (x.m Martelaren) 70v
3 Koningen (Drie Conijnghe/Drie Coninghen) 24v
Abel (Abel) 20v
Abessinië = Land van Pape Jan (Pape Jans Land/Pape Jans Lande) 8r, 9v, 12r
Abraham (Abram) 20r-v - graf van Abraham: Gen.25,8-10 20v
Absalom (Absolon) 22v-23r - graf van Absalom: 2 Sam.18,17-18 22v
Acerra (Serra) 47v, 52v
Adam, schepping van: Gen.2,7 20v
Admoraldi, Pieter (Admoraldi, Petro) 3v
Adornes, Anselm (Adournes, Ancelmus) 1r, 50r
Adornes, Jan (Adournes, Jan) 50r
'Agato' (paeus Agato (?)) 66v
Albanië (Albanie) 42v
'Albayr' [Biré](Albayr) 33v
Alexander (Paeus Alexander) 62v, 66v
Alexandrië (Alexandria/Alexandrie/Alexandrien) 2v-4r, 5r, 12r, 45r, 50v
Alghero (Algheria) 1v, 50v
Alle Heiligen 69v
Almeydete (Alomecheydete) 33v
Amadeus (Paeus Amadeus) 64v
Ambrosius (Sinte Ambrosius) 1r, 45v, 49v, 53r
Ananias, huis van: Hand.9,10 34v
Andreas (Sinte Andries) 44r, 62v
Antalya, Golf van (Ghulfe van Satalie) 38r
Antwerpen (Andweerden) 21r
Apollosa (Pollousa/Pollusa) 47v, 52v
Apostelen, schuilplaats van de: Joh.20,19 24r
Apulië (Poelgen) 42v-43r, 44r, 51r
Arabe = Arabil (Arabe) 34r
Arabiërs (Arabe/Araben) 3v, 9r, 10r-12r, 13r-v, 14v-15r, 18r-19r, 20r, 31v, 32v, 33v
Aragon (Aragon/Aragonze) 1v-2r, 29v, 49r
Araphar of Araphir (Araphar) 33v
Arienzo (Arience/Arienche) 47v, 52v
Armeniërs (Armenen/Armeni/Armenyen) 24r, 26r, 28r
Arpaia (Arpaya/Arpaye) 47v, 52v
Astipalaia (Episcopia) 40v
Babylon (Babiloine) 6r-v, 7v; kerk van Sint-Barbara (kerke van Sinte Baerble) 6v; kerk waarin O.L.V. met Christus woonde op de vlucht voor Herodes (kerke daer Maria menighen tijt woende met hueren zone, als zo gheloon was van Herodes) 6v
Barbara (Sinte Baerble) 6v, 25v
Barbarije (Barbarie/Barbarien) 2r, 50v
Bari (Bar) 44r-v, 51v; kathedraal (grote kerke van Bar) 44r
Barletta (Barleto) 45v, 51v
Bartholomeus (Sinte Bartelmeeus) 14v, 47v, 52v, 70r; graf van Bartolomeus: Mt.10,3 47v
Basilius (Sinte Bazelis) 15r
Beiroet (Baruth/Baruuth) 35v-37r, 51r; klooster van de franciscanen (clooster vanden Observanten) 36r-v; kerk waar Sint-Joris de draak doodde (daer Sint Jooris de drake doode) 36r
Beneto 9r
Benevento (Bennevento) 47v, 52r
Bethanië (Betanie/Bethanie) 23r
Bethlehem (Bethleem) 24v, 58r; kerk op de plaats waar Christus geboren werd =

* Er wordt verwezen naar de folionummers van het handschrift.

- Geboortekerk (kerke jn de welke ...
Christus gheboren was/kerke van
Bethleem daer Ons Heere gheboren
was) 24v-25r, 58r; kerk op de plaats
waar de herders de geboorte vernamen
(daer den scaepheerders
gheboodscheipt was de gheboorte ons
liefs Heeren Jhesus) 25r; kerk van de
franciscanen naast de Geboortekerk =
kerk van Sint-Catharina (kerke ... daer
Christus gheboren was ... dese kerke
regieren de broeders observanten ...
ende hebben .j. andre cleene kerke daer
neffens) 24v
- Bibiana (Sinte Bibiane) 72r
- Bikka [Reckhlé of Bouquasem](Becke)
33v
- Bisceglie (Bijsegij/Bistgy) 45r, 51v
- Bodrum, Sint-Petrusburcht (casteel van
Sinte Pieters) 41r
- Bonifatius (Paeus Bonifacius) 67r
- Bourgondië (Bourgoegne) 39r, 48v
- Brindisi (Brandijs) 43r-44r, 45v, 51r-v;
kasteel (casteel) 43v; kathedraal (kerke
cathedrale) 43v; klooster van de
franciscanen (broeders van Sinte
Fransoys ordene) 43r
- Brugge (Brugghe) 1r, 21r, 49v-50r, 51v,
53r
- Cain (Cayin) 20v
- Cairo (Alcaire/Alkaire) 3r, 4v, 5v, 6v, 7r,
8v, 9r-10r, 11v-12r, 13r, 19r, 50v;
kasteel (casteel) 7r
- Calixtus (Paeus Calixtus) 65v
- Calvarieberg (Berch van Calvarie/Berch van
Calvarien) 27r, 28r, 58v
- Cani-Bey (Canibe) 6r
- Carovigno (Carvinge) 44r, 51v
- Carthago (Cartaige) 2r
- Casalbore (Casalarbore/Casa Larbore)
47v, 52r
- Casale (Casal) 45v
- Catalonië 48r; Catalanen (Kathelanen)
4r
- Catharina (Sinte Katheline) 3v, 5r, 16v-
18v, 37r-v, 42r, 43r, 49v, 53r
- Chalki (Heylandt van Sinter Niclaeus van
Carchy) 40v
- Christophorus (Sinte Christoffels) 44r
- Cladoberg (Berch van Clado) 38r
- Constantinus (keyser Constantijn/keyser
Constantyn) 26v, 64v, 68v
- Corsica (Corska) 1v
- Cortachy (Corthuy) 1r, 48v, 50r
'Crepererberg' [Mont Crepour en Crepa
Core](Berch van Creperer) 47v, 52r
- Crispinus (Sinte Crispijn) 43v
- Cyprus (Cijpers/Cypers) 37r, 38v, 39r,
56r; klooster van Sint-Nicolaas = Sint-
Jorisklooster of Kattenklooster (clooster
van Sente Jooris ... Catten cloostre)
37v; Kattengrot (Cave vander Katten)
37v
- Damascus (Damast/Damaste/Damasth/
Dammast) 29r, 32r-33r, 34r-34v, 36v,
51r, 54v; kerk van O.L.V. (kerke van
Onser Liever Vrouwe) 34v
- Damianus (Sinte Damiaen) 45v
- David; graf van David: 1 Kon.2,10 22r
- David (David) 22r
- Denemarken (Dennemarke) 21r
- Dimas (Adinas) 34r
- Dode Zee (Doode Zee) 23r
- Doppere, Rombout de (Doppere, Rumoldus
de) 72r
- Drie koningen, bezoek van de drie
koningen: Mt.2,1-11 24v; terugkeer
van de: Mt.2,12 24v
- Drie vrouwen op weg naar het graf:
Mc.16,1-5 22v
- Egypte (Egijpten/Egipten) 9r, 12v, 51r
- El Tor (Latour) 12r, 13r
- Elia, gevoed door een engel: 1 Kon. 19,1-8
15v; opwekking kind in Sarepta: 1
Kon.17,17-24 36r; op de berg Karmel:
1 Kon.18,20-40 36v
- Elias (Helyas) 29v, 30r, 32r-32v
- Elias [OT] (Elyas/Elye/Helias/Helyas) 15v,
36r-v
- Elisa (Helizeus/Helyseus) 36r-v
- Elisabeth (Elisabeth) 25v
- El-Minniyeh (Helmdine) 32v
- Eusebius (Sinte Eusebius) 25r
- Eustachius (Sinte Eustaes) 70v
- Eva (Eyve) 20v
- Famagusta (Famagouse) 37v
- Fandaqumiyya (Frindacomie) 31r
- Febronia (Sinte Frebonie) 45r
- Ferdinand van Napels (Fernando van
Napels) 44r, 48r-v
- Filippus (Sinte Philippus/Sinte Philips)
25v, 71v
- Fillipus, doopsel van een eunuch:
Hand.8,26-39 25v
- Florence (Florence/Florenen) 49v, 52v
- Foggia (Foge/Foghe) 47v, 52r

- Frankrijk (Vranckerike) 39r; Frans (Vrancschen/Vrancxschen) 49v, 53r; Fransen (Fransoyen) 4r
- Fuwwah (Fua) 4v
- Galicië (Galissien) 64r
- Galilea (Galileen) 34r
- Garganoberg (Mons Garganus) 46r, 52r
- Gausy, Jan de (Gauzy/Ghausy, Jan de) 1r, 50r
- Gaza of Gazarra (Gaschos/Gascos/Gasers/Ghasez/Ghasers) 9r, 19r, 20r, 51r; klooster van Sint-Catharina (huus vanden calogeren van Sinte Katheline) 19r
- Genua (Geneuen/Jeneuen) 1r-v, 38v, 50r; Genuezen (Geneuoyen/Gheneuoyen) 2v, 4r-v, 37v
- Gilboagebergte (Berch van Gelboe) 31v
- Giovinazzo (Jomenatsy/Jovenaetse) 44v, 51v
- Godfried van Bouillon (Godefroyt van Billon/Bilijon) 26r, 27r
- Gregorius (Paeus Gregorius) 63r, 66v
- Gregorius (Paeus Sinte Gregorius) 65v
- Gregorius VIII (de viij.ste paus Gregorius) 65r
- Griekenland (Griekenlande/Griekelandt) 11r, 41v; Grieks (Griekx/Griecxschen/Griekie/Grieskin) 3v, 16r, 28r, 40r; Griekse taal (Griecxsche/Griecxschen) 14v, 17v; Grieken (Griec/Grieken) 40r, 45r
- Griffo (Griffoen) 36v
- Halwa (Alut) 33v
- Hebron (Ebron) 20r
- Heilig Land (Helighe Lant/Helighen Lande) 1r-v, 26r
- Helena (Helena/Sinte Helena/Sinte Helenen) 26v-27r, 38r, 64r
- Hennebe (Kennebe) 33v
- Herders, bezoek van de herders : Lc.2,8-18 25r
- Herodes (Herodes) 6r-v
- Hiëronymus (Sinte Jeronimus) 65r
- Hippocrates (Ypocras) 41r
- Honorius (Paeus Honorius) 66v
- Indië (India) 35r; Indiërs (Indianen/Indyanen) 12r, 28r
- Inghelberti, Lodewijk (Inghelberti, Loys) 1r-v
- Isaac (Ysaac) 20v
- Isaak, graf van: Gen.35,18-29 20v; offer van: Gen.22,1-19 20v
- Istanbul = Constantinopel (Constantinoble) 26v
- Italiaanse taal (Italiaens) 3r, 5r, 9r
- Jacob (Jacob/Jacop) 20v, 24v, 33r
- Jacobus de Mindere (Sinte Jacop de Mendre/Sinte Jacops) 22v, 71v
- Jacopszeune, Huibrecht (Jacopszeune, Hubrecht) 21r
- Jakob, graf van: Gen.50,13 20v; put van: Gen.29,1-14 33r
- Jan van Calabrië (Jan van Calabre) 44r, 48r
- Jehoshaphat, Dal van (Dal van Josaphat) 57v
- Jenin (Jenny) 31v
- Jeremias (Sinte Jeremias) 25r
- Jeruzalem (Jherusalem) 1r, 18r, 19v, 20v, 21r, 21v, 22r, 23r, 23v, 24v, 25r, 25v, 27r, 27v, 29r, 29v, 34r, 36r, 39r, 48v, 49v, 50r, 51r, 54r, 55r, 55v, 57r, 64v, 65r, 70r; kapel van O.L.V. (cappelle van Onser Liever Vrouwe) 26v; kapel van Sint-Helena (cappelle van Helena) 27r; kerk op de plaats van het huis van Simeon (huus van Symeon ende es een kerke) 25v; kerk op de plaats waar Johannes de Doper geboren werd (plaetse daer Jan Baptiste was ghebooren ende was wijlen eene scoone kerke) 25v; kerk van het Heilig Graf (grote kerke daer tHelich Graf in is/ten grave Ons Heeren/ten Helighen Grave) 26v, 28r, 57r, 67r; kerk van het Heilig Kruis (kerke van Sinte Cruus) 25v; kerk van Sint-Anna (kerke van Sinte Anne) 26r; kerk van Sint-Jacobus de Meerdere (kerke van Sint Jacop de Meerdere) 25v; kerk waar Maria begraven werd (plaetse daer de moeder Gods begraven was ende es een kercke) 24r; klooster van de franciscanen (broeders vanden Observanten vanden ordene van Sinte Fransoyen) 21r; tempel van Salomo (tempel van Salomon) 29r
- Jesaja (Ysaias) 24r
- Jezus Christus (Christi/Christus/Jhesus/Ons Heere Ihesus Christus en omschrijvingen) 21v, 22r, 22v, 23r, 23v, 24r, 24v, 25r, 25v, 26r, 26v, 27r, 27v, 31v, 32r, 32v, 33r, 34v, 35r, 38r, 39v, 43v, 44r, 45r, 58r, 59r, 59v, 60r, 60v, 62v, 63v, 64v, 65r, 65v, 67v, 68r,

68v, 69v, 6v, 71v; begrafenis: Mt.27,57-60 27v; broodvermenigvuldiging: Joh.6,1-13 32v; bruiloft in Kana: Joh.2,1-11 43v; doornenkroning: Mt.27,29 39v; geboorte in Bethlehem: Lc.2,1-7 24v; gedaanteverandering op de berg: Mt.17,1-13 32r; genezing van tien melaatsen: Lc.17,11-19 31v; geseling: Mt.26,26 26v; hemelvaart: Lc.24,50-51 23v; in de hof van Olijven: Mt.26,36-46 23v; intocht op Palmzondag: Mt.21,1-11 23v; Jezus en de Kananese: Mt.15,21-28 33r; Jezus en de Samaritaanse: Joh.4,1-26 33r; Jezus voor Kajafas gebracht: Joh.18,24 22v; kroning van Jezus: Mt.27,27-29 27r; kruisiging: Mt.27,35-38 27r; laatste avondmaal: Mt.26,17-29 21v; prediking in Kafarnaüm: Mt.4,12-17 32r; rots split bij Jezus' dood: Mt.27,51 27r; stillen van de storm op zee: Lc.8,22-25 32v; verloochening door Petrus: Joh.18,15-18.25-27 22v; verschijning aan drie vrouwen: Mc.16,1-8 26r; verschijning aan Emmaüsgangers: Lc.24,13-35 23v; verschijning aan Maria Magdalena: Joh.20,1-18 26v; verschijning aan Thomas: Joh.20,24-29 21v; voetwassing: Joh.13,1-17 21v, 38r; voor Pilatus: Mt.27,1-26 26r; weent over Jeruzalem: Mt.23,37-39 23v; zending van de H.Geest: Joh.20,22 21v; zijn kleed verloot onder beulen: Joh.20,23-24 27r

Johannes de Doper (Jan Baptiste/Sinte Jan Baptiste/Sint Jan Baptiste) 25v, 39v, 64v, 67v, 71r; geboorte: Lc.1,57-65 25v;

Johannes de Evangelist (Sinte Jan Evangeliste/Sint Jan/Sint Jan Evangeliste) 22r, 67v, 68r

Jordaan (Jordane) 32v, 61r

Joris (Sint Jooris) 36r, 43v, 45v, 71v

'Joyeux' [Jaljuliya of Jaiyus of Loia = Nabi Lawin] (Joyeux) 30v

Jozef, in de put gegooit: Gen.37,18-28 34r

Jozef [NT] (Joseph) 31v

Jozef [OT] (Joseph) 34r

Jubb Yusuf (Jeberscip) 33r

Judas, bloedakker: Mt.26,7-8 24r

Judas, zelfmoord van Judas Iskariot: Mt.27,5 23r

Judas (Judas) 22r, 23r, 24r

Judas (Sinte Juden) 36r-v, 63r

Kafarnaüm (Capharnaum) 32r

Kaïn, moord op Abel: Gen.4,8 20v

Kajafas (Cayphas) 22v

Kamerijk 45v; kerk van O.L.V. 45v

Kanaän (Kananca) 33r

Karmelberg (Berch van Carmelen) 36v

Kefalonia (Sephaloniam) 42v

Khan al-Tajjar (Jefferkijn) 32r

Khirbet Rouka (Galbetera) 33v

'Kolebruegrot' [Kaap van Kirlangie](Cave van Kolebrue) 38r

Korfoe (Corfou) 42v, 55v

Korinthe (Quarenten) 54v

Koroni (Corron) 2v, 41v

Kortrijk (Cortrike) 36v

Kos = Lango (Heyland van Lango) 41r

Kreta = Candia (Candy) 2v

Kyrenia (Kerinis) 37v

Laatste oordeel: Mt.25,31-46 23v

Laurens (Laurencio/Laureyns) 9r, 10v-11r, 12v, 17r, 19r-v, 20v

Laurentius (Sinte Lauwereyns) 46v, 64r

Lauridaen, Pieter (Lauridaen, Pieter/Pierre) 34r, 35v

Lazarus, en de rijke: Lc.16,19-31 26v

Lazarus (Lazarus) 23r, 26v, 60v

Lazarus: Joh.11,1-44 23r

Lefkas = Santa Maura (Sanctam Madram) 42v

Leo (Sinte Leo) 62v

Leucius (Sinte Leuty) 45r

Lucas (Sinte Lucas/Sinte Luuc/Sinte Luucx) 45v, 68v, 69v-70r

Maina (Mayne) 2v

Malta (Maltam) 2r

Manfredonia (Manfredonia) 46r-v, 47r, 52r

Maria (Marie/Maria en omschrijvingen) 5r, 6r-7v, 10r, 14v-15r, 18r-19r, 22r-v, 23v, 24r, 25v, 26r-v, 31v, 37r, 42r, 43r, 45r-v, 49v, 53r, 57v, 62v-63v, 64v-65v, 68r, 69v, 69v, 70r, 72r; bezoek van Maria aan Elisabeth: Lc.1,39-45 25v; boodschap aan Maria: Lc.1,26-38 31v; huis van Jozef en Maria: Mt.2,19-23 31v

Maria [moeder van Jacobus de Mindere] (de .iii. Marien/de drie Marien) 22v, 26r

Maria Magdalena (de .iii. Marien/de drie Marien/Maria Magdaleene/Marie Magdaleene/Sinte Marie Magdaleene) 22v-23r, 26r-v, 44v, 71r; zalving door: Mc.14,3-9 23r

- Maria Salome (de .iii. Marien/de drie Marien) 22v, 26r
- Marina (Sinte Marine) 43v
- Martha (Maerte) 23r
- Martinus 38v, 63v-64r, 69r
- Matales = Matariyya (Matalcam) 6r
- Mattheus (Sinte Mattheus) 65r
- Matthias, verkiezing van Matthias:
Hand.1,15-26 22r
- Matthias (Mathias) 22r, 61v
- Meisaloun (Menselon) 34r
- Mekka (Meke) 12v
- Methoni = Modon (Moddon) 2v, 41r-v, 56r
- Michaël (Sinte Michiel/Sinte Michiels) 46v, 52r
- Mohammed (Macomet/Makomet) 12v-13r, 35r; zuster van; (Macomets zustre) 34v
- Mola di Bari (Mola) 44r, 51v
- Molfetta (Molfette) 44v, 51v; hospitaal van O.L.V. 'de Martiribus' (Onse Vrouwe de Martiribus) 45r
- Monemvasia (Malamsta) 41v
- Monopoli (Monopoly) 44r, 51v
- 'Moucie' [Monchie](Moucie) 33r
- Mozes (Moyses/Moysesse) 11v, 14v, 15v, 16r-v, 18r, 23r, 35r, 68r; 40 dagen en nachten vasten: Ex.34,28 16r; brandend braambos: Ex.3,1-6 14v; dood van Mozes: Deut.34,1-5 23r; slaat water uit de rots: Ex.17,1-7 16v; tien geboden: Ex.20,1-17 16r
- Myra (Mirra) 38r
- Napels (stad en koninkrijk)(Napels/Naples) 38r, 47v-49r, 51r-v, 52v; Castel Capuano (Capuhana) 48r; Castel dell'Ovo (andre casteel gheheeten ...) 48r; Castel Nuovo = Castel Maschio Angioino (Castele Novo/Castel Novo) 48r-v
- Nauplion = Napoli in Romania (Neapolin jn Romeyna) 41v
- Nazareth (Nazareth) 31v, 57r; kerk van O.L.V. Boodschap 31v
- Negroponete = Euboea (Nigreponet) 4r
- Nicolaas IV (de iiij.de paeus Nicholas) 65r
- Nicolaus (Sinter Niclaeus) 34v, 38r, 44r-v, 71r
- Nicolaus de Pelgrim (Sinte Nicolaus de Pelgrim) 45r
- Nicosia (Nicosia) 37r
- Nigroen, Cosmas de (Nigroen, Cosma de) 2r
- Nijl (Nijl/Nyl/Nyle) 4v, 6v, 7v, 50v
- Noach (Noe) 34v; ark van Noach: Gen.6,9-8,19 34v
- Olijfberg (Berch van Oliveten/Berghe van Oliveten) 23v, 24r, 60r
- Onnozele kinderen, moord op: Mt.2,16-18 24v
- Onschuldigen (Innocenten) 25r, 64r
- Onze Vader: Mt.6,9-13 23v
- Ostuni (Hastom/Haustom) 44r, 51v
- Padua (Paedeuva/Padua) 49v, 52v, 54v
- Paduli (Padula) 47v, 52r
- Pafos (Baffa) 37v
- Pantelleria (Panthanalìa) 2r
- Paulus (Saule/Sinte Pauwels) 24r, 34v, 64r-v, 66r, 68v, 70v
- Pavia (Pavye/Pavyen) 1r, 50r
- Pelagius (Paeus Pelagius) 64v, 66r-v, 69r
- Peloponnesus = Morea (Moree/Morye) 2v, 41v
- Petrus (Sinte Pieter/Sinte Petro) 22v, 32r, 46r, 62v-63v, 64v, 66r, 68v, 70r
- Pilatus, Pontius (Pilatus) 26r, 59v
- Pisa (Pijze) 1v; inwoners van (Pisanen) 26r
- Polignano a Mare (Polienano/Polyniano) 44r, 51v
- Pomiere, Jan (Pomiere, Jan) 40r
- Pot, Koenraad (Pot, Coenraet) 21r
- Pruisen (Pruusschen) 47r
- Rachel (Rachel) 24v; graf van: Gen.35,16-20 24v
- Ramla (Rames) 29v, 30r-v, 32v
- Rayna (Reyne) 32r
- Reyphin, Pieter (Reyphin, Pieter) 1r, 50r
- Rhodos (eiland en stad)(Rodes) 37r, 38v-39r, 40r-41r, 43v, 47r, 51r; hospitaal (hospitaal) 40r; kasteel (casteel) 39v; kathedraal (bisscopdom) 39v; kerk van de johannieters (kerke ... voor de broeders van der oordene van Sint Jans) 39v; klooster van de franciscanen (cloostre vanden Observanten) 38v
- Rijke Vrek (Ryken Vrecke) 26v
- Rivoli, Torre di; (Rigoly/Rygoly) 46r, 52r
- Rode Zee (Rode Zee/Roode Zee) 12r, 13r
- Romania (Romeyna) 41v
- Rome (Rome/Romen/Roome/te Romewaert) 1v, 21r, 45v, 49r, 49v, 52v, 62r, 63v, 67v, 68r, 69r, 69v; adjectief (Roomsche) 28v; kerk van de

12 Apostelen (kerke vanden xij Apostelen) 71v; kerk van de 4 Gekroonde Martelaren (kerke Quatuor Coronatorum) 70v; kerk van de Heilige Geest (Helich Gheest kerke) 71r; kerk van 'Domine quo vadis' = kerk van O.L.V. 'in Palmis' (cappelle Domine quo vadis) 71v; kerk van het Heilig Kruis 'in Gerusalemme' (kerke van Sinte Cruus) 64v; kerk van O.L.V. 'del Popolo' (Onser Vrouwe kerke de Populo) 69v; kerk van O.L.V. 'della Rotonda' = Pantheon (Onze Vrouwe kerke la Rotunda) 69r; kerk van O.L.V. 'in Aracoeli' (Onser Vrouwen kerke in Ara Celi) 69v; kerk van O.L.V. 'in Portico' (Onser Vrouwe kerke de Portica) 69v; kerk van O.L.V. 'in Traspontina' (Onse Vrouwe kerke Transpontiaca) 70r; kerk van O.L.V. 'in Trastevere' of 'Fontein' (Onser Vrouwe kerke Transtibrim diemen heet Fontayne) 69v; kerk van O.L.V. 'Maggiore' (Onse Vrouwe kerke te Maior) 65r; kerk van O.L.V. 'Molendinis' (Onser Vrouwe kerke Molendinis) 70r; kerk van O.L.V. 'Nova' = Santa Francesca Romana (kerke Marie Nove) 70r; kerk van O.L.V. 'Scala Coeli' (kerke van Onse Vrouwe diemen heet Scala Celi) 70v; kerk van Sint-Agnes (Sinte Agniete kerke) 71v; kerk van Sint-Anastasius (Sinte Anastacius kerke) 70v; kerk van Sint-'Angeli/o' (kerke Sinte Angeli) 70v; kerk van Sint-Bartholomeus (Sinte Barthelmeeus kerke) 70r; kerk van Sint-Benedictus (Sinte Benedictus kerke) 70v; kerk van Sint-Bibiana (Sinte Bibiane kerke) 72r; kerk van Sint-Catharina (Sinte Katheline kerke) 71v; kerk van Sint-Cecilia 'in Trastevere' (Sinte Cecilie kerke) 71r; kerk van Sint-Chrysogonus 'in Trastevere' (Sinte Crisogonus kerke) 71v; kerk van Sint-Elizabeth (Sinte Lysbette kerke) 71v; kerk van Sint-Eustachius (Sinte Eustaes kerke) 70v; kerk van Sint-Jan 'a Porta Latina' (Sinte Jans kerke ad Portam Latinam) 71r; kerk van Sint-Jan van Lateranen (Sint Jans in de kerke/Sint Jans kerke/Sinte Jans kerke te Lateranen/Sint Jans kerke te Latrane/Sinte Jans te Laterane) 45v, 66v, 67r, 68v; kerk van Sint-Joris 'al Velabro' (Sinte Jooris kerke) 71v; kerk van Sint-Laurens buiten de Muren (kerke van Sinte Lauwereyns buuten den Mueren) 64r; kerk van Sint-Maarten 'ai Monti' (?) (Sinte Maertins kerke in Monialibus) 70v; kerk van Sint-Marcellinus en Sint-Petrus (Sinte Marcellius ende Sinte Pieters kerke) 70v; kerk van Sint-Nicolaas 'in Carcere' (?) (Sinter Niclaeus kerke in Lateribus) 71r; kerk van Sint-Paulus bij de Drie Fonteinen (kerke ten .iij. Fonteinen daer Sinte Pauwels onthoof was) 70v; kerk van Sint-Paulus buiten de Muren (kerke van Sinte Pauwels/kerke van Sinte Pauwels buuten Mueren) 64r; kerk van Sint-Petronella (Sinte Pieternelle kerke) 71v; kerk van Sint-Pieters (Sinte Pieters/Sinte Pieterskerke dAppostele/Sinte Pieters kerke) 62r, 63v, 67r; kerk van Sint-Pieters 'in Vincoli' (Sinte Pieters kerke ad Vincula) 69r; kerk van Sint-Praxedis (Sinte Praxeden kerke) 71v; kerk van Sint-Pudentiana (Sinte Potenciane kerke) 71v; kerk van Sint-Sabas (Sinte Saba) 70r; kerk van Sint-Sebastiaan buiten de Muren (Sinte Sebastiaens kerke buten Mueren) 65v, 71r; kerk van Sint-Sylvester (Sinte Silversters kerke) 71r; kerkhof naast Sint-Pieterskerk, 'Gods Acker' (kerchhof dat men heet Gods Acker) 63v; kerkhof naast Sint-Sebastiaanskerk, 'Cacabundas' (kerckhof des Paeus Calixtus ter stede diemen heet Cakabundas) 65v; klooster van Sint-Ignatius (Sinte Ignacius clooster) 72r
 Rosetta (Rocher/Rocheto) 3r-v, 4v, 50v
 Sahrat (Assora) 34r
 'Salbat' [Sala, La Sala of Salla] (Salbat) 47v, 52v
 Salomo (Salomon) 22r, 29r; graf van: 1 Kon.11,43 22r tempel van: 1 Kon.6,1-37 29r
 Samaria (Samaria) 33r; Samaritanen (Samaritane/Samaritanen) 35v, 36r
 Sant'Angelo, Monte (Angle/Sint Angele/Sint Angle) 46r-v, 52r; , kerk van Sint-Michiel 46v, 52r
 Santiago de Compostela = Compostela (Sinte Jacops in Galissien) 64r

Sapientza (Sapientia) 2v
 Sara (Sarrah) 20v
 Sardinië (Sardinia/Sardeynia) 1v, 50v
 Sarepta (Sarrepte) 36r
 Savoye (Savoie) 49v, 53r
 Schotland (Scotlant) 1r
 Sicilië (Cecile) 2v
 'Sidelaye' [Sejera](Sidelaye) 32v
 Siloam, Dal van (Dal van Syloe) 24r; Bad van (Natatoria Syloe) 24r
 Simeon (Symeon) 25v; zegening van: Lc.2,25-35 25v
 Simi (Symia) 40v
 Simon (Sinte Symoen) 36r-v, 63r
 Simon de Leproos (Symon de Leprose) 23r
 Sinaï (Sinay) 1r, 49v-50r; kerk van Sint-Catharina (kerke van Sinte Katheline) 14v; kerk van Sint-Catharina (kerke van Sinte Katheline) 15r; kerk van Sint-Petrus en Sint-Paulus (kerke van Sinte Pieter ende van Sinte Pauwels) 17r; klooster van Sint-Catharina (clooster/cloostre/clooster vander weerdigher maghet Sinte Katheline/Sinte Katheline/Sinte Katheline Cloostre/Sinte Kathelinen) 9r, 10r-11r, 13r, 14r-15v, 16v, 17r-v, 21v, 48v, 49v, 51r
 Sinaïberg (Berch van Synay) 15r-v; kerk van de 40 Martelaren (kerke van den .xl. Martelaers/kerke van .xl. Maertelaren) 16r-v; kerk van O.L.V. (kerke van Onse Vrouwe) 15r; kerk van Sint-Elias (Elyas kerke/kerke van Sinte Elye) 15v; kerk van Sint-Enoch (kerke van Enoch) 15v; kerk van Sint-Jan (kerke van Sint Jan) 15v
 Sint-Bernardberg (Sinte Beernaerds Berch/Sinte Beernaerds Berch) 49v, 53r
 Sint-Catharinaberg (Berghe van Sinte Katheline/Sinte Katheline Berghe) 16r-v
 Sion, Berg (Berch van Syon/Berghe van Syon/Mont Syon) 21r-v, 22v, 24v, 26v, 29r-v, 30r; kerk (kerke up den berch van Mont Syon/kerke up den berch van Syon) 21v-22r; kerk op de plaats van het huis van Kafafas (thuus daer up van Cayphas ... ende es een kerke) 22v; klooster van de franciscanen (broeders observanten vanden Berghe van Syon) 24v, 29r-30r
 Slavonië (Slavonie) 42v
 Sodom, verwoesting van: Gen.19,23-28 23r
 Sousse (Sussa/Suusa) 2r, 50r
 Spanje (Spaenghen) 40r
 Stefanus, graf van: Hand.8,2 22r; marteldood van: Hand.7,54-8,1 24r
 Stefanus, paus (Paeus Stephanus) 65r
 Stefanus, Sint (Sinte Steven/Sinte Stevin) 22r, 24r, 48v, 64r
 Stephanis, Steven de (Stephanus) 36v
 Strofadia (Trophadiam) 42v
 Sunem (Syma) 36r
 Sylvester (Paeus Silvester) 63r, 64v, 66v, 57v
 Syrië (Surye/Suryen) 20v, 34v; Syriërs (Suryiens) 28r
 Thaborberg (Berch Thabor/Berch van Thabor) 32r, 57r; kerk op de top van Thaborberg (kerke ghefondeirt int upperste van den berghe) 32r
 Theodoricus (Sinte Theodrici) 43v
 Thomas (Sinte Thomas/Sint Thomas) 21v, 48r, 65r
 Tiberias = Galilea = Genezareth, Meer van (Zee van Tiberiadis) 32v; kapel op de plaats van de wonderbaarlijke broodvermenigvuldiging (Berch daer Christus spijsde v.m personen met drie brooden ende twee visschen, ter welker stede staet een cappelle) 32v
 Tilos (Tyle) 40v
 Timoer Lenk (Taberland) 35r
 Titus (keyser ... Titus) 70r
 Trani (Train) 45r, 47v, 51v-52r
 Tunesië, Golf van; (Gulfe van Tunest) 2r
 Tunis (Thunest/Tunest/Thuuns) 2r, 5r, 50v
 Turkije (Turckye/Turkien) 38r, 40v; Turken (Turck/Turcken/Turken) 3r, 4r, 38v, 40r-41v, 42v
 Vaticaan (Locus Vacitanus) 62v
 Venetië (Venegen) 21r, 29v, 34r, 36v, 42v, 49v, 52v, 53r, 54r; Venetiaans (taal) (Veneciaens) 29v; Venetianen (Veneciaen/Venetianen) 2v, 3v, 4r, 34v, 35v, 36v, 41r, 42v, 54r
 Venetië, Golf van (Gulfe van Venegen) 42v
 Veronica (Veronike) 62v, 63v, 70r
 Vespasianus (keyser ... Vaspasianus) 70r
 Vijver van Siloam: Joh.9,7.11 24r
 Walle, Lambrecht vanden (Walle,

Lambrecht vanden) 1r, 50r
Yahmur, Chastel Rouge = kasteel van
Yahmur (Casteel Rouge) 38r
Zacharias (Zacharias) 22v, 25v; Lofzang
van Zacharias: Lc.1,67-79 25v;
vermoord in de tempel: Mt.23,35 22v
Zakynthos = Zante (Jasonte) 42v